

MEDICÍNA V ČESKÉ PROVINCIÍ DOMINIKÁNSKÉHO ŘÁDU V LETECH 1650–1720

Karel Černý

Medicine in the Czech Province of the Dominican Order in the years 1650–1720

ABSTRACT: The text focuses on the Czech Province of the Dominican Order roughly in the period of 1650 – 1721. It is based chiefly on two sources – the diaries of the provincials and the Rule of the Order. It aims at reconstruction of certain aspects of the life of the Order concerning health, illness and prevention. The paper pays attention mainly to two themes very well documented in the given sources: (a) visits of thermal baths/spas and (b) two last plague epidemics (1679–1681, 1713–1716).

Historická demografie, 2012, 36:1:1–24

KEYWORDS: dominican order, history of medicine, balneology, plague

CONTACT: Mgr. Karel Černý, PhD. Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK, Praha;
e-mail: karel.cerný@lf1.cuni.cz

Úvod

Tento příspěvek vznikl při průzkumu deníkových zápisů českých dominikánských provinciálů zvaných *Liber provinciae*. Zachovaly se celkem čtyři svazky, z nichž bylo využito prvních tří, které pokrývají zhruba období mezi lety 1650–1720. Pramen se nachází v Národním archivu ČR.^[1] Výzkum se původně zaměřil na dějiny řádové disciplíny, pro niž se jedná o pramen zcela zásadního významu, ale postupně se ukázalo, že obsahuje také zajímavé odkazy k dějinám zdravotnictví. Z toho vyplývají výhody i nedostatky předloženého článku. Na jednu stranu používám velmi kompaktní typ pramene, který pokrývá dlouhé období a umožňuje tak sledovat vývojové tendence v dějinách řádu, ale na druhou stranu jsem se z časových důvodů a snahy o udržení textu v rozumných mezích nepouštěl do studia dějin jednotlivých konventů. Proto lze předkládaný příspěvek brát pouze

---

[1] Národní archiv Praha, fond Archiv české provincie dominikánského řádu, rkp. č. 8, *Liber provinciae Bohemiae 1653–1670*, rkp. č. 9, *Liber provinciae 1670–1693*, rkp. č. 10, *Liber provinciae 1693–1721*. Odkazy v textu zkracuji na LP, I–III. Všechny tři svazky jsou nepravidelně paginovány a foliovány, proto se u jednoho a téhož svazku objevují oba způsoby odkazu na stránku/folio, výjimkou je třetí svazek, kde je sice také původní foliace a paginace, ale zároveň je zde novější, dodatečně inkoustovou tužkou dodělaná foliace. Používám ji, i když není zcela bez chyb.

jako rámcový úvod do problematiky a další badatelé jistě najdou zajímavé lokální podrobnosti nebo opraví mé úvahy založené na příliš obecných východiscích.^[2]

Pro potřeby institucionálního zakotvení jsem *Libri provinciae* doplnil o údaje uvedené v dominikánské řeholi,^[3] k níž ale musím podotknout, že se zcela prokazatelně v řadě aspektů každodenního života (denní režim, strava, oděv) v Čechách v polovině 17. století nedodržovala, a ačkoli byla pravidla přísné řádové observance do naší provincie postupně uváděna v souvislosti s její vnitřní konsolidací v době po třicetileté válce, některá z nich se zřejmě – s ohledem na středověkou zastaralost – neuplatnila nikdy.

Základní představu o vývoji české provincie lze získat především z dějin úřadu jejího představeného – provinciála.^[4] Ten byl totiž spolu s provinciální kapitulou nejdůležitějším lokálním zdrojem předpisů a pokynů pro život v konventech. Na úřadu představeného jsou také patrné hlavní tendence vývoje provincie, která se od husitství potýkala s mnoha obtížemi, jež kulminovaly zřejmě v druhé polovině 16. století. Jednalo se především o pokles řádové disciplíny, s tím spojenou personální krizi a na to navazující chudobu provincie. Dominikáni začali překonávat tyto potíže teprve v druhé polovině 17. století. Až na přelomu 17. a 18. století začala česká provincie fungovat jako plnoprávná provincie se všemi právy a povinnostmi.

Situace v Čechách měla ale v polovině 17. století k ideálnímu stavu daleko. V roce 1651 podal rezignaci provinciál Georgius de Herberstein a pak zůstala provincie bez vedení do doby, kdy byl do této funkce jmenován generálním magistrem Johannem Baptistou de Marinis člen dolnoněmecké provincie Godefridus Marequis z konventu v Antverpách.

Provinciál Marequis přijal jmenovací dopis 18. dubna 1653. O mimořádné situaci v české provincii v této době svědčí nejen velmi dlouhé interregnum, které

---

[2] Dominikánský řád v raném novověku zatím není příliš dobře prozkoumán, věnují se mu především dva mladí badatelé Tomáš Černušák a Jakub Zouhar. K nejdůležitějším pracem patří například Tomáš ČERNUŠÁK – Augustin PROKOP – Damián NĚMEC, *Historie dominikánů v českých zemích*. Praha 2001, s. 105–106; Milan M. BUBEN, *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. III/1, s. 11–130 (tato práce obsahuje některé chyby); Jakub ZOUHAR, *Církevní dějiny Noëla Alexandera OP v kontextu evropské církevní historiografie na přelomu 17. a 18. století*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 49, 2009, s. 15–42; Tomáš ČERNUŠÁK, *Proměny řeholního života na Moravě od pozdního středověku do doby moderní*. Rigorózní práce obhájená v roce 2009 na FF Masarykovy univerzity; Jakub ZOUHAR, *Česká dominikánská provincie v raném novověku (1435–1790)*. dizertace Ph.D., obhájená v roce 2007 na PedF UK, kde najde zájemce také shrnutí současné literatury na s. 4–9 a 250–259.

[3] *Regula B. Augustini Episcopi, et Constitutiones fratrum Ordinis Predicatorum, cum aliis ut in sequenti pagina ...*, *Barcinonae* 1620. Tisk je foliován. Dále jen *Regula*.

[4] Podrobněji jsem se tomuto tématu věnoval v článku Karel ČERNÝ, *Disciplína a další aspekty řádové organizace v české dominikánské provincii (podle zápisů provinciálů z let 1653–1721)*. Folia Historica Bohemica 25, 2010, č. 2, s. 67–111.

předcházelo jeho příchodu, ale také skutečnost, že byl člověkem delegovaným do provincie „zvenčí“, což se už v mnou sledovaném období nikdy neopakovalo.

Je nutno říci, že P. Marequis byl nesporně dobrou volbou, o jeho vlivu na další vývoj české provincie hovoří také aktuální literatura k tématu^[5] a spokojenost s jeho osobou vyjádřil generál v roce 1657 tím, že mu zaslal pověření setrvat ve funkci další čtyřleté období.^[6] Význam Marequisova působení spočívá vedle pečlivých vizitací českých a moravských konventů především v důsledném prozazování přísných zásad řeholního života,^[7] s nimiž měla zdejší provincie potíže ještě prakticky po celou druhou polovinu 17. století.

Na kapitule v roce 1661 byl zvolen nový provinciál – Vincencius Maria Guinisius, dvorní kazatel císařovny, regent studií u sv. Jiljí.^[8] Provinciál Guinisius, který zavedl ve srovnání s Marequisem poněkud mírnější režim, bohužel nesetřval ve svém úřadě po celé funkční období, protože zemřel po delší nemoci již 4. června 1662.^[9] Nahradil jej Albertus Franciscus Seydelius, jehož čtyřleté funkční období bylo poměrně klidné, ačkoli čelil v roce 1663 evakuaci některých konventů východní části provincie kvůli obavám z tureckého nebezpečí.^[10] Pravděpodobně vyhovoval i řádovému vedení, protože mu výkon funkce opakovaně prodloužilo. Nakonec stál v čele české provincie až do své smrti v roce 1670.

Tehdy byl zvolen další cizinec, jenž se výrazně zapsal do vývoje dominikánského řádu v Čechách a na Moravě, Thomas Helias Ardizzony. Ardizzony byl rodem Ital, jeho „mateřským konventem“ byl S. Maria de Castello v Janově a v české provincii byl v té době již čtyři roky.^[11] Ačkoli nedokončil celé čtyřletí v čele našich dominikánů, neboť byl již v září 1672 povolán generálním magistrem zpět do Itálie, těžiště jeho působení spočívá v tzv. *capitulum intermedium* (nevolební kapitule svolané uprostřed doby svého předpokládaného působení), k němuž se sešli zástupci provincie 7. května 1672. Výsledkem tohoto jednání byla celá řada pokynů a nařízení upravujících život v provincii.^[12]

V roce 1672 po Ardizzonyho odchodu do Itálie byli provinciály postupně Antonius Missenius (do roku 1678)^[13] a Paulus Christallinger.^[14] Christallinger ve

---

[5] M. M. BUBEN, *Encyklopedie*, III/1, s. 61.

[6] *LP*, I, s. 92.

[7] Namátkou lze zmínit pravidla týkající se oblékání, dodržování půstu, slavení matutin o půlnoci místo brzkých ranních hodin, atd.

[8] *LP*, I, s. 167.

[9] *LP*, I, s. 186.

[10] *LP*, I, s. 212–213, 227, 237.

[11] *LP*, I, s. 283–284.

[12] *LP*, II, fol 21v, 32v – 39v.

[13] *LP*, II, fol. 51v.

[14] *LP*, II, s. 90–91.

funkci nepobyl příliš dlouho, již 3. srpna 1679 dorazily listy z Říma, kterými generální magistr přijal rezignaci provinciála kvůli neléčitelné chorobě. Christallinger byl pak trvale upoután na lůžko, ale zemřel až 27. května 1683. Ani jeho nástupce Albert Mussik nedokončil čtyři roky ve funkci a předčasně zemřel dne 29. června 1682, na den apoštolů sv. Petra a Pavla. Bylo mu 43 let. Provinciální kapitula byla tentokrát místo obvyklého jarního výjimečně svolána na záříjový termín a z jejího jednání vzešel nový provinciál Augustin Peretius (+ 1715).^[15]

Otec Peretius musel podobně jako shodou okolností přesně před dvaceti lety jeho předchůdce Seydelius čelit válečným událostem na východě své provincie. Druhou velkou událostí, jež ovlivnila úřadování Antonia Peretia, byla výměna na postu generála řádu, Antonia de Monroye vystřídal na 34 let Antonius Cloche.

Peretiovo funkční období skončilo v září 1686. Jeho nástupci se stali Albertus Henigar (1686 – 1690)^[16] a Jordanus Dominicus Spitzel (1690–1694).^[17] Důležitou událostí Spitzelova funkčního období se stal list generálního magistra ze 4. dubna 1693, jímž byl české provincii oficiálně odebrán dosud používaný přívlastek *desolata* a stala se plnoprávnou provincií řádu. Je to nejen doklad určitého vnitřního vývoje, ale také to znamená, že čeští dominikáni ztratili některé výhody, kterých dosud mohli využívat.^[18] O tom, že personální krize byla překonána, také svědčí skutečnost, že se česká provincie podílela vysíláním svých vlastních členů do v té době oživované provincie uherské.^[19]

Z nové volby představeného vzešel roku 1695 vítězně Vincencius Adalbertus Dörffler. Právě za jeho správy se vedení provincie poprvé rozhodlo žádat v Římě připojení slezských konventů, které dosud patřily k polské provincii.^[20] Pak se do čela provincie dostali Thomas Elias Willinger^[21] (1699–1703) a Antonius Pfrenger (od roku 1703).^[22]

Pfrengerovo období je důležité především tím, že k 1. lednu 1707 byly na základě císařského souhlasu a svolení generála konečně připojeny slezské konventy a českomoravská provincie, čítající tehdy 21 řádových domů (17 mužských, jeden vikariát v Boskovicích a tři ženské konventy), se rozrostla o dalších 11 konventů (z toho dva ženské).^[23]

---

[15] LP, II, fol. 139v.

[16] LP, II, fol. 165v.

[17] LP, II, fol. 194r.

[18] LP, III, fol. 15v.

[19] Na základě okružního listu generála z 19. března 1697.

[20] LP, III, fol. 23v.

[21] LP, III, fol. 31v.

[22] LP, III, fol. 67r.

[23] LP, III, fol. 99v–100r.

Na provinciální kapitule zahájené 14. května 1707 byl novým provinciálem spojené „trojjediné“ provincie, jak ji v pramenech nazývají, zvolen Thomas Brabant.^[24] O čtyři roky později byl provinciálem znovu zvolen Jordanus Dominicus Spitzel, o němž je z pramenů patrné, že byl ke konci svého čtyřletého působení těžce nemocen.^[25] Do jeho funkčního období spadá založení plzeňského ženského konventu sv. Rozálie, druhého ženského řádového domu v Čechách.

Spitzel přes svou chorobu působil celé čtyři roky, jak provinciálům příslušelo, a měl v úmyslu svolat na květen roku 1715 řádnou volební kapitulu. Žádné setkání se ale nakonec neuskutečnilo, protože ve střední Evropě nejméně již od poloviny prvního desetiletí 18. století obcházela hrozba morové epidemie, která v neblahém roce 1713 silně zasáhla Prahu. Je zajímavé, že ačkoli počty obětí v hlavním městě království odhadují historici přibližně na 10 000 mrtvých, ani jeden ze tří pražských dominikánských konventů nezaznamenal zvýšenou úmrtnost. Kontrastuje to také s prokazatelným dopadem moru na pražské jezuity.^[26] Naopak doznívání epidemie o dva roky později na Moravě zasáhlo hlavně konventy v Olomouci a v druhé polovině roku 1715 a na počátku roku 1716 byly postiženy konventy ve Slezsku. V důsledku nebezpečí nákazy, jehož si v raném novověku byli vědomi i laici, tedy nakonec řád kapitolu zrušil a na žádost z Čech byl jmenován prozatímním vikářem provincie osvědčený Thomas Brabant.^[27] Odložená provinciální kapitula se konala až v roce 1716 a provinciálem byl zvolen Albertus Panhans^[28] a po něm roku 1720 Laurentius Carolus Brückner.^[29]

Medicína

Řád kazatelů se lékařství pravděpodobně nikdy nevěnoval v míře, která by překračovala běžné angažmá kněží ve zdravotních záležitostech, jako je přísluhování svátostmi nemocným a umírajícím, podpora uzdravujících charismatických kultů (poutě, zázračné obrazy), poskytování rudimentální psychologické pomoci, atd. Dominikáni se tedy nevěnovali – na rozdíl od například milosrdných bratří – tomu, co bych nazval akademickou či institucionalizovanou medicínou. Za období, kterým se zde zabývám, jsem našel pouze dvě výjimky.

První je případ bratra Carola Di...pos (jméno se mi nepodařilo dešifrovat celé), který dorazil do Prahy na samém konci prosince roku 1678 a provinciál si o něm

---

[24] LP, III, fol. 117r.

[25] LP, III, fol. 147v.

[26] Karel ČERNÝ, *Morová epidemie v Praze roku 1713 a klementinská kolej Tovaryšstva Ježíšova*. Bibliotheca Strahoviensis 6–7, 2004, s. 55–66.

[27] LP, III, fol. 196v.

[28] LP, III, fol. 209r, též 212r.

[29] LP, III, fol. 259r.

poznámenal, že má nižší svěcení a je lékárníkem (*chymicus*) původně z konventu sv. Honoráta z Paříže.^[30] Bohužel se nedozvíme, co tento bratr v Praze pohledával, zda tu byl legálně či na útěku (což je také možné), a jak realizoval své povolání chemika či lékárníka, protože již za dva měsíce – na počátku března 1679 – v Praze zemřel.^[31]

Druhý případ je z roku 1687, kdy byla slavnostně otevřena znovuobnovená klauzura konventu v Šumperku, a při té příležitosti zde řeholní slib složil také rytíř František Mitrovský z Mitrovic, který před tím přispěl k rozšíření konventu a zřídil při něm na své náklady lékárnu „užitečnou pro lidi z okolí.“ To je důležitá informace, protože řeholní lékárny existovaly v podstatě dvojího druhu – privátní, které sloužily pouze členům řeholní komunity a nebyly přístupné veřejnosti, a veřejné. O zaměření dalšího působení Františka Mitrovského v řádu by mohlo vypovídat také jeho nové řeholní jméno: Albertus Cosmas. Na dalšího nositele jména patrona lékařů, ranhojičů a lékárníků Kosmy jsem mezi českými dominikány nenarazil. Ani v tomto případě se však nedozvídáme další podrobnosti.^[32]

Lze tedy říci, že dominikáni se léčení aktivně účastnili pouze v jeho náboženské, duchovní, zázračné rovině, a zde pravděpodobně nevynikali nad jiné řeholní společnosti, snad s výjimkou konventu Panny Marie v Českých Budějovicích, který byl významným poutním místem, takže zde lze předpokládat řadu zázračných uzdravení. Což je ale téma, kterému se v této práci nebudu věnovat.

Jako všichni ostatní však přicházeli členové (a členky) dominikánských konventů do kontaktu s nemocí a zdravotnictvím v pasivním slova smyslu, neléčili, ale naopak byli léčeni. A v této oblasti nám prameny zanechávají konzistentní svědectví zejména ke třem jevům. Předně můžeme studovat, do jaké míry považovaly medicínu a zdravotní stav členů za relevantní řádové předpisy. Dále se ukázalo, že *Liber provinciae*, o nějž se zde opírám, je zajímavým zdrojem informací k dějinám lázeňství, a konečně se dominikánské konventy – stejně jako i jiné řádové domy v Čechách – musely vyrovnat se dvěma velkými epidemiemi moru, které prošly střední Evropou na počátku 80. let 17. století a v první polovině druhého desetiletí století osmnáctého. Každému z uvedených tří témat věnuji krátkou podkapitulu.

Než k nim přejdu, upozornil bych ještě na několik vzájemně nesouvisejících, ale zajímavých informací. Zmínky o lékařích jsou v pramenech, které jsem procházel,

---

[30] Doslova „*filius conventus*“, každý dominikán měl zvláštní vztah k jednomu konventu, který nazýval svým mateřským řádovým domem. Vyplývaly z toho určité povinnosti – mateřský konvent se například podílel na dědictví po zesnulém členovi řádu, ale také býval odpovědný za škody, které jeho „synové“ způsobili. Tento vztah ale neznamená, že by se dominikán ve svém rodném konventu zdržoval. Mohl strávit většinu své kariéry někde úplně jinde a dokonce i v jiné provincii.

[31] *LP*, II, s. 108.

[32] *LP*, II, fol. 177v.

pouze sporadické. Nejčastěji se lékař objevuje v poznámce k odchodům členů řádu na léčení do lázní. Je to však vždy pouze stručná zmínka bez dalších podrobností, nevíme, který lékař léčbu předepsal a jaká byla diagnóza. Dále lze z pramenů zjistit, že nějaký lékař byl trvale smluvně vázán v litoměřickém konventu, kde byl noviciát, a bylo potřeba kvalitnějšího zdravotního dohledu. Mimo jiné proto, že novici museli být při vstupu do řádu zdraví, nesměli mít žádnou nevyлéčitelnou chorobu, neboť v takovém případě nemohli být přijati.^[33]

Pozoruhodná je zpráva z roku 1706 o dobrých vztazích, které měla provincie s Josefem Löwem z Erlsfeldu (1673–1716) a jeho manželkou Barborou Löwovou roz. Smelzerovou – příbuznými významného pražského profesora medicíny Jana Františka Löwa z Erlsfeldu. O profesoru Janu Františkovi víme, že měl dobré kontakty s jezuitským řádem (údajně se zázračně uzdravil ze zranění, když vyzval sv. Ignáce z Loyoly). Josef (syn Jana Františka), který byl tehdy úředníkem na místodržitelství, tedy dával přednost jiné řeholi.^[34]

Některé zápisy také ukazují, že v případě potřeby platily konventy svým členům (podle finančních možností) i poměrně nákladnou léčbu. Projevilo se to pak po smrti nemocného, když zbyly léky případně účty, které si v rámci dědického řízení mezi sebou dělil mateřský konvent zesnulého a konvent, v němž dotyčný zemřel (a který hradil jeho léčbu). Například v roce 1686 se takto jednalo o dědictví a účtech za lékárnu, které zůstaly po emeritním provinciálovi A. Mussikovi.^[35] O deset let později se řešily léky, které zůstaly hned po dvou bývalých převozech – Benedictu Sigelovi (Olomouc) a Georgovi Tierleinovi (České Budějovice).^[36] V roce 1702 se dozvídáme, že se z pozůstalosti po Raymundovi Zahorkovi

---

[33] LP, I, s. 98.

[34] Manželé Löwovi obdrželi „beneficia ordinis“. Jde o privilegium, že nositel bude připomínán při pravidelných výročních modlitbách za zemřelé dominikány a příznivce dominikánského řádu, jak o tom hovoří řádové konstituce v *Regula*, dist. I, cap. 3 de suffragiis mortuorum, fol. 25r. V zápisech provinciála viz LP, III, fol. 94r. Mám ale neúplné informace. Dominikánský pramen o Josefovi Löwovi z Erlsfeldu uvádí, že byl „expeditor na úřadu zemského místodržitelství“. Wikipedia, která se opírá o publikaci Romana von Procházky, *Genealogisches Handbuch erloschener böhmischer Herrenstandsfamilien*, Verlag Degener & Co, Neustadt (Aisch) 1973, s. 81, o něm uvádí, že byl místopisár království Českého, což souhlasí s českým digitalizovaným knihopisem (Clavius), protože Josef rytíř z Erlsfeldu byl původcem zápisů z jednání zemského sněmu (Artykulové sněmu zemského), jež vyšly mezi lety 1712–1715. Wikipedia ale uvádí jinou manželku, Alžbětu Alsterle von Alsfeld, dceru purkrabí pražského hradu Františka Mikuláše rytíře Alsterle von Alsfeld. Tyto informace se nevylučují, Josef mohl mít postupně dvě manželky a jistě pracoval na různých pozicích ve státní správě. Na druhou stranu se tento zdroj informací zcela zjevně mylí, když o Josefovi tvrdí, že byl rektorem UK, což je titul, který připadl opakovaně jeho otci.

[35] LP, II, fol. 161v.

[36] LP, III, fol. 24v.

hradilo 500 zl., které pražský konvent sv. Marie Magdalény vynaložil na léčení jeho chronické nemoci.^[37]

Řádové předpisy

Dominikánský řád se řídí upravenou řeholí sv. Augustina,^[38] kterou dále vykládají případně zpřesňují rozhodnutí svrchovaného řádového orgánu tzv. generálních kapitul. Generální kapituly se ve středověkém období existence řádu scházely každoročně, ale od 16. století začala frekvence jejich setkání klesat. Aby nabylo rozhodnutí platnosti, muselo být původně schváleno třemi řádovými kapitulami po sobě, což ale v raném novověku z praktických důvodů nebylo možno realizovat, protože by se rozhodovací proces neúnosně prodlužoval.

Základní řádový legislativní dokument, Konstituce, obsahuje vlastní text řehole rozdělený do dvou oddílů (*distinctio*), dále kapitol a římskými číslicemi označených paragrafů. Paragrafy ale rozdělují pouze delší kapitoly. Do textu jsou vloženy odkazy označené písmeny (italikou) a za každou pasáží jsou k těmto odkazům připojena pozměňující či vysvětlující rozhodnutí generálních kapitul. V poznámkách označují tyto pasáže jako komentář. Odkaz na kapitolu je relativní a umožňuje přesně identifikovat text v řádových konstitucích, i když budeme mít k dispozici různá vydání s odlišným stránkováním.

Medicína se v konstitucích objevuje hned na několika místech – v kapitolách O jídle (dist. 1, cap. 5), O stolování (dist. 1, cap. 6), O nemocných (dist. 1, cap. 7) a O pouštění krve (dist. 1, cap. 8), ale ne všechny pokyny lze aplikovat na českou realitu 17. století. Z textu je totiž zřejmé, že se jedná o dokument, který vznikl ve středověku a prodělal pak dlouhý vývoj, kdy se na něm „ukládaly“ vrstvy dalších a dalších kapitulních rozhodnutí. Některé pokyny se tedy jeví v raném novověku jako zastaralé, případně musely být aplikovány v odlišném smyslu, než byl původní záměr autorů dominikánské řehole. Setkáme se i s protiřečícími si pasážemi.

Konstituce lze dále doplnit soudobými rozhodnutími generálních kapitul, generálního magistra řádu a provinciálních kapitul, které se zachovaly ve třech svazcích *Liber provinciae* z let 1650–1721.

Prvním zajímavým tématem řádových Konstitucí je přímo péče o nemocné členy konventů. Předpisy na toto téma začínají varováním pro převory, aby nemocné nezanedbávali. Každý konvent má mít dedikovanou místnost – ošetřovnu – dobře opatřenou lůžky, ložním prádlem a „všemi potřebami pro nemocné“. Její správou je pověřen vhodný bratr ošetřovatel (*infirmarius*), který rozděljuje nemocným jídlo, přiděluje postele a rozdává léky.^[39]

---

[37] LP, III, fol. 61v.

[38] Kompletní citace viz poznámka 3.

[39] *Regula*, dist. 1, cap. 7, (fol. 32r).

Tento bod Konstitucí byl prokazatelně aplikován v českém prostředí, protože máme zprávu, že v Plzni v roce 1655 byl péčí o nemocné pověřen přímo předpřevor konventu.^[40] Později se tímto tématem zabývala kapitula v roce 1672, která v podstatě zopakovala nařízení Konstitucí a stanovila, že převor vybere vhodného kněze (*charitativus et discretus*), který si pak vyžádá všechny potřebné věci od konventního skladníka.^[41] V roce 1695 v potvrzení kapitulních akt z téhož roku napsal generální magistr dominikánského řádu do Čech: „Nařizujeme, aby všichni bratři měli své nadřízené v úctě a synovsky je poslouchali. A zároveň nařizujeme, aby všichni představení konventů zacházeli se svými podřízenými nikoli jako se služebníky, ale jako s dětmi (*liberos*) a zvláště aby se bez reptání milosrdně chovali k nemocným a poskytovali jim nejen léky, ale také stravu, která je nutná k obnovení jejich sil.“^[42] Ještě po připojení slezských konventů se na kapitule v roce 1711 připomínají výše zmíněná nařízení z roku 1672.^[43]

Pro účely ošetřování nemocných měla být obrácena alespoň část příjmů z almužen, ale jen tam, kde to bylo s ohledem na finanční situaci konventu možné. Představený, který by zanedbával výše uvedená nařízení, měl být za trest zbaven své funkce.^[44] Konstituce také měly zvláštní nařízení týkající se malomocných, kteří nesměli být ubytováni dohromady s ostatními nemocnými, aby se omezilo šíření choroby. Komentář připojený k této části původně středověké řehole krásně ukazuje, jak bylo nutno původní text aktualizovat, protože už nehovoří o lepře, ale místo toho o všech nakažlivých chorobách (*morbi contagiosi*).^[45] Zdá se však, že v Čechách se ne vždy podařilo zajistit vhodnou péči uvnitř konventu. Alespoň tomu nasvědčuje případ Jordána Rautenstraucha, který byl významným představitelem provincie, jednu dobu dokonce i provinciálním vikářem a převorem nejdůležitějšího konventu u sv. Jiljí v Praze. V roce 1687 se o něm objevuje zpráva, že onemocněl chorobou, z níž se „dělá bratřím špatně“ (... *morbo fratribus nauseabili laborabat*). Po neúspěšném léčebném pobytu v konventu v Jablonném v Podještědí se nakonec Rautenstrauch musel vzdát své funkce převora v září 1687 a zároveň se v téže době setkáváme s nařízením provinciála, aby bratři nehovořili špatně o nebohém P. Jordánovi, který „pobývá u světských lidí“. To je velmi neobvyklé, s výjimkou farářů z dominikány administrovaných far se řád velmi pečlivě snažil o to, aby se všichni řeholníci řídili společným životem s setrvali

---

[40] LP, I, s. 82.

[41] LP, II, fol. 34r.

[42] LP, III, fol. 20v.

[43] LP, III, fol. 153v.

[44] *Regula*, dist. 1, cap. 7, (fol. 32r–32v).

[45] *Regula*, dist. 1, cap. 7, § II (fol. 33v).

v konventu.^[46] O povaze onemocnění nic konkrétního nevíme, ale nebylo zřejmě akutně smrtelné, protože P. Rautenstrauch zemřel až v roce 1692.

Nezanedbatelnou součástí řádových předpisů byla strava – dominikáni kladli velký důraz na střídmost, což se odráželo v častých půstech. Standardní stravovací režim – tedy dvě jídla denně bez omezení červeného masa – panoval pouze od Velikonoc do svátku Povýšení sv. Kříže (14. 9.). Od sv. Kříže do Velikonoc se s výjimkou nedělí držel půst, což znamená, že se jedlo pouze jednou denně. A ještě přísnější pravidla platila pro advent, čtyřicetidenní půst před Velikonocemi a vigilie některých svátků.

V předpisech pro českou provincii se toto téma i v 17. století objevuje opakovaně, protože zde existovalo privilegium papeže Julia II. z roku 1506, které garantovalo určité úlevy od záповědi jíst maso, a to z důvodů „těžkých časů“ a hospodářské slabosti zdejších konventů. Z pramenů vyplývá, že bezmasé jídlo (hlavně ryby) bylo považováno za finančně náročnější než to s masem teplokrevných zvířat. České provincii trvalo po bitvě na Bílé hoře, která definitivně ukončila „těžké časy“ pro řeholní domy v Čechách a na Moravě, ještě půl století, než se této výjimky z řádových předpisů vzdala. K tomu je ale nutno podotknout, že se kazatelský řád v pobělohorské době rozvíjel daleko pomaleji než například jezuité a ještě dlouho trpěl celou řadou organizačních problémů a personální krizí.

Zajímavou informaci o vztahu dominikánského řádu a lékařství najdeme jaksi „na okraji“ pokynů ke stravě a stolování. Dominikánský řád kladl důraz na společné stolování v refektáři a nikomu – ani představeným konventů, ani doktorům či profesorům teologie^[47] – se nepovolovalo jíst odděleně od celé konventní komunity. Jedinou výjimkou byli ošetřovatelé (*infirmarius*) a „služebníci špitálů“.^[48] Zatímco výraz *infirmarius* zřejmě odkazuje na vnitřní řádové zařízení, veřejně nepřístupnou konventní ošetřovnu, termín špitální služebník zřejmě dokládá, že řád počítal přinejmenším ve středověku se zapojením alespoň některých členů do tehdejší zdravotní péče. Vedle toho se v řeholi objevuje ještě termín *domus debilium*, což je doslova „dům slabých“, ale bohužel se mi nepodařilo najít další podrobnosti. Objevuje se ale v jednom výčtu vedle špitálu a nejde tedy zřejmě přímo o synonymum.

Ve vztahu ke zdravotnictví řeší předpisy otázku, zda mají nemocní dominikáni z terapeutických důvodů nárok na úlevu z přísného dietního režimu, což konstituce povolují, zároveň ale zdůrazňují, že kdo trpí lehčím onemocněním, nesmí půst porušovat. Komentář k řeholi dokonce uvádí, že představený má právo dispensovat od půstu nejen nemocné, ale také staré a nemohoucí členy konventů

---

[46] LP, II, 177v, 179r, 179v.

[47] Zde používám moderní terminologii, původní označení na dominikánských studiích je *magister* a *lector*, dominikánské řádové školství titul doktora nebo profesora vůbec nezná.

[48] *Regula*, dist. 1, cap. 5, (fol. 29v).

a učitele na řádových studiích.^[49] Ti, kdo se svolením představeného takto porušují postní dobu, to ale nesmí činit mimo konvent, aby nevzbuzovali pobouření laické veřejnosti.

Příbuzným tématem je otázka řádového hábitu. Předpisy stanoví, že řeholní oděv může být pouze z vlny a nesmí být vyroben z plátna. Zakázány jsou i lněné spodky, vlněný oděv se má v ženských i mužských klášterech nosit přímo na holém těle a totéž platí i pro ložní prádlo. Toto nařízení se v českých podmínkách objevuje opakovaně na různých provinciálních kapitulách, což je důkazem skutečnosti, že jej zřejmě členové řádu rádi porušovali. Důležitá Ardizzonyho kapitula z roku 1672 dokonce výslovně uvádí, že z této povinnosti nejsou vyňati ani nemocní, pouze ve výjimečných případech (zřejmě u kožních chorob) může převor udělit povolení používat spodní prádlo z plátna, ale v takovém případě musí být nošeno skrytě, aby na veřejnosti nevzbuzovalo pohoršení.^[50]

A konečně je v předpisech jedna kapitola vyhrazena zvláště pouštění krve. Původní text stanovuje, že dominikáni si mohou nechat pouštět krev pouze čtyřikrát za rok,^[51] a to v září, po Vánocích, po Velikonocích a naposledy po svátku sv. Jana Křtitele. Řeholníci, kteří prodělali proceduru, se nemají stravovat v refektáři, ale odděleně ve zvláštní místnosti, kde mohou být pod dohledem. Řehole také výslovně uvádí, že pouštění krve není důvodem k porušení půstu od masa.^[52] Komentář celé nařízení poněkud zpřesňuje a modernizuje. Předně uvádí, že omezení na čtyři roční doby se vztahuje pouze na ty dominikány, kteří si chtějí nechat pustit krev z vlastní iniciativy. Ostatní, kteří proceduru absolvují ze zdravotních důvodů – text zde uvádí doslova *ex consilio medicinae* – tak mohou učinit kdykoli. Dále komentář v rozporu s původním textem zapovídajícím maso uvádí, že pouštění krve, „v níž spočívá život“ (*extractio sanguinis in quo vita constitit*), vede k oslabení těla, a proto se mohou pacienti mimo refektář dostatečně najíst včetně masa, pakliže to povolí převor konventu.^[53]

Lázně

Lázně – téma poněkud neobvyklé v souvislosti s řeholním řádem – vyplulo na povrch v pramenech jaksi mimochodem, ale věřím, že přináší zajímavé výsledky. Dominikáni nejsou jediný řád, který posílal své členy na ozdravné pobyty v lázních, zmínky o návštěvách lázní za účelem léčby najdeme i u jezuitů a lze předpokládat, že lázně navštěvovali i členové dalších řeholí. Informace z dominikánských

---

[49] *Regula*, dist. 1, cap. 7, (fol. 32r – 32v).

[50] *LP*, II, fol. 34v.

[51] Míněn je církevní rok.

[52] *Regula*, dist. 1, cap. 8, (fol. 33v).

[53] *Regula*, dist. 1, cap. 8, (fol. 34r).

pramenů mají tu výhodu, že provinciál musel povolovat všechny cesty řeholníků mimo konvent na vzdálenost větší než šest německých mil, a proto se v *Liber provinciae* objevuje téměř kompletní seznam návštěv lázní všech členů řádu mezi lety 1650–1721. Získáváme tak obrázek, který má několik předností, jednak zasahuje delší časové období, což umožňuje sledovat určité dlouhodobé trendy, a jednak představuje výsledky založené na jedné socioprofesi skupině složené z lidí s přibližně stejnými životními podmínkami, komfortem, stravovacími návyky, atd.

Bohužel prameny jsou skoupé na konkrétní lékařské informace, dozvídáme se bez výjimky prakticky pouze, kdo dostal povolení k odchodu do lázní, do kterých lázní odešel a vzácně i jak dlouho tam pobyl. Nedožíváme se diagnózu, předepsané způsoby léčby (s výjimkou Chebu, kde se často zmiňuje pití „chebských kyselek“), jméno lékaře, který doporučení vystavil, atd.

Přesto ale ze zápisů vyplývají některé zajímavé poznatky. První tabulka ukazuje celkový počet návštěv lázní v české provincii podle různých destinací rozdělený po desetiletích.

TABULKA 1. NÁVŠTĚVY LÁZEŇSKÝCH MÍST ČLENŮ DOMINIKÁNSKÉHO ŘÁDU ČESKÉ PROVINCE V OBDOBÍ 1711–1720

Lázeňské místo	1661–70	1671–80	1681–90	1691–1700	1701–10	1711–20
Baden bei Wien	–	–	1	3	18	2
Hirschberg (dnes Jelenia Góra, Cieplice Śląskie)	–	1	–	–	5	–
Cheb	5	1	11	–	14	2
<i>Thermae Landecenses</i> (Łądek Zdrój)	–	–	–	–	5	12
Karlovy Vary	5	6	8	5	10	11
Teplice (Čechy)	–	3	1	4	12	17
Trenčianské Teplice	–	–	–	1	–	8
<i>Thermae Ullersdorf</i> (dnes termální lázně Velké Losiny)	–	–	–	–	5	–
ostatní (málo zastoupené: Šternberk u Slaného, Stará Voda ve Slezsku, Bochoř)	–	–	–	–	6	2
blíže nespecifikované lázně nebo lázně, které se nepodařilo identifikovat ¹	–	–	7	1	4	9
celkem	10	11	28	14	79	63

1) Úplný výčet nerozluštěných destinací: Carnes...odens (2x v r. 1712); „P. Raymundus Fabritius dostal povolení přejít do Plzně nebo Kotěšova, aby zde mohl požívat kyselku.“ (1704); týž dominikán dostal povolení odejít „ad curam Kotheschovium“ (1706); „thermae Kmenucenses (2x 1709).

Co z ní vyčteme? Některé lázně (Cheb, Karlovy Vary) se objevují prakticky konstantně po celé sledované období. Jiné teprve postupně nabývaly na popularitě, mezi nimi jsou významné staré, již z antické doby známé lázně u Vídně (Baden bei Wien), dále Lądek Zdrój (*thermae Landecenses*) a Jelenia Góra (Hirschberg). Obě posledně uvedené zřejmě vděčí za růst zájmu připojení slezských konventů k české provincii v roce 1707. Vedle již zmíněného Rakouska a Slezska najdeme i zmínky o Trenčianských Teplicích v Uhrách, cesty za hranice českého království tedy nebyly pro zdejší dominikány problém. Někde na rozhraní mezi oběma skupinami jsou Teplice, které se objevují po celé sledované období, ale v jeho druhé polovici zájem o teplické lázeňství výrazně roste. Ještě si povšimněme, že frekvence návštěv lázní postupně roste. Zde je důležité si uvědomit, že část tohoto nárůstu padá na vrub prudkého zvýšení počtu členů české provincie po připojení slezských konventů. Tabulka reprezentuje absolutní čísla, protože zatím nelze spočítat, zda se měnila frekvence návštěv přepočítaná na jednoho řeholníka, což by bylo daleko lepším dokladem o dostupnosti tohoto druhu péče než hodnoty, které jsou zatím k dispozici.

Jedním z důvodů, proč se po roce 1700 objevuje více návštěv lázní, vidíme z druhé tabulky.

TABULKA 2: ČLENOVÉ DOMINIKÁNSKÉHO ŘÁDU ČESKÉ PROVINCE
NAVŠTĚVUJÍCÍ LÁZNĚ PODLE POHLAVÍ V LETECH 1661–1720

	1661–70	1671–80	1681–90	1691–1700	1701–10	1711–20
Muži	10	11	22	11	46	16
Ženy	–	–	4	3	32	45
Celkem	10	11	26	14	78	61

Zatímco muži navštěvovali lázně už v polovině 17. století, první dominikánky se objevují až podstatně později a teprve od počátku 18. století se jedná o praviitelný jev. Růst ženských návštěv lázní je později dokonce takový, že v absolutním počtu v posledním desetiletí přerůstá povolení pro mužské řeholníky. I zde je nutno mít na paměti, že srovnáváme absolutní čísla. Ženských konventů bylo v Čechách a na Moravě (a později ve Slezsku) daleko méně než mužských, ale na druhou stranu se zdá, že mívaly početnější osazenstvo.

Zcela nepochybná je skutečnost, že ještě v druhé polovině 17. století se provinciálové obávali pouštět řádové sestry mimo konvent, ale od počátku 18. století se tento postoj změnil. Je to patrné také z toho, že ještě v roce 1679 si pro cestu převorky od sv. Anny v Brně do lázní vyžádala provincie svolení až od generálního magistra z Říma, což se u mužů nikdy nedělo.^[54] Nepřátelský postoj, který zaujímali starší provinciálové k pobytu sester mimo konvent, je také vidět

[54] LP, II, s. 110.

na případu brněnské převorky Anny Harrin, která v roce 1684 odešla do lázni, jejichž název se mi nepodařilo identifikovat. Ačkoli si před tím vymohla povolení místního biskupa, svého zpovědníka a vikáře brněnského konventu, byl z toho skandál, který se řešil až v Římě. Z korespondence provinciála s generálem vyplývá, že převorka i oba brněnští dominikáni se těžce provinili, všichni tři byli zbaveni funkcí a dále potrestáni.^[55] O dvacet let později už provinciálové povolují celkem rutinně návštěvy sester v lázních pod podmínkou, že je bude doprovázet jejich zpovědník.

Co přesně vedlo k postupnému uvolnění režimu dominikánek v 18. století, není zcela jasné, ale jedna z věcí, která k tomu mohla přispět, byl stav konventních statků. Dominikánské konventy byly většinou poměrně chudé, příslušníci žebravého řádu měli získávat podstatnou část svého živobytí z almužen věřících, ale tento postup nebylo možno aplikovat na dominikánky žijící v přísné klauzuru. Proto měly jejich konventy pozemkové majetky, což ale vedlo k zajímavému problému. Dominikánky měly již ze starší doby privilegia, která zajišťovala, že správa statků je zcela v jejich kompetenci a řeholníci do ní nesmí zasahovat. Jak ale měly řádové sestry kontrolovat své hospodaření, když nemohly opouštět konvent? Provinciálové si dobře uvědomovali, že za těchto okolností se hejtmani statků dominikánek stávají prakticky neomezenými pány, protože oni (a jimi vytvářené účty) byly zřejmě jediným spojením s matkou představenou. Představitelé provincie se nejprve snažili omezit privilegia ženské větve při nakládání s majetkem, ale to se zřejmě nepodařilo prosadit, a tak nakonec začali pravidelně povolovat kontrolní cesty převorek konventů na statky. Čímž se postupně rozvolnilo původní pevné uzavření klauzury. Tato změna odehrávající se na počátku 18. století časově souhlasí také s rozvojem návštěv lázní.

Mory

Zápisy provinciála poskytují také určitou představu o tom, jakým způsobem zasáhly českou provincii dvě vlny smrtelných epidemických onemocnění, které proběhly v letech 1679–1681 a 1713–1715, což umožňuje srovnávat dominikány s dalšími řeholními institucemi, zejména jezuity.^[56] Ponechme nyní stranou v literatuře stále probíhající diskuzi, zda se skutečně jednalo o pravý mor, tedy nakažlivé bakteriální onemocnění způsobované mikroblem *Yersinia pestis*, a soustředme se místo toho na dominikánské zprávy o nakažlivých nemocech. Z toho, co víme o jezuitech, se zdá, že v Čechách došlo k významnému poklesu

---

[55] LP, II, fol. 147r, 148v, s. 162, fol. 175v,

[56] O moru 1713–1715 v jezuitských kolejích jsem psal v knize Karel ČERNÝ – Jiří M. HAVLÍK, *Jezuité a mor*. Praha 2008. Tamtéž najde také zájemce pasáže J. M. Havlíka o jezuitech a moru v roce 1680.

frekvence epidemií infekčních onemocnění po konci Třicetileté války, výskyt infekčních chorob se po polovině 17. století soustředil do dvou již zmíněných velkých událostí.

Zdá se, že toto zjištění koreluje s dominikánskými údaji, protože kromě let 1679–1681 a 1713–1715 se s infekčními nemocemi setkáváme pouze zřídka, a to především na začátku sledovaného období. V září roku 1655 registrují prameny mor v Olomouci, jenž vedl k evakuaci tamního řádového studia.^[57] Později během zimy přibylo do Olomuce několik uprchlíků z Polska a Ruska a někteří z nich zemřeli na mor, z obětí známe jménem pouze bratra Ambrosia Sowinského.^[58]

Není vyloučeno, že tato epidemie byla součástí širší celoevropské vlny moru, protože o rok později proběhla v Římě velká morová nákaza, kterou popsal ve svém spisu *Scrutinium ... contagiosae luis ...* jezuitský polyhistor Athanasius Kircher.^[59] Dominikáni se o ní dozvěděli proto, že generální magistr a další členové řádu byli izolováni v sídle generalátu – konventu Sta. Maria sopra Minerva – a do české provincie zaslali dopisy s žádostí o sloužení prosebných mší za šťastné překonání karantény.^[60]

Poslední zmínkou o nakažlivé nemoci, ale nikoli epidemii, v 50. letech 17. století je zpráva o úmrtí Paula de Mesemakere a dalších dvou kněží v pražském konventu sv. Máří Magdalény, kde se nakazili při zpovědi. Pak informace o nemocích mizí až do léta 1679, kdy plzeňský převor požádal provinciála o povolení vyslat dva řeholníky – otce Simona Arnolda a bratra Kryštofa – do Salzburgu za účelem výběru almužen na opravu konventu. Oba řeholníci povolení záhy obdrželi, ale nedostali se daleko, protože když dorazili do Bavorska, zjistili, že tam již zuří nákaza, a museli se vrátit.^[61] To bylo v srpnu, v říjnu již zástupce provinciála nemohl pro karanténu vizitovat jeden předměstský dům náležející brněnskému ženskému klášteru, takže mor zjevně panoval již i na Moravě.^[62] V této kritické době byla provincie bez svého nejvyššího představitele, protože provinciál Paulus Christallinger se musel v létě 1679 vzdát ze zdravotních důvodů své funkce a nahradil jej generální vikář Thomas Rhetius. Christallingerův nástupce měl být zvolen provinciální kapitulou, která se původně chystala na počátek léta 1680, ale protože morové nebezpečí neustupovalo, využil generál řádu svého práva a jmenoval provinciála sám (jmenovací dopis výslovně uvádí

---

[57] LP, I, s. 46.

[58] LP, I, s. 49 – 50.

[59] Athanasius KIRCHER, *Scrutinium Physico-medicum contagiosae luis, quæ dicitur pestis*. Lipsiae 1671.

[60] LP, I, s. 77.

[61] LP, II, s. 116.

[62] LP, II, s. 116.

mor), takže od května 1680 vedl provincii Albertus Mussik, který se záhy musel vypořádat s dramatickým nárůstem úmrtí mezi řeholníky.^[63]

Nemoc zřejmě pronikla nejprve za zdi konventu sv. Jiljí na pražském Starém Městě, kde byla 20. a 22. května zaznamenána dvě úmrtí, což vedlo 23. května k uzavření dominikánského studia a evakuaci studentů i učitelů. Vždy jeden lektor v doprovodu dvou až tří studentů byli převedeni do konventů v Českých Budějovicích, Nymburku, Jablonném v Podještědí a Písku. Tento postup velmi připomíná opatření, která v roce 1713 podnikali jezuité na ochranu svých studentů filozofie a teologie v pražském Klementinu.

Provinciál také rozhodl, že se vedle evakuace studií upustí na přechodnou dobu od půlnočního sloužení matutin.^[64] Matutiny jsou součástí breviáře, a jak název napovídá, jsou první ranní chórovou pobožností. V české provincii se v 16. a dlouho do 17. století slavily brzy ráno, což bylo v rozporu s tehdejší dominikánskou praxí. Teprve v druhé polovině 17. století v souvislosti s reformami řeholního života, které iniciovali zejména provinciálové Godefridus Marequis a Thomas Helias Ardizzony, se začaly matutiny v Čechách slavit stejně jako v jiných provinciích uprostřed noci. Byl to natolik silný zásah do života konventů, že se dodržování tohoto přísného řeholního nařízení podařilo prosadit až po desetiletích tlaku generalátu. Není se tedy co divit, že pro usnadnění života v době epidemie zvolil provinciál jako první opatření právě přesun matutin zpět na ranní hodinu.

V červnu zemřelo v Praze několik dalších dominikánů a jedna sestra z konventu sv. Anny. V červenci následovala pouze jedna oběť. V srpnu počet úmrtí znovu vzrostl a u některých zesnulých je uvedeno, že zemřeli při péči o nemocné morem.^[65] Jednalo se tedy o tzv. *victimae charitatis*, dobrovolníky, kteří poskytovali duchovní a někdy snad i ošetrovatelskou péči nakaženým a v mnoha případech za svou odvahu zaplatili životem. Ti, kteří takový riskantní podnik přežili, pak byli vysoce morálně hodnoceni, jak je patrné ze zápisů provinciální kapituly z roku 1682, kdy česká provincie jako obvykle navrhovala generálnímu magistru kandidáty na grady magistrů a generálních kazatelů. Ke jménům jsou připojeny krátké biografie, a tak se dozvídáme, že dva z kandidátů: P. Dominicus Jordan a P. Adalbertus Chlumecký sloužili v době morové epidemie nemocným morem a P. Jordan se dokonce morem nakazil a přežil.^[66]

Onemocnění si prokazatelně vybíralo oběti mezi osazenstvem všech tří pražských klášterů. Zpočátku byl zřejmě více postižen klášter sv. Jiljí, ale pak se nemoc v průběhu léta dostala i k sv. Máří Magdaléně a zde postupně způsobila personální krizi, takže poté, co připravila o život převora Jordana Castelliho, který zemřel

---

[63] LP, II, s. 122.

[64] LP, II, s. 124.

[65] LP, II, s. 125–126.

[66] LP, II, fol. 135v–136r.

v morovém lazaretu, neměl tento jinak početný konvent dostatek volitelů a nového převora musel dosadit provinciál.

Zápisy, které identifikují jako příčinu úmrtí mor (*pestis, petechiae*), najdeme v roce 1680 jen v Praze s dvěma výjimkami, když otec Pius Mauserin zemřel v obci Újezd náležející litoměřickému konventu, kde byl v karanténě, a dále Petr Pfeiler zesnul na mor v obci Schratenthal v Dolních Rakousích, která patřila jihlavskému konventu. Období pražské epidemie se na úmrtnosti v dominikánských konventech projevuje v roce 1680 pouze od května do září, kdy umírají poslední oběti. Později v listopadu byl dokumentován již zmíněný případ z Dolních Rakous.^[67] Mezi zářím a únorem 1682 nastala sezónní proluka, která je pro některé morové epidemie typická. Teprve 6. února 1681 zemřel poslední dominikán P. Hyacinthus Schönböck, u něhož byla výslovně uvedena diagnóza mor, a to v Ústí, po třech měsících služby nemocným morem.

O průběhu epidemie podávají také svědectví seznamy zesnulých, které najdeme na konci jednání většiny provinciálních kapitul. Zatímco ve velkých moravských konventech v Brně a Olomouci od roku 1678 zemřeli 4 resp. 1 řeholník, v pražských mužských konventech byla úmrtnost několikanásobně vyšší i přes evakuaci části osazenstva, a to 15 zesnulých u sv. Jiljí a dokonce 16 u sv. Máří Magdalény.^[68] Žádný jiný konvent, dokonce ani pražský ženský konvent u sv. Anny se třemi úmrtími, nebyl takto postižen.

Druhá velká epidemie – a poslední zaznamenaná ve střední Evropě – zanechala, kromě několika zmínek o úmrtí, v pramenech daleko menší stopu. V roce 1715 se konala v Praze u sv. Jiljí porada o tom, zda se má konat provinciální kapitula ve Vratislavi, když „z různých míst a měst slezských slyšíme, že tam mnozí umírají ex febribus calidis et petechiis, aby se někteří na cestě nenakazili a skrze ně i jejich konventy? Toto pak naznačují dopisy z Vratislavy, pražské gubernium je z Vratislavy takto informováno.“ Nakonec se kapitula ze zdravotních důvodů odložila a generální magistr jmenoval prozatímního vikáře.^[69]

Poněkud jiný obrázek morové epidemie však získáme, pakliže budeme věnovat pozornost i dalším diagnózám než jen moru. Andrew Appleby si v článku vydaném již před třiceti lety všiml při studiu úmrtních matrik z doby posledního velkého moru v Londýně (1665), že epidemie byla také provázána nárůstem diagnóz označovaných jako „úbytě“ (*phthisis*).^[70] Což je termín, který později spadá v jedno s diagnózou TBC. Z toho dovodil, že část obětí byla z nějakých důvodů špatně diagnostikována a „úbytě“ v Londýně v polovině 17. století mohou znamenat také mor.

---

[67] LP, II, s. 125–127.

[68] LP, II, fol. 138r.

[69] LP, III, fol. 196r.

[70] Andrew B. APPLEBY, *The Disappearance of Plague: A Continuing Puzzle*. The Economic History Review, New Series 33, 1980, č. 2 (May), s. 161–173.

Domnívám se, že tato – ať už záměrná nebo neúmyslná – dezinterpretace (pokud k ní skutečně došlo) nebyla způsobena ani tak biomedicínskými hledisky, jako například kolísající odborností ohledáváčů mrtvých, či variabilitou projevů moru, ale spíše hledisky kulturními a sociálními. I z českého prostředí víme, že pokud bylo někde úmrtí identifikováno jako „mor“, nastupovala velmi nepříjemná opatření a mělo to psychologický dopad na celou komunitu. „Pestis“ není jen prostou diagnózou, je to také symbol božího hněvu, implikuje mravní chorobu společnosti stejně jako nemoc fyzickou a také to bylo znamení budoucích ekonomických potíží způsobených nástupem karanténního režimu. Na strach z diagnózy a snahu vyhnout se jí za každou cenu upozorňuje ve své publikaci zabývající se polským městským prostředím také Andrzej Karpiński.^[71]

Kromě toho dobové zdravotnictví dokázalo jako „mor“ identifikovat pouze část případů napadení *Yersinia pestis*, protože existují různé formy moru a v 17. století si pod pojmem „mor“ představovali pouze to, co dnes nazýváme bubonický mor, tedy onemocnění spojené s masivním otokem mízních uzlin. Kategorie „úbyť“ v londýnských úmrtních matrikách by pak znamenala plicní formu spojenou s rapidním nástupem onemocnění, velmi smrtelnou dokonce i při podání antibiotik a spojenou s vykašláváním krve.

Jenže kdyby to byla pravda, museli bychom se vyrovnat s dalším epidemiologickým parametrem. O bubonické formě se předpokládá, že potřebuje pro své šíření v populaci primárního nosiče, jímž jsou hlodavci – v Evropě nejčastěji krysy – a lidského parazita, blechu, která se přestěhuje z vymírající populace krys na člověka jako náhradního hostitele a mor přinese s sebou. Naopak plicní forma moru se šíří kapénkovou infekcí a nositeli jsou pouze lidé. Protože je kapénková nákaza u moru daleko méně účinná než, řekněme, v případě viru chřipky, předpokládá se, že tu musí být vždy primární bubonická infekce a z ní se pak vyvinou i případy pulmonární. Rozdíl mezi těmito dvěma formami přenosu by měl být ve velké městské aglomeraci velmi dobře patrný, lidé jsou vysoce mobilní, zatímco krysy populaci trvá i týdny, než překoná stometrovou vzdálenost. Lidmi přenášená epidemie se bude chovat odlišně v městském prostředí: projeví se na mnoha místech najednou, podle toho, kde se v posledních dnech pohybovali postižení jedinci, zatímco u přenosu z krys se bude choroba šířit kontinuálně dům od domu. Mor v Londýně 1665 naznačuje druhý typ přenosu. Šíření začalo na severu a bylo pomalé, farnost od farnosti. Tamní matriky evidují cca 70 500 případů úmrtí na mor, Appleby odhaduje, že dalších 10 000 případů je skryto pod nálepkou plicního onemocnění.^[72] Kdyby to byla pravda, pak by to znamenalo, že cca 13% podíl plicní formy moru nezanechal stopy na dynamice geografického šíření epidemie. To je závěr, který v tomto okamžiku není možno ani potvrdit, ani vyvrátit, ale dobře ukazuje, jak jsou úvahy o historických morových epidemiích složité.

---

[71] Andrzej KARPIŃSKI, *W walce z niewidzialnym wrogiem*. Warszawa 2000.

[72] A. B. APPLEBY, *The Disappearance*, s. 164.

Mohla se podobná travestie odehrávat i v českých poměrech? Dominikánské prameny bohužel neposkytují zcela jednoznačné závěry, protože máme k dispozici jen statisticky nedostatečné množství záznamů o úmrtích s diagnózou terminálního onemocnění. Ale přece jen se zdá, že přinejmenším takovou možnost naznačují. Nejlépe to bude vidět z přehledu distribuce záznamů o diagnózách z *Liber provinciae*.

TABULKA 3. DISTRIBUCE ZÁZNAMŮ O DIAGNÓZÁCH V *LIBER PROVINCIAE*

Diagnóza	1655–60	1661–70	1671–80	1681–90	1691–1700	1701–10	1711–20
apoplexia	–	–	1	–	–	4	8
horečka (<i>febris maligna, f. obnoxa, f. calida, morbus aestualis</i>)	–	–	1	3	1	1	1
vodnatelnost (<i>ex hydrope</i>)	–	–	–	–	–	–	4
mor (<i>pestis, petechiae</i>)	1	–	15	1	–	–	7
nakažlivá choroba (<i>morbus contagiosus, m. infectiosus</i>)	3	–	–	–	–	–	1
<i>phthisis</i> (<i>phthisis hectica, hectica</i>)	–	–	–	7	–	–	14
sešlost věkem (<i>senio confectus</i>)	–	–	–	–	–	–	4
ostatní (<i>angina, paralysis pectoralis, phrenesis, podagra, sebevražda, arthritis, ignis sacer</i>)	–	–	2	–	–	1	4
Celkem	4	–	19	11	1	6	43

Poznámka: Na rozdíl od předchozích tabulek jsem zde ponechal data i za prvních pět let.

K těmto číslům je nutno doplnit jisté vysvětlení. Především prameny neuvádí dostatek podkladů pro skutečnou statistickou analýzu, všechna čísla je tedy nutno brát spíše jako ilustraci možných tendencí, ale nikoli jako důkaz demografického a sociálního vývoje ve vztahu k epidemickým chorobám. *Liber provinciae* nezaznamenává diagnózy terminálních onemocnění^[73] u všech zesnulých. Zápisy o úmrtí

[73] Výrazem „terminální onemocnění“ (doslova onemocnění, které vedlo k ukončení života) rozumí současná medicína příčinu smrti. U raně novověkých materiálů je ale nutno si uvědomit, že v naprosté většině případů tyto historické „diagnózy“ neodpovídají skutečné příčině smrti. Dobová diagnostika byla na velmi nízké úrovni. Navíc je lhostejné, zda příčinu úmrtí stanovil univerzitně vzdělaný lékař či místní ranhojič, v obou případech byla totiž díky tehdejšímu předsta-

členů české provincie se objevují důsledně teprve v posledních dvou desetiletích 17. století, ale většinou bez diagnózy, z čehož také vyplývá, že se nejedná o zachycení skutečného poměru jednotlivých diagnóz. V podstatě lze říci, že zájem o zaznamenávání příčiny úmrtí rostl v době demografické krize, jak je ostatně dobře patrné z poslední řádky v tabulce. To znamená, že některé typy diagnóz se v tabulce promítají jako poměrně více zastoupené, a to je vidět zejména u nejobávanější choroby – moru – a některých dalších, které byly vnímány jako nebezpečné a infekční. Dominikáni velmi pečlivě zaznamenávali všechny případy, o nichž se domnívali, že se jedná o smrt v důsledku epidemické choroby, a právě toto činí čísla, která jsou zde předložena, relevantní.

TABULKA 4. ZÁPISY DIAGNÓZ NAKAŽLIVÝCH ONEMOCNĚNÍ ZA EPIDEMIE 1680–1681 PO ČTVRTLETÍCH

Diagnóza	1680 1. čtvrtletí	1680 2. čtvrtletí	1680 3. čtvrtletí	1680 4. čtvrtletí	1681 1. čtvrtletí
mor (<i>pestis, petechiae</i>)	–	5	9	1	1
<i>phthisis</i> (<i>phthisis hectica, hectica</i>)	–	–	–	–	3
ostatní nakažlivé (<i>contagio</i>)	–	1	–	–	–

TABULKA 5: ZÁPISY DIAGNÓZ NAKAŽLIVÝCH ONEMOCNĚNÍ ZA EPIDEMIE 1715–1716 PO ČTVRTLETÍCH

Diagnóza	1715 1. čtvrtletí	1715 2. čtvrtletí	1715 3. čtvrtletí	1715 4. čtvrtletí	1716 1. čtvrtletí	1716 2. čtvrtletí
mor (<i>pestis, petechiae</i>)	–	5	2	–	–	–
<i>phthisis</i> (<i>phthisis hectica, hectica</i>)	2	3	2	–	5	2
ostatní nakažlivé (<i>contagio</i>)	–	–	1	–	–	–

Z tabulky č. 4 je patrné, jak je prudký vzestup moru provázen také objevením záznamů buď o úbytích, nebo o nakažlivých chorobách (*contagio*). Již v předchozí

vám o mechanismu onemocnění, fyziologii a patologii šance na odhadnutí skutečné příčiny úmrtí zhruba stejná, tj. velmi malá. Přesto mají tyto informace určitou výpovědní hodnotu, protože některé situace popisují velmi dobře. Jedná se především o rozdíl mezi chronickým onemocněním a náhlým, prudce se vyvíjejícím horečnatým onemocněním, důvěryhodné jsou také informace o nehodách, sebevraždách atd. Na diagnózy je tedy nutno se dívat jako na symptomatické a nikoli nosologické (nosologie je věda o moderním rozdělení chorob) jednotky. Jinými slovy, v řadce, kde jsou uvedena úmrtí *ex hydrope*, tedy nenajdeme jedince, kteří zemřeli „na vodnatelnost“, ale osoby, které zemřely na některou ze široké škály chorob, které se mimo jiné projevují otoky končetin. Mor má v tomto ohledu zvláštní postavení, protože se jedná o jedno z mála infekčních onemocnění, jehož vnější příznaky byly dobře rozpoznatelné i pro lékaře/laika 17. století (rychlý průběh choroby, nakažlivost, otoky mizních uzlin zvané bubony).

tabulce č. 3 vidíme, že diagnóza *phthisis* se objevuje pouze v desetiletích, kdy se také objevuje mor. Zde je pak vidět, že 3 ze 7 případů úbytí celkem zachycených v letech 1681–1690 se objevují souběžně s poslední fází moru, jedná se o dva případy v Plzni a Šumperku v únoru 1681 a jeden v březnu v Nymburce. U druhé epidemie (tabulka 5) je situace podobná.

Mezi případy identifikovanými v prameni jako „mor“ a „úbyt“ je ještě jeden rozdíl. Výskyt *phthisis* je totiž zeměpisně daleko více roztráštěný. Například v letech 1715–1716 se „mor“ objevuje pouze v Ratiboři a Olomouci, zato úbytě jsou hlášeny z Brna, Hlohova, Jihlavy, Klatov, Olomouce, Opolí, Prahy, Šumperku, Ústí nad Labem, Vratislavy a Znojma. Pokud bychom tedy do budoucna pracovali s tímto předpokladem, ztratil by mor něco ze své geografické ohraničenosti, vývoj epidemie by byl zřejmě daleko časoprostorově kontinuálnější a více difúzní. Ztratilo by pak smysl dívat se na morovou epidemii jako na biologický jev omezený pouze na masivní populaci hlavního města.

Závěr

Chci zdůraznit především dva tématické okruhy. Diář provinciála poskytuje velice zajímavý podklad k rekonstrukci jedné stránky rané novověké terapie – k návštěvám lázní. I když počty návštěv nelze považovat za dostatečné pro statistickou analýzu, čísla přesto poskytují určitou ilustraci a napovídají leccos o převládajících tendencích při využívání této služby osobami z poměrně chudého prostředí Řádu kazatelů.

Obecně můžeme vysledovat postupný růst návštěv ke konci 17. a v 18. století, přičemž některé destinace jsou tradičně a dlouhodobě využívány a jiné se stávají módní až v 18. století. Zajímavá je genderová dynamika, tedy poměr mezi muži a ženami. Zatímco v prvních desetiletích jsou muži výhradními návštěvníky lázní, v 18. století výrazně nastupují návštěvy členek ženské větve řádu a později dokonce ženy muže zatlačují do pozadí. Domnívám se, že důvodem pro tento vývoj byla nejen měnící se hospodářská a organizační situace provincie, která se jen pomalu a postupně konsolidovala, ale také proměna původně velmi konzervativního pohledu na „práva“ dominikánek, jímž se vyznačovalo vedení provincie.

Druhým tématickým okruhem pak je mor v letech 1679–1681 a 1713–1716. Deníky umožňují chronologicky mapovat události v provincii a její preventivní reakci na nebezpečí epidemie. Dále se mi zdá, že poskytují dobrou oporu teorii, že některé případy moru nebyly ve své době označovány jako „mor“, nýbrž jinými pojmy jako např. „contagio“ nebo dokonce „*phthisis*“, přičemž o účelu tohoto přeznačení můžeme zatím pouze spekulovat. Snad se jedná o diagnostický problém – mor byl z definice vnímán jako epidemická choroba a ojedinělý případ by pak postrádal jeden z důležitých znaků, podle něhož lidé v raném

novověku mor identifikovali. Nevylučoval bych ale ani vědomou manipulaci – odsunutí diagnózy do méně společensky citlivé kapitoly „morových horeček“ nebo „úbytí“, jejímž účelem by bylo zabránit panice a hospodářským škodám. I v tomto případě se ale potýkám s nedostatečným množstvím zachovaných případů, a proto lze předkládané údaje označit pouze za ilustrační, nikoli statisticky relevantní.

PŘÍLOHA

Seznam konventů České provincie dominikánského řádu v raném novověku
(Číslo v hranatých závorkách označuje pořadí mužských řádových domů podle barokními historiky předpokládaného data založení.)

- Bolesławiec (Bunzlau), mužský konvent sv. Kříže [26]^[74]
Boskovice, konvent sv. Dominika (vznik teprve 1682) [27]^[75]
Brno, ženský konvent sv. Anny
Brno, mužský konvent sv. Michaela Archanděla [4]
České Budějovice, mužský konvent Obětování Panny Marie^[76] [12]
Ząbkowice Śląskie (Frankenstein), mužský konvent sv. Kříže [22]
Hlohov (Glogovia Maior), mužský konvent sv. apoštolů Petra a Pavla [9]
Cheb, mužský konvent sv. Václava [19]
Jablonné v Podještědí, mužský konvent sv. Vavřince [6]
Jihlava, mužský konvent Povýšení sv. Kříže [5]
Klatovy, mužský konvent sv. Vavřince [13]
Litoměřice, mužský konvent s provinciálním noviciátem sv. Michaela Archanděla [14]
Nymburk, mužský konvent Panny Marie Růžencové [25]
Olomouc, mužský konvent sv. Michaela Archanděla [3]
Olomouc, ženský konvent sv. Kateřiny
Opava, mužský konvent sv. Václava [16]
Opolí, mužský konvent sv. Vojtěcha a Řehoře [21]
Písek, mužský konvent sv. Kříže^[77] [15]
Plzeň, mužský konvent sv. Markéty [20]

---

[74] Ještě v roce 1720 se nejednalo o plnoprávný konvent a jeho představeným byl pouze provinciálem jmenovaný vikář místo voleného převora.

[75] Zde platí totéž co v předchozí poznámce.

[76] V raném novověku je konvent nazýván Divotvorné Panny Marie.

[77] Milan M. BUBEN, *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*, III/1, s. 106 uvádí

Plzeň, ženský konvent sv. Rozálie (vznik teprve r. 1712)
Praha, mužský konvent sv. Jiljí, sídlo provinciála [1]
Praha, mužský konvent sv. Máří Magdalény [24]
Praha, ženský konvent sv. Anny
Ratiboř, mužský konvent sv. Jakuba Apoštola [10]
Ratiboř, ženský konvent sv. Ducha
Svídnice, mužský konvent sv. Kříže [17]
Šumperk, mužský konvent Zvěstování Panny Marie [18]
Těšín, mužský konvent Narození Panny Marie [7]
Uherský Brod, mužský konvent Nanebevzetí Panny Marie [11]
Ústí nad Labem, mužský konvent sv. Vojtěcha [23]
Vratislava, mužský konvent sv. Vojtěcha [2]
Vratislava, ženský konvent sv. Kateřiny
Znojmo, mužský konvent sv. Kříže

SUMMARY

The article is divided into several parts. The first one contains an overview of the organizational history of the Czech Province of the Dominican Order from the first half of the 17th century to the end of the second decade of the 18th century, including some details that have so far not been mentioned in the literature. The description shows that the Czech Province of the Dominican Order in the second half of the 17th century struggled with problems of organization (personal and financial crisis) that were resolved only gradually.

The two remaining parts render information on the problem of medicine in Dominican convents, as far as this can be reconstructed from the diaries of the provincials and also the health instructions included in the Rule of the Dominican Order. Especially these rules offer an overview of the bases of health care, although this information is not sufficient for a statistical mapping of the problem.

The fourth part makes it possible to ascertain the relation of the Order to balneology. Given the fact that any prolonged journey of the members of the Order within the frame of the Province had to be authorized by the Provincial, it is possible to reconstruct most of the visits of the thermal baths/spa in the studied period. The information preserved in the diaries of Provincials reflects the preferences of relatively compact socio-professional community that lived, dressed and

---

Narození Panny Marie, ale v raném novověku je označován podle nového zasvěcení kostela sv. Kříže.

boarded in a similar way on the whole territory of Bohemia, Moravia and part of Silesia.

The concluding part evaluates the information contained in the diaries concerning the impact of the two plagues in the years 1679–1681 and 1713–1716 on the Dominican convents. Attention is focused on mortality and on the influence of the „translation“ of some diagnoses on our understanding of historical plagues.

HORNÍ VRSTVA MĚŠŤANSKÉ SPOLEČNOSTI V DOMÁCÍ HISTORIOGRAFII POZDNÍHO STŘEDOVĚKU A RANÉHO NOVOVĚKU.

Nástin vývoje terminologie a dalších směrů bádání^[1]

Josef Kadeřábek

The upper level of bourgeois society in local historiography of the Late Middle Ages and Early Modern Era. Outline of the development of terminology and other directions of research

ABSTRACT: The study aims at presenting the development of research on the upper level of bourgeois society in Czech historiography. It focuses on the comparison of crucial terms used in these discussions, such as patriciate, notables and elites.

Historická demografie, 2012, 36:1:25–40

KEYWORDS: Notables, elites, patriciate, townsmen, city

CONTACT: Mgr. Josef Kadeřábek, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské Univerzity, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice; e-mail: Kaderabek.Josef@seznam.cz

Úvod

V následujícím textu se jeho autor pokusil stručně shrnout dosavadní české bádání o horní vrstvě měšťanské společnosti pozdního středověku a raného novověku, především vývoj jejího terminologického označení. Snažil se také naznačit možné směry dalšího bádání v této oblasti, zejména v souvislosti s výzkumem tzv. městských či měšťanských elit. Vedl jej k tomu dojem, že přes vznik některých vynikajících studií zabývajících se sociálními dějinami českých měst nedoznala u nás tato tematika dosud zasloužené pozornosti.

Ačkoliv se výzkumem horních vrstev měšťanských společností zabývali mnozí zahraniční historici,^[2] při výzkumech měšťanské společnosti, které v průběhu let prováděli čeští badatelé, hrála klíčovou úlohu inspirace pracemi jejich německých kolegů. Ta pramenila především z tradičního kontaktu mezi českou a německou historiografií. Blíže k němu přispívala i právní a sociální podobnost mnoha zkoumaných lokalit daná společným historickým vývojem, která napomáhala hlubší

[1] Studie vznikla s podporou grantu GA JU 043/2010/H a grantu GA ČR 404/08/H002.

[2] Srov. výběrově novější publikace Terence McINTOSH, *Urban Decline in Early Modern Germany. Schwäbisch Hall and Its Region 1650–1750*. Chapel Hill 1997; Christopher R. FRIEDRICHS, *The Early Modern City 1450–1850*. London 1995, zejména s. 183–205; TÝŽ, *Urban Politics in Early Modern Europe*. London-New York 2000, zejména s. 11–25.

komparaci. V případě českého bádání spočívala reflexe německé historiografie zejména v leckdy poněkud mechanickém přejímání její odborné terminologie.^[3] Kvůli skutečnosti, že se čeští historikové z výše naznačených důvodů zaměřovali spíše na německou historickou produkci, autor omezil svůj pohled na stručný rozbor německého bádání, které naznačil v další části této stati.

Podněty německé historiografie

Němečtí autoři hlouběji rozpracovali terminologii vztahující se k horním vrstvám měšťanské společnosti zejména v návaznosti na sociologické výzkumy ze šedesátých let 20. století, když započali s jejím horizontálním členěním na tzv. vrstvy (Schichten), přičemž pro nejmajetnější a sociálně nejvýše stojící skupinu měšťanů se ujal výraz horní vrstva (Oberschicht).^[4] Vedle tohoto pojmu se tradičně objevoval pramenně doložitelný výraz patriciát. Zatímco někteří badatelé oba termíny chápali jako synonyma, jiní historici tvrdili, že patriciát představoval zvláštní typ horní vrstvy, který byl typický pouze pro velká říšská města, v nichž vykazoval charakteristické shodné prvky, jako byla majetková a příbuzenská provázanost jednotlivých rodin, uzavřenost vůči okolí, luxusní styl života a dědičná držba úřadů.^[5]

V osmdesátých letech přispěl k diskusi Erdmann Weyrauch, který navrhl vedle horní vrstvy rozlišovat ještě vůdčí vrstvu (Führungsschicht) a vůdčí skupinu (Führungsgruppe). Horní vrstvu měli představovat měšťané, kteří ve svých rukou drželi největší majetek i mocenské prostředky a byli členy větší sociální skupiny. Vůdčí skupina sestávala podle Weyraucha z osob, které zastávaly politické funkce v dané sociální skupině. Z jeho teorie dále vyplývalo, že se z vůdčí skupiny výrazně vyčleňovala tzv. vůdčí vrstva. Tu tvořili jedinci s nejvýznamnějšími politickými hodnotami.^[6] Vedle politického postavení neponechal stranou ani ekonomický zřetel, když sociální postavení měšťanů odvozoval od dosažených výnosů z obchodu vínem a obilím.^[7] Weyrauch ale pojmosloví ještě více znepřehlednil tím, že pro vůdčí

---

[3] Srov. Helena PEŘINOVÁ, *Od patriciátu k elitě. Definice horní měšťanské vrstvy raného novověku v posledních padesáti letech*. Český časopis historický 104 (dále ČČH), 2006, s. 111–112.

[4] Erich MASCHKE, *Städte und Menschen. Beiträge zur Geschichte der Stadt, der Wirtschaft und Gesellschaft*. Wiesbaden 1980, s. 157–170, 305–380.

[5] Srov. Eberhard ISENMANN, *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250–1500. Stadtgestalt, Recht, Stadtre Regiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. Stuttgart 1988, s. 273–276. Podrobně shrnula celou diskusi H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 116.

[6] Ingrid BÁTORI – Erdmann WEYRAUCH, *Die bürgerlichen Elite der Stadt Kitzingen. Studien zum Sozial- und Wirtschaftsgeschichte einer landsherrlichen Stadt im 16. Jahrhundert*. Stuttgart 1982, s. 210.

[7] Tamtéž, s. 163.

skupinu používal zástupně i termín elita.^[8] Podobný přístup zvolil pro prostředí slezských měst i Jörg Deventer, jenž sice používal stejné pojmy, ale do Weyrauchova konceptu začlenil ještě pojem patriciát, který ztotožnil s vůdčí vrstvou.^[9]

Označení elita v německé historiografii nejvýrazněji prosazoval Heinz Schilling,^[10] který v návaznosti na práce Heinricha Kramma rozlišoval tři druhy vzájemně se překrývajících elit – politické, ekonomické a duchovní (intelektuální).^[11] Jeho koncept se postupně stal paradigmatem dalších německých výzkumů. Ostatní pojmy se dostaly do pozadí, či se přestaly pro období raného novověku používat.^[12] Z hlediska metodologického byly nejpřínosnější práce Schillingova vědeckého souputníka Wolfganga Reinharda. Ten nejprve na příkladu Říma ukázal, jak lze při studiu elit využít sociálně-antropologického přístupu „zesítění“ (Network-Model). Ve své knize prokázal, že formování a vlastní působení římských elit bylo založeno na složitém mechanismu vzájemně se doplňujících vztahů založených na základě přibuzenství, vzájemně výhodného přátelství (instrumentale Freundschaft) či vztazích na bázi patron-klient.^[13] Dalším zásadním počinem byl obdobně orientovaný prosopografický výzkum zaměřený na výzkum elit říšského města Augšpurku.^[14] Poté Reinhard obrátil svou pozornost k elitám celospolečenským.^[15]

---

[8] Tamtéž, s. 231, 285.

[9] Jörg DEVENTER, *Gegenreformation in Schlesien. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schweidnitz 1526–1707*. Köln-Weimar-Wien 2003, s. 79–85.

[10] Srov. Heinz SCHILLING, *Wandlungs- und Differenzierungsprozesse innerhalb der bürgerlichen Oberschicht West- und Nordwestdeutschlands im 16. und 17. Jahrhundert*. In Marian Biskup – Klaus Zernack (Hrsg.), *Schichtung und Entwicklung der Gesellschaft in Polen und Deutschland im 16. und 17. Jahrhundert*. Wiesbaden 1983, s. 121–173; TÝŽ – Hermann DIEDERIKS (Hrsg.), *Bürgerliche Eliten in den Niederlanden in Nordwestdeutschland. Studien zur Sozialgeschichte des europäischen Bürgertums im Mittelalter und in der Neuzeit*. Köln-Wien 1985; zde srov. zejména úvod Heinze Schillinga na s. 1–32.

[11] Heinrich KRAMM, *Studien über die Oberschichten der mitteldeutschen Städte im 16. Jahrhundert. Sachsen – Thüringen – Anhalt*. Köln-Wien 1981, zejména s. 7–10. K německé diskusi obšírně H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 117.

[12] H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 118.

[13] Wolfgang REINHARD, *Freunde und Kreaturen. Verflechtung als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600*, München 1979 (= Schriften der Philosophischen Fakultäten der Universität Augsburg 14).

[14] TÝŽ (Hg.), *Augsburger Elite. Prosopographie wirtschaftlicher und politischer Führungsgruppen 1500–1620*. Berlin 1996, zejména s. vii, xvi; TÝŽ, *Power Elites of Augsburg and Rome, 1500–1600. Experiences with Prosopographical Research*. In Jean-Philippe Genet – Günther Lottes (Hrsg.): *L'état moderne et les élites, XIIIe–XVIIIe siècles. Apports et limites de la méthode prosopographique*. Paris 1996, s. 213–231. U nás na jeho podněty reagoval Bohumír Roedl svým prosopografickým výzkumem města Loun. Srov. Bohumír ROEDL, *Vademecum městské správy v Lounech v letech 1573–1727*. Louny 2004.

[15] Srov. W. REINHARD, *Power Elites, State Servants, Ruling Classes and the Growth of State Power*. In TÝŽ (Hg.), *Power Elites and State Building in Europe*. Oxford 1996, s. 1–18.

Domácí bádání o horní vrstvě měšťanské společnosti

První pokusy českých historiků pojmenovat horní vrstvu měšťanské společnosti se objevily již v klasických pracích Zikmunda Wintra, který použil pro označení nejdříve postavených měšťanů termín patriciát.^[16] Ten nijak blíže nevymezil a historička Helena Peřinová oprávněně poukázala na skutečnost, že jej bez jeho hlubšího zhodnocení pouze převzal z německé literatury.^[17] Stejným způsobem s pojmem pracoval i Josef Šusta. Na rozdíl od Wintra jej používal jen pro označení horní vrstvy měšťanské společnosti Prahy a Kutné Hory.^[18] Podrobněji se celou problematikou ve svých statích o předhusitských městech zabýval až Bedřich Mendl. Měšťanskou společnost rozdělil na patriciát, řemeslnictvo a tzv. třetí stav drobných vlastníků.^[19] Ačkoliv svůj výzkum založil na studiu berních knih a rejstříků, nepovažoval patriciát za soubor nejbohatších měšťanů, ale označoval jím *privilegované rodiny*.^[20] Hodnotícím kritériem mu bylo vedle majetku i výlučné právní postavení a nepřetržitost držby takovýchto výsad. Existenci patriciátu v důsledku toho omezil pouze na středověkou Prahu, resp. Staré Město pražské.^[21]

Problematika vymezení horní vrstvy měšťanské společnosti neunikla ani pozornosti českých historiků německého původu. Obecně se vznikem měst a městského zřízení zabýval historik a archivář Adolf Zycha.^[22] Julius Lippert se ve svých pracích zaměřil na studium vývoje Litoměřic a Trutnova. Na příkladu těchto dvou měst se v jednotlivých oddílech svých knih zabýval měšťanskou společností a jejími proměnami v průběhu středověku a novověku. Ačkoliv jeho hlavním zájmem zůstaly záležitosti právního charakteru, studoval rovněž roli městských rad ve společnosti a soustředil se také na postižení nejdůležitějších místních měšťanských rodin.^[23] Na jeho práce navázal ve čtyřicátých letech Wilhelm Weizsäcker,

---

[16] Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku* I, Praha 1890, s. 128–129. Ve Wintrově posmrtně vydané knize o městech ve 13.–16. století se problematika horních vrstev měšťanské společnosti blíže neřeší. Srov. TÝŽ, *Zlatá doba měst českých*. Praha 1991². Jiří Kejř upozornil na skutečnost, že podobné úvahy Wintrovi nedovoloval styl jeho práce a tehdejší stav českého bádání. Srov. Jiří KEJŘ, *Historik-beletrista*. In Tamtéž, s. 266.

[17] H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 118.

[18] Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví*. I. Praha 2001³, s. 58–80.

[19] Bedřich MENDEL, *Z hospodářských dějin středověké Prahy*. Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 5, 1932, s. 167.

[20] TÝŽ, *Sociální krise a zápasy ve městech čtrnáctého věku*. Praha 1926, s. 118–120, zejména s. 119.

[21] Tamtéž.

[22] Adolf ZYCHA, *Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden*. Prag 1914.

[23] Julius LIPPERT, *Geschichte der Stadt Leitmeritz*. Prag 1871; TÝŽ, *Geschichte von Trautenau*. Prag 1863. Chtěl bych na tomto místě poděkovat dr. Tomáši Sterneckovi, který mě upozornil

který na příkladu Litoměřic doložil lokální personální propojení horní měšťanské vrstvy, resp. radního kolegia s královským dvorem.^[24] K moravským měštům obrátili svůj zájem Erich Franz Rössler, Berthold Bretholz či Johann Kux. Prvně zmiňovaný provedl analýzu právního systému města Brna, přičemž za horní vrstvu měšťanské společnosti označil držitele politické moci, jimiž byli městští radní a přísežní soudci.^[25] Berthold Bretholz se zaměřil také na majetkové zázemí a kulturní mecenát brněnských měšťanů, přičemž výrazně předběhl dobu využitím testamentů při rekonstrukci měšťanských rodin tvořících místní horní vrstvu.^[26] Dějinám Olomouce se věnoval poslední z autorů, Johann Kux, který horní měšťanskou vrstvu ztotožnil s vrstvou radní.^[27] Tematizovat pojem patriciátu se výše citovaní autoři nepokoušeli. Společná byla těmto pracím snaha zaměřit se na působení německého živlu ve sledovaných městech a zdůraznění jeho vůdčí role při formování měšťanské společnosti i její horní vrstvy. Patrně z tohoto důvodu se i přes svou nepochybnou kvalitu (zejména Lippert, Bretholz) nedočkaly tyto práce hlubší reflexe.

Dále se k problematice horní vrstvy měšťanské společnosti vyjádřil v padesátých letech 20. století František Graus. Svůj pohled formuloval na základě marxistického přístupu k dějinám. Existenci patriciátu tak přisoudil Praze, kde podle jeho názoru vytvořili patricijové privilegovanou třídu, která se samostatně nepodílela na výrobním procesu, žila z rentální pozemkové držby či obchodu a nebyla pro ni typická rodová provázanost.^[28] Výraznější příspěvek k diskusi představoval názor Josefa Janáčka, který ve svém pojednání o obchodu v předbělohorské Praze začal rozlišovat kupecký a politický patriciát.^[29] Kupecký patriciát se podle něj utvořil v rudolfinské době z nejbohatších obchodníků, kteří se do Prahy přistěhovali převážně z německých měst.^[30] Zatímco kupecký patriciát definoval majetkem nad

---

na dobové práce české německojazyčné historiografie. Bez jeho nezištné pomoci by tato studie nemohla vzniknout.

[24] Wilhem WEIZSÄCKER, *Leitmeritz in der sudetenländischer Stadtrechtsgeschichte*. In Otto Peterka – Wilhelm Weizsäcker, *Beiträge zum Rechtsgeschichte von Leitmeritz*. Prag 1944, s. 7–48, zejména s. 21–22, 24–25.

[25] Emil Franz RÖSSLER, *Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. und XIV. Jahrhundert*. Prag 1852, zejména s. 56–66.

[26] Berthold BRET HOLZ, *Geschichte der Stadt Brünn*, Brünn 1911; TÝŽ, *Brünn. Geschichte und Kultur*. Brünn 1938, zde zejména s. 98–104.

[27] Johann KUX, *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918*. Reichenberg-Olmütz 1937; TÝŽ, *Die deutschen Siedlungen um Olmütz. Ein volksbodengeschichtliches Quellenwerk bis 1918*. Olmütz 1943, zejména s. 32–35.

[28] František GRAUS, *Chudina městská v době předhusitské*. Praha 1949, s. 127–129; TÝŽ, *Český obchod se sukem ve 14. a na počátku 15. století*. Praha 1950, s. 8–9.

[29] Josef JANÁČEK, *Dějiny obchodu v předbělohorské Praze*. Praha 1955, s. 344–375.

[30] Tamtéž, s. 347.

30 000 kop míšeňských grošů, u politického patriciátu zmínil pouze skutečnost, že nastoupil k moci na počátku 17. století, a dále se jeho definicí nezabýval.^[31] S pojmem patriciát dále pracoval František Kavka ve svých studiích zabývajících se třídní, resp. sociální strukturou Českých Budějovic.^[32] František Kavka patriciát vymezoval vůči měšťanstvu a měšťské chudině. Za jeho příslušníky považoval měšťany vlastníci dvory a *měšťany neznámého povolání*, jejichž majetek překračoval částku 150 kop míšeňských grošů.^[33] Upozornil také na skutečnost, že členové patriciátu měli ve městě politickou převahu, ale samotné působení v městských samosprávných celcích nepovažoval za důležité pro příslušnost k této vrstvě. Jeho definice patriciátu byla založena výlučně na majetkových hlediscích.^[34]

Nejpodrobněji se vymezení patriciátu věnoval ve svých statích Jaroslav Mezník. Ve studii týkající se Brna označil za nejdůležitější kritérium příslušnosti k patriciátu majetek následovaný zvláštním způsobem života, vzájemnou příbuzenskou spřízněností jeho členů a nakonec politickým vlivem. Vlastní definici ale ještě více rozmělnil používáním termínů uzavřený patriciát, radní patriciát a starý patriciát.^[35] Nejprve použil označení uzavřený patriciát pro případ, kdy se z celku měšťanstva vyčlenila část nejzámožnějších rodin, která posléze nedovolovala ostatním rodinám dosáhnout stejného společenského postavení. V poznámce pod čarou ovšem okamžitě existenci tohoto typu patriciátu v českém prostředí zamítnul.^[36] Za radní patriciát považoval rodiny, jejichž příslušníci zasedali v městské radě. Starým patriciátem rozuměl Mezník vrstvu, která existovala ve městech ve 13. až 14. století a byla svržena vnitřními revolty (například v Brně se tak mělo stát roku 1363).^[37] Patriciát byl podle autorova názoru přítomen ve všech městech, ale v jednotlivých sídlech se vzájemně lišil. Svůj názor poopravil Mezník o rok později, když kriticky uznal, že do vymezování patriciátu promlouvaly ve všech případech subjektivní znaky, kdy badatelé sami určovali hranice, především majetkové, podle nichž přiřazovali jednotlivé rodiny k patriciátu či ostatním společenským

---

[31] Tamtéž, s. 300; TÝŽ, *Města v českých zemích v 16. století*. Hospodářské dějiny 4, 1979, s. 165–197.

[32] František KAVKA, *Třídní struktura Českých Budějovic v první polovině 16. století*. Sborník historický 4, 1956, s. 110–188; TÝŽ, *Majetková, sociální a třídní struktura českých měst v první polovině 16. století ve světle knihy a rejstříků městské dávky*, Sborník historický 6, 1959, s. 253–259. Pro Brno srov. Jaroslav DŘÍMAL, *Sociální složení a majetek obyvatel města Brna v letech 1365 až 1509*, Brno v minulosti a dnes 6, 1964, s. 185–289.

[33] F. KAVKA, *Třídní struktura*, s. 166–169.

[34] Tamtéž, s. 170.

[35] Jaroslav MEZNÍK, *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*, Brno v minulosti a dnes 6, 1962, s. 250–252.

[36] Tamtéž, s. 251, poznámka 12.

[37] Tamtéž, s. 253–268.

vrstvám.^[38] Ačkoliv nadále trval na existenci uzavřeného a radního patriciátu, připustil, že se hranice mezi oběma celky a střední vrstvou ve většině českých měst stíraly. Doporučil také více dbát řeči pramenů a nalézat v nich konkrétní dobové označení nejvyšší měšťanské vrstvy.^[39] I přes toto upozornění pracovali další badatelé s termínem patriciát do značné míry volně.^[40]

Posledním, kdo se obsáhleji kriticky vyjádřil k používání pojmu patriciát, byl na sklonku osmdesátých let 20. století Jaroslav Čechura. Ten se ve svých pracích opřel o novější studie německých historiků, kteří nezahrnovali pod označení patriciát celou horní vrstvu, ale pouze tu její část, která se stavovsky uzavírala proti ostatnímu měšťanstvu a v jejímž rámci docházelo k dědičnému předávání moci.^[41] Po důkladném rozboru horních vrstev vybraných českých a moravských královských měst přisoudil Čechura existenci patriciátu Praze, Brnu, Kutné Hoře a Jihlavě. Patriciát definoval na základě jeho politické autonomie, ekonomické síly a sociální vyvýšenosti oproti ostatním měšťanům. Zároveň zcela odmítl používat pojem patriciát pro zbývající města a hovořil v souvislosti s nimi pouze o nejbohatších měšťanech.^[42] Za nesporné klady jeho práce bylo možné označit upozornění na nutnost zkoumat horní vrstvu měšťanské společnosti dynamicky, v horizontu delšího trvání, a zaměřit se na její proměny.^[43] Otázku označení horní vrstvy měšťanské společnosti však Čechura dále znesnadnil tím, že ji postavil pod úroveň patriciátu, který z ní vydělil. Ve své další studii navíc požadoval, aby se horní vrstvu měšťanské společnosti, kterou není možné považovat za patriciát, našlo nové označení.^[44]

V pozdějším bádání se pojem patriciát příliš neobjevoval. Přímo na Jaroslava Čechuru navázal pouze Jiří Kejř, ať již celkovým pojetím problematiky, či vol-

---

[38] TÝŽ, *Z problematiky středověkého patriciátu*, Československý časopis historický 11 (dále ČSČK), 1963, s. 628–637, zejména s. 630.

[39] Tamtéž, s. 633–635.

[40] Srov. J. DŘÍMAL, *Sociální složení*, s. 185–289, zejména s. 227. Dřimal Meznikovy práce buď zcela ignoruje, nebo na ně odkazuje jako na celek, aniž by z nich čerpal; svůj výklad opírá o články Bedřicha Mendla. Dále srov. František HOFFMANN, *Struktura městského obyvatelstva v českých zemích do počátku 16. století*. In *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska na přelomu 15. a 16. století*. Praha 1984, s. 320–342. H. Peřinová upozornila i na mechanické přejímání pojmu patriciát do dějepisných přehledů srov. H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 119.

[41] K etablování pojmu horní vrstva (*Oberschicht*) v německé historiografii blíže H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 112–113.

[42] Jaroslav ČECHURA, *Patriciát ve struktuře českých a moravských měst 14.–16. století*. Časopis Národního muzea. Řada historická 157, 1988, s. 32–51, zejména s. 45–47.

[43] Tamtéž, s. 45.

[44] TÝŽ, *Městská šlechta – součást pražského patriciátu? K otázce kontinuity pražského patriciátu 14.–16. století*. Documenta Pragensia (dále DP) 9, 1991, s. 69–70.

bou zahraniční literatury.^[45] Jako jeden z mála badatelů reagoval na Mezníkova doporučení a snažil se postihnout v pramenech konkrétní dobové označení horní vrstvy měšťanů.^[46] Pojem patriciát přijal ve své práci o měšťanské kultuře a vzdělanosti v předbělohorských Čechách i Jiří Pešek, ač s drobnými výhradami, které směřoval k odlišnosti vnímání tohoto označení v západoevropské a české historiografii.^[47] Jaroslav Douša zabývající se situací na Starém Městě pražském používal vzhledem ke shodnému měšťskému prostředí pojem patriciát tak, jak jej ustanovil Josef Janáček, tedy v podobě kupeckého a politického patriciátu.^[48]

Další historici pouze bez hlubší reflexe mechanicky přenášeli předchozí výzkumy patriciátu na sociální situaci ve městech, jež zkoumali. Někteří používali označení patriciát pro nejbohatší měšťany^[49] nebo jako synonymum pro měšťany stojící mimo měšťskou radu, ale náležející k horní vrstvě.^[50] Zmiňované studie však měly pevnou oporu v pramenech a označení bylo použito s odkazem na místní a dobové náležitosti. Některé stati však používaly pojem patriciát dosti vágně.^[51] Například Michal Fiala a Jakub Hrdlička definovali patriciát jako *skupinu měšťanských rodin ve větších městech, které měly značný majetek [...] žily většinou z obchodu či výnosu rentovního majetku [...] odděleně od měšťské střední vrstvy bez toho, že by blíže přiblížili, jaký majetek považovali za „značný“ či podle jakého kritéria určovali velikost měst. Důsledně pracovala s pojmem patriciát naposledy Helena Peřinová, která se však ve své stati nezabývala žádným z českých měst. Svou pozornost obrátila k říšským městům Frankfurtu a Norimberku, v nichž byly horní vrstvy měšťanské společnosti označovány jako patriciát tradičně, pro což našla autorka přesvědčivou oporu v pramenech.*^[52]

Spíše stranou badatelské pozornosti zůstala snaha Josefa Petráně z poloviny osmdesátých let 20. století označit horní vrstvu měšťanské společnosti pojmem

---

[45] Jiří KEJŘ, *Vznik měšťského zřízení v českých zemích*. Praha 1998, s. 289–295. Na návaznost práce Jaroslava Čechury a Jiřího Kejře upozornila již H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 121.

[46] J. KEJŘ, *Vznik*, s. 291.

[47] Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620*. Praha 1993, s. 23–24.

[48] Jaroslav DOUŠA, *Seznamy staroměstských konšelů z let 1547–1650*. Pražský sborník historický (dále PSH) 14, 1981, s. 67–68; TÝŽ, *Staroměstští konšelé v jiných funkcích měšťské samosprávy v letech 1571–1602 a 1620–1650*. DP 15, 1997, s. 49–50.

[49] Věra SMOLOVÁ, *Rada Starého Města pražského v letech 1650–1715*. PSH 24, 1991, s. 19.

[50] Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Brněnská měšťská kancelář v předbělohorském období. Prosopografická a diplomatická studie*. Sborník archivních prací (dále SAP) 45, 1995, s. 453–454.

[51] Srov. Michal FIALA – Jakub HRDLIČKA, *Řídící vrstva v počátcích českých měst na příkladu pražské aglomerace*. DP 15, 1997, s. 17.

[52] Helena PEŘINOVÁ, *Doktoři versus patriciát. Postavení graduantů v říšských městech Frankfurtu a Norimberku v 16. – 18. století*. DP 27, 2008, s. 383–394.

honorace či honorální vrstva. Petrůň chápal jako honoraci nejvyšší vrstvu měšťanské společnosti definovanou trojicí základních kritérií – bohatství, moc a status.^[53] V německém prostředí daný termín poprvé používal Gustav Schmolle.^[54] V anglické historiografii definoval na základě moci, bohatství a statutu horní vrstvu měšťanské společnosti v Benátkách a Amsterdamu také Peter Burke, který však pro skupinu definovanou touto trojicí znaků používal termín elita.^[55] Ačkoliv se pojem honorace šíře neuchytil a objevil se pouze v několika drobnějších pracích jako synonymum pojmu patriciát,^[56] předznamenal obrat v bádání o horní měšťanské vrstvě, která začala být hodnocena a vymezována především podle přístupu k politické moci ve městě. Do zorného pole badatelů se dostaly městské rady jako nejvyšší samosprávné orgány města. Nejprve se jim dostalo pozornosti v rámci studií o městské správě.^[57] Později začaly vznikat studie již přímo zacílené na městské rady, které se soustředily na rituální pozadí jejich obnov či nověji na vnitřní a vnější sociální vazby jejich členů.^[58] Velkým problémem, na který ve

---

[53] Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II (2). Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha 1997, s. 93–98.

[54] Gustav SCHMOLLER, *Deutsches Städtewesen in älter Zeit*, Bonn 1922. K dalšímu vývoji pojmu srov. H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 115–116.

[55] Peter BURKE, *Venice and Amsterdam. A study of seventeenth-century elites*. London 1974, s. 9–11.

[56] Petra SLÁMOVÁ, *Novoměstské radní elity 1650–1700*. DP 17, 1998, s. 165.

[57] Srov. Jiří ČOUPEK, *Městská správa v Uherském Brodě a jiných poddanských městech a městečkách v 16. –18. století*. Studia Comeniana et Historica 18, 1978, s. 78–87, zde s. 82–85; Miloš DVOŘÁK, *Městská správa v Českém Brodě a její písemnosti do roku 1623*. SAP 32, 1982, s. 170–224, zde s. 180–185; Karol BÍLEK, *Správa města Sobotky v 16. a 17. století a poměr ke kostelecké vrchnosti*. In Marie Macková (ed.) *Poddanská města v systému patrimoniální správy*. Ústí nad Orlicí 1995, s. 85–93; Jaroslava MENDELOVÁ, *Vývoj správy města*. In *Nové Město pražské 1348–1784*, Praha 1998, s. 30–36. Srov. TÁŽ, *Rada Nového Města pražského v letech 1600–1650*. PSH 24, 1991, s. 5–35.

[58] Srov. Jaroslava MENDELOVÁ, *Rada Nového Města pražského v letech 1600–1650*, PSH 24, 1991, s. 5–35; Marek ĎURČANSKÝ, *Obnovování městských rad v českých královských městech v letech 1624–1636*. DP 21, 2002, s. 93–103; Josef HRDLÍČKA, *Otázky bez odpovědí, aneb konsensuální ticho při obnovách městských rad v rané novověké Čechách*. In Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.) *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007, s. 187–220. (= Opera historica 12); Tomáš STERNECK, *Obnovování českobudějovické městské rady za třicetileté války*. Jihočeský sborník historický 74, 2006, s. 104–150; Josef KADERÁBEK, *Vrcholné orgány slánské samosprávy v letech 1610–1635*. Středočeský sborník historický 36, 2010, s. 3–21; TÝŽ, *Protireformace Slaného v letech 1610–1635 a její dopad na sociální vazby radních*. In *Historická demografie 33*, 2009, s. 9–44. Z německé historiografie srov. Eberhard ISENMANN, *Ratsliteratur und städtische Ratsordnungen des späten Mittelalters und frühen Neuzeit. Soziologie des Rats, Rats und Willensbildung, politische Kultur*. In Pierre Monnet – Otto Gerhard Oexle (Hrsg.), *Stadt und Recht im Mittelalter/La ville et le droit au Moyen Âge*. Göttingen 2003, s. 215–479. (= Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 174).

své stati upozornila Ludmila Sulitková, bylo, že autoři často opomíjeli ty měšťany, kteří svým majetkem či kulturním a intelektuálním zázemím bezesporu patřili do horní vrstvy měšťanské společnosti, nijak se ale nezasazovali o svou účast v městské vládě.^[59] Ke stejnému závěru dospěla ve své nepublikované diplomové práci i Jana Olšanská.^[60]

Vedle výzkumů zaměřených na městské rady se objevily první studie zabývající se existencí tzv. elit v měšťanské a městské společnosti raného novověku. Ačkoliv byl pojem elita stejně jako předchozí termíny převzat z německé historiografie, na rozdíl od svých německých kolegů nemohli čeští badatelé při bližším vymezení pojmu elita nalézt oporu v sociologických pracích českého původu. Definice elit byla v české, resp. československé sociologii ovlivněna marxistickým pohledem, takže se monografie a slovníkové práce soustředily na rozbor názorů Karla Marxe a jeho následovníků, či pojem elita zcela odmítaly.^[61] Nové světlo nepřinesly do pojmosloví ani první české sociologické slovníky devadesátých let 20. století, které se pohybovaly v obecné rovině a byly terminologicky nepřesné.^[62] Rozpačitě působil nejrozsáhlejší pokus o vymezení českého sociologického pojmosloví, Velký sociologický slovník, který sice představil přehled dosavadních teorií elit, jeho autoři se však zcela nevymanili z marxistického pohledu na danou problematiku. Elity jsou tak podle nich společenské skupiny, jejichž výlučné postavení je způsobeno ekonomickými nerovnostmi mezi členy společnosti.^[63]

Poprvé použil v české historiografii pro prostředí raně novověkých měst pojem elita Jan Pařez ve své studii věnované rozboru sociální skladby Loun. Za městskou elitou označil soubor radních, intelektuálů, šlechty a ve městě usazených duchovních.^[64] Výrazně přispěly k uvedení pojmu elita do bádání o raně novověkých městech příspěvky Olgy Fejtové, Michaely Hrubé a Martina Nodla představené v konferenčním sborníku *Pražské městské elity středověku a raného novověku*. Studie Martina Nodla zajímavým způsobem reagovala na sblížování termínů *patriciát* a *elita* v německé historiografii.^[65] Autor v návaznosti na německé práce užíval oba termíny synonymně a existenci elit ve zkoumaném období přisoudil bez

---

[59] Ludmila SULITKOVÁ, *Zamyšlení nad charakterem vůdčí vrstvy městského obyvatelstva na příkladu Brna v raném novověku*. DP 22, 2004, s. 243–250, zejména s. 246–249.

[60] Jana OLŠANSKÁ, *Městská samospráva v Jindřichově Hradci na počátku 18. století*. Diplomová práce, Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita České Budějovice 2006.

[61] Miroslav JODL, *Teorie elity a problém elity*. Praha 1968, s. 13–30; *Malý sociologický slovník*. Praha 1970.

[62] Podle Bohumila Geista byla elita *malou částí společenského útvaru, jejíž členové zaujímají vysoké pozice*. Srov. Bohumil GEIST, *Sociologický slovník*. Praha 1992, s. 77.

[63] Srov. Miroslav PETRUSEK a kol., *Velký sociologický slovník I*. Praha 1996, s. 52.

[64] Jan PAŘEZ, *Několik příspěvků k sociální struktuře Loun od poloviny 14. do počátku 17. století*. Sborník okresního archivu v Lounech 7, 1995, s. 3–15.

[65] MARTIN NODL, *Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský*

výhrady pouze Praze.^[66] Vedle této studie zaměřil Martin Nodl ve svých dřívějších pracích svou pozornost na prosopografické studium demografických podmínek města Stříbra, v nichž se ještě přidržel označení „nejbohatší měšťané“.^[67] Olga Fejtová založila svůj příspěvek na výzkumu vztahu měšťanských elit ke knižní kultuře. Elitu definovala na základě politických, ekonomických a intelektuálních hledisek, pro 18. století připustila možnost hovořit o elitách vojenských.^[68] Michaela Hrubá se zaměřila na výzkum královských měst v severozápadních Čechách. Elity definovala podobným způsobem jako Fejtová, pouze nevedla přísnou dělicí čáru mezi jednotlivými složkami elitní vrstvy. Ve své studii upozornila na vhodné metodologické uchopení problematiky za využití širokého pramenného spektra.^[69] Navíc správně ukázala, že výzkum elit není možné odtrhnout od místních podmínek a přísného pohledu zdola.^[70]

I pojem elita se nedočkal pouze příznivého přijetí. První kritiky zazněly z úst Heleny Peřinové, které poukázala na skutečnost, že badatelé ve svých pracích zaměňovali termíny měšťanská společnost a městská společnost.^[71] Kromě toho se nepodařilo terminologicky sjednotit ani výše uvedený sborník. Např. Tomáš Sterneck zařazoval radní mezi elity měšťanské.^[72] Na druhou stranu hovořil Zdeněk Vybíral ve stejném případě o elitě městské.^[73] Další připomínku uvedl Josef

---

a interpretační problém. In Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.) *Pražské městské elity středověku a raného novověku.* Praha 2004, s. 23–49.

[66] Srov. Tamtéž, s. 48. K obdobnému názoru dospěl J. ČECHURA, *Patriciát*, s. 46–47. Též srov. výtky Heleny Peřinové směřované k Nodlově studii; H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 120, poznámka 54.

[67] Srov. M. NODL, *Národnostní vývoj předhusitského Stříbra. Modelová prosopografická analýza.* ČČH 94, 1996, s. 528–559, zejména s. 549; TÝŽ, *Populační vývoj Stříbra v letech 1380–1419. Integrace – fenomén dějin středověkého kraje.* *Minulostí Západočeského kraje* 35, 2000, s. 7–47.

[68] Olga FEJTOVÁ, *Měšťanské elity na Novém Městě pražském v 17. století a knižní kultura.* In Táž – V. Ledvinka – J. Pešek (edd.) *Pražské městské elity*, s. 159–174, zde s. 162 o elitách vojenských.

[69] Michaela HRUBÁ, *Možnosti výzkumu měšťanských elit v prostředí královských měst severozápadních Čech.* In Tamtéž, s. 193–210. Vedle tohoto příspěvku srov. TÁŽ, *Měšťanské elity v královských městech severozápadních Čech v předbělohorské době.* In Jiří Jurok (ed.) *Královská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci.* Ostrava 2002, s. 125–143.

[70] „Obrazně řečeno ten, kdo stál na vrcholu společenského žebříčku v Podbořanech, by patrně v nedalekém Žatci neobstál“; M. HRUBÁ, *Možnosti*, s. 196.

[71] H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 122.

[72] Srov. Tomáš STERNECK, *Měšťanské elity v berních úřadech a královská města jako daňoví poplatníci – střet zájmů?* In O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek (edd.) *Pražské městské elity*, s. 225–242.

[73] Zdeněk VYBÍRAL, *Představitel městské elity – tvůrce dějin svého města. Život královského města Tábora na počátku 17. století v zrcadle osudů primasa Jana Chvatalia.* In O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek (edd.) *Pražské městské elity*, s. 251–260.

Hrdlička. Jeho námitka směřovala k tomu, že většina badatelů považovala existenci elity ve městě za předem danou a neptala se hlouběji po tom, jak jednotliví měšťané vnímali svou příslušnost k dané skupině.^[74] Navíc pro něj používání pojmu elita znamenalo možné zúžení tématu a např. vyloučení žen-městek z bádání.^[75] V neposlední řadě poukázal David Novotný na problematičnost přísného rozdělování elit na politické, správní či intelektuální. Správně upozornil na problém, který s sebou přináší mechanické vřazování jednotlivce do mocenských, intelektuálních a společenských okruhů elity. Svou polemiku demonstroval na příkladu učitele městské školy, který vstoupil do městské rady, či sboru obecních starších a dále vykonával svou profesi.^[76] Svou úvahu však znehodnotil tím, že od sebe oddělil intelektuální elity a elity městské, za které považoval členy městských rad, přičemž Michaela Hrubá, z jejíž studie primárně vycházel, vždy hovořila o elitě měšťanské, která sestávala z jedinců požívajících mimořádného postavení v měšťanské pospolitosti z ekonomických, společenských, intelektuálních či kulturních důvodů.^[77]

Vedle těchto dvou poznámek by chtěl další výtku poznamenat autor předkládané stati. Podle jeho mínění nelze omezit měšťanské elity na *skupinu osob, které dosáhly mimořádného postavení v oblasti ekonomické, politické a intelektuální*.^[78] Nejnovější výzkumy Josefa Hrdličky a Jany Olšanské doložily, že se v městské společnosti vedle tradičně definovaných příslušníků elit objevovali měšťané, kteří nepatřili k majetkové, politické či intelektuální reprezentaci města, přesto požívali ve společnosti vážnosti dané jinými znaky.^[79] Také historikové zabývající se dějinami paměti ukázali, jak klíčovou roli hrála tato hodnota v myšlení raně novověkých lidí. V souvislosti s jejich poznatky bylo možné vysledovat osoby, jejichž osobní prestiž pramenila z paměti společnosti na jejich bývalý sociální status či zásluhy jejich předků.^[80] Vedle těchto měšťanů se objevovali jedinci, kteří těžili ze

---

[74] Josef HRDLIČKA, *Historická antropologie pro „střední třídu“? Možnosti a limity antropologických přístupů ke studiu společnosti vrchnostenských měst v raném novověku*. In Martin Nodl – Daniela Tinková (edd.) *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 215–236, zde s. 216. Za výjimku označil Hrdlička pouze práce O. Fejtové. Srov. Tamtéž, s. 229, poznámka 5.

[75] Tamtéž, s. 217.

[76] David NOVOTNÝ, *Na okraj úvěrové politiky českých měst v době předbělohorské. Mezi Chruďmí, Prahou a Rychnovem nad Kněžnou*. *Theatrum historiae* 5, 2009, s. 7–25, zde s. 14.

[77] M. HRUBÁ, *Možnosti*, s. 196.

[78] H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 122.

[79] Srov. Josef HRDLIČKA, *Historická antropologie*, s. 216; J. OLŠANSKÁ, *Městská samospráva*.

[80] Přehledný nástin se shrnutím literatury představil Peter BURKE, *What Is Cultural History?* Cambridge-Malden 2004, s. 67–69, česky kniha vyšla pod názvem *Co je kulturní historie?* Praha 2011, s. 88–90. V české historiografii pro šlechtické prostředí srov. Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL

svých rozsáhlých osobních kontaktů a společenských vazeb.^[81] Zde bylo vhodné přihlídnout k definici elit, kterou představil ve své práci Robert A. Dahl. Ten pojímal elitu jako menšinovou skupinu jedinců, kteří se vyjadřovali ke konfliktním a politickým záležitostem ve městě a jejich slovo v tomto ohledu mělo váhu.^[82] Podobně vymezil elitu i sociolog Jan Jandourek, který hovořil o elitě jako o *souboru jedinců zastávajících vedoucí pozice v systému nebo subsystému, jejichž rozhodnutí v této roli může mít významné důsledky pro celou společnost či subsystém a kteří k souboru náleží na základě sociálně akceptovaných klasifikací*. O tom, co považují za sociálně akceptovatelnou klasifikaci, pak rozhodují členové subsystému sami. Jedná se o držbu moci, sociální postavení, věk, bohatství atd.^[83]

Nástin dalšího možného vývoje bádání (místo závěru)

Na základě výše uvedených výsledků bádání by bylo v českém prostředí vhodné opustit od používání pojmu *patriciát* či *honorace* a přidržet se pojmu *elita* nazíraného z těchto sociologicko-antropologických hledisek. K takto stanoveným elitám by se mělo přistupovat především se zřetelem na upozornění Jaroslava Mezníka, který požadoval, aby se elitní složky společnosti nevymezovaly bez ohledu na označení obsažené v pramenech a jejich zástupci do nich nebyli včleňováni podle potřeb badatele,^[84] i když Martin Nodl poukázal na ošidnost tohoto přístupu v případě středověkých měst, kde se v dobových pramenech objevoval tzv. dvojvrstvý model společnosti, který blíže nereflektoval sociální diferenciaci měšťanů.^[85] Dále by mělo být zřejmé, jakým způsobem historik vymezuje městskou či měšťanskou společnost.^[86] Elity by měly být zkoumány dynamicky, v delším časovém horizontu.^[87] V jejich rámci by se mělo sledovat propojení jejich členů pokrevním a nepokrevním příbuzenstvím či jiné neformální typy sociálních vazeb.^[88] Vhodné by bylo nerozlišovat přísně jednotlivé složky elit, pouze přihléd-

---

(eds.) *Paměť urozenosti*, Praha 2007; Geoffrey CUBIT, *History and Memory*. Manchester-New York 2007.

[81] Jednalo se zejména o tzv. makléře (brokers). Pojem zavedla Sharon KETTERING, *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France*. New York-Oxford 1986, zejména s. 98–140. Nejnověji srov. James LEE, *Political Intermediaries, Political Engagement and the Politics of Everyday Life in Urban Tudor England*. In Rudolf Schlögl (ed.) *Urban Elections and Decision-Making in Early Modern Europe, 1500–1800*. Newcastle upon Tyne 2009, s. 179–195.

[82] Robert A. DAHL, *The Concept of Power*, *Behavioral Science* 2, 1957, s. 201–215.

[83] Srov. Jan JANDOUREK, *Sociologický slovník*. Praha 2001, s. 72.

[84] J. MEZNÍK, *Brněnský patriciát*, s. 250–252.

[85] Srov. M. NODL, *Elity*, s. 23–24.

[86] H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 122.

[87] J. ČECHURA, *Patriciát*, s. 45. Podnětně O. FEJTOVÁ, *Elity*, s. 160–165.

[88] Srov. J. HRDLIČKA, *Historická antropologie*, s. 222. Podobný přístup zvolili Karel KRA-

nout k ekonomickému, kulturnímu, intelektuálnímu či mocenskému zázemí jejich jednotlivých členů.^[89] Takové rozdělení by bylo mechanické už kvůli skutečnosti, že proti šlechtickému prostředí malé množství osobní povahy nedovoluje blíže určit, do které skupiny (intelektuální, politické či ekonomické) se samotní měšťané řadili, či jakou ze svých kvalit vnímali jako rozhodující pro své včlenění do měšťanské elity. Z tohoto pohledu je důležitý poznatek Michaely Hrubé, že výzkum elit by měl probíhat na základě široké pramenné základny a především za použití průniku různých metodologických pohledů.^[90] V neposlední řadě by bylo vhodné nezkoumat elity jako samostatnou složku měšťanské společnosti, ale začlenit ji do organismu města, neboť jak poznamenali Ingrid Bátoriová a Erdmann Weyrauch, *Elite ohne Masse gibt es nicht*.^[91]

Takto sociologicko-antropologicky pojatý výzkum elit by nabídl mnoho nových badatelských námětů. Na některé z nich upozornila ve svém nedávném konferenčním výstupu Olga Fejtová, která přesvědčivě doložila, že koncept elit v české historiografii nebyl ještě plně aplikován a využit.^[92] I přes tuto skutečnost autorka ve svém sdělení poukázala na odklon od studia elit k „módním“ konceptům hranic a identit.^[93] Poznamenala také, že výjimku představují domácí studie orientované na výzkum elit v 19. a 20. století, v nichž zažívá tento koncept doslovný „boom“. Vzhledem ke skutečnosti, že v 19. století začaly měšťanské elity nahrazovat elity celospolečenské, protože šlechta byla kvůli svému nadnárodnímu charakteru a používání němčiny jako dorozumivacího prostředku z této pozice vytlačována, nevěnoval se kvůli této rozsáhlé proměně předkládaný příspěvek bližšímu rozboru badání o měšťanských elitách v tomto období.^[94] Olga Fejtová zmínila, že pro

---

TOCHVÍL, *Pelhřimovský primas Matěj Mauricius Klokotský a radní vrstva. K roli příbuzenských vztahů v samosprávě královských měst v 17. století*. In V. Bůžek – J. Dibelka (edd.) *Člověk a sociální skupina*, s. 221–254; J. KADERÁBEK, *Protireformace*, s. 9–44; TÝŽ, *Vrcholné orgány*, s. 3–21.

[89] M. HRUBÁ, *Možnosti*, s. 196.

[90] Tamtéž, s. 193–197.

[91] Srov. I. BÁTORI – E. WEYRAUCH, *Die Bürgerliche Elite*, s. 28.

[92] OLGA FEJTOVÁ, *Měšťanské elity v období raného novověku jako badatelské téma domácí historiografie v kontextu evropských výzkumů posledních dvou desetiletí*, příspěvek přednesený na konferenci *Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí*. Praha 12. 10. 2011. Chtěl bych na tomto místě poděkovat dr. Olze Fejtové za zapůjčení písemné podoby jejího příspěvku, který mi napomohl v napsání této studie. V psaném konceptu svého vystoupení zmiňuje Olga Fejtová své připomínky na s. 5.

[93] K tomu srov. Peter MARSH, *Identity: An Ethnogenic Perspective*. In Richard C. Trexler (ed.) *Persons in Groups. Social Behavior as Identity Formation in Medieval and Renaissance Europe*, Binghamton-New York 1985, s. 17–30, zejména s. 21; Sydel SILVERMAN, *At the Intersection of Anthropology and History: Territorial Festivity in Sienna*. In Tamtéž, s. 31–37.

[94] Srov. proto jen výběrově Zdeněk BEZECNÝ – Milena LENDEROVÁ, *Několik poznámek k proměnám elit v Čechách*. In Milena Lenderová – Zdeněk Bezecný – Jiří Kubeš (edd.) *Proměny elit v moderní době*. České Budějovice 2003, s. 17–68; Lukáš FASORA, *Svobodný občan ve svobodné*

studium elit bude nutností navrátit se k prosopografickým analýzám zaměřeným na časové období celého raného novověku, volit pro jejich výzkum komparativní přístup v rámci říše nebo se zaměřit na rozdílné mechanismy utváření elitní vrstvy v odlišných podmínkách poddanských a královských měst, či rozdílném konfesijním prostředí. Poukázala také na doposud opomíjené využití kulturních dějin.^[95]

K tomu je vhodné připomenout možnosti, které skýtá propojení konceptu elit s výzkumy komunikace v městském prostředí, tedy interakci účastníků sociálního jednání, která mohla nabývat různých podob,^[96] či uplatnění metodologických přístupů dějin genderu, resp. dějin žen. Velmi málo toho dosud bylo zjištěno o symbolické komunikaci při obnovách samosprávných celků patřících do okruhu mocenských elit. Pozornosti se dosud dostalo pouze obnovování městských rad.^[97] Širokou možnost kladení nových badatelských otázek přitom skýtají ritualizované vjezdy královských podkomoří do královských měst či obnovy úřadu královského rychtáře.^[98] V rámci výzkumu mechanismů utváření měšťanských elit zůstává dlouhodobě nezpracováno působení prostředníků (brokers).^[99] Je třeba studovat, jak probíhala vzájemná komunikace mezi prostředníkem a jeho klientem, z jakých sociálních vrstev prostředníci pocházeli, zda stáli vně měšťanských elit či působili v jejich rámci, kdo se na ně obracel a jakými prostředky. Dosud neprobádané také zůstaly otázky vlastní motivace měšťanů pro vstup do různých okruhů měšťanských elit.

Stranou zůstal výzkum toho, nakolik byla při utváření měšťanských elit a snaze jednotlivých aspirantů pro vstup do jejich řad (zejména u elit mocenských) důležitá role žen. Podílely se ženy aktivně na kariéřním a společenském vzestupu svých mužů, nebo byly pouze pasivními nástroji, které se podřizovaly společenským

---

obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914. Brno 2007; TÝŽ, *Deutschliberale Politik und Elitenvergesellschaftung in der Gemeindegeldverwaltung in Mähren 1850–1913.* In: Karsten Holste – Dietrich Hüchtker – Michal G. Müller (Hrsg.) *Aufsteigen und Obenbleiben in europäischer Gesellschaften des 19. Jahrhunderts.* Berlin 2009, s. 177–192; TÝŽ, *Sociální a profesní struktura brněnské komunální reprezentace v letech 1851–1904,* ČČH 103, 2005, s. 354–381; TÝŽ – Pavel KLADIWA, *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850–1918. Koncept a dílčí výsledky výzkumu,* ČČH 2004, s. 796–827; P. KLADIWA, *Podnikatelské elity průmyslového regionu před první světovou válkou (na příkladu Severomoravského slezského svazu průmyslového v Moravské Opravě).* Slezský sborník 101, 2003, s. 52–67.

[95] O. FEJTOVÁ, *Měšťanské elity v období raného novověku,* s. 6–7.

[96] Srov. Rudolf SCHLÖGL, *Vergesellschaftung unter Anwesenden. Zur kommunikativen Form des Politischen in der Vormoderne.* In TÝŽ (Hg.) *Interaktion und Herrschaft. Die Politik der frühneuzeitlichen Stadt,* Konstanz 2004, s. 9–60.

[97] T. STERNECK, *Obnovování,* s. 104–150; J. HRDLIČKA, *Otázky bez odpovědí,* s. 187–220.

[98] Okrajově se dané problematiky dotkl J. KADEŘÁBEK, *Vrcholné orgány,* s. 7–8, 16.

[99] Viz poznámka 67.

požadavkům?^[100] Jaké nástroje a mechanismy ženy v tomto procesu používaly?^[101] I zodpovězení těchto otázek může napomoci dalšímu rozvoji konceptu elit a oživení badatelské diskuse.

Snahou příspěvku nebylo zachytit problematiku bádání o horní vrstvě měšťanské společnosti, resp. elitách v jeho úplnosti. Šlo o to představit stručné zhodnocení dosavadních přístupů ke studiu a prokázat, že při vhodně zvoleném sociologicko-antropologickém vymezení elit nabízí jejich koncept další širokou škálu otázek, které čekají na své zodpovězení a dokazují, že bádání o elitách nedošlo svého konce a není třeba jej opouštět.

SUMMARY:

The author of the present study outlines the research on the topic of the upper level of bourgeois society in Czech historiography. It shows how the Czech approach to the problem was inspired by German study of similar themes. It analyzes in detail the development of the terms patriciate, notables and elites and it aims at identifying the contribution of concrete Czech historians to the discussion. In second part of the article is delineated the possible direction of further development of the Czech research on the topic of bourgeois society and especially its upper level, is delineated. It especially accentuates the necessity of broader delineation of the upper level of the bourgeois society that would respect the formal as well as informal ties within the bourgeois society, the admittance of concrete townsmen to holders of power or the role of social memory. The author also sees perspective in social-anthropological research of the elites, based on the strict observation of the sources, an interdisciplinary approach and the intersection of multiple methodological perspectives.

---

[100] K roli odvoděných příslušnic cechů při kariérním vzestupu jejich nápadníků Michaela HRUBÁ, *Zvonění na sv. Alžbětu. Odraz norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*. Praha 2011, s. 216–218.

[101] Na roli měšťanek – kmoter při budování sociálních sítí vztahů v rámci mocenských elit poukázal J. KADERÁBEK, *Protireformace Slaného*, s. 9–44, zejména s. 22–23, 27–28.

TŘINÁCT NEŠŤASTNÝCH LET – PŘÍPAD MANŽELŮ HOUŠKOVÝCH Příspěvek ke každodennosti manželství na venkově v 19. století*

Zuzana Čevelová

Thirteen unhappy years – the case of the husband and wife Houšek
Contribution to the study of the everyday life of married couples at the countryside in the 19th century

ABSTRACT: The present article focuses on the everyday life of married couples at the countryside in the „long“ 19th century on the basis of the sources that arose at the Archiepiscopal Matrimonial Court in Prague shortly after the beginning of the 19th century. The case of Josef Houšek reveals the social and economic situation of the villagers and their possibilities in dealing with the highest ecclesiastical and state representatives. Besides, it renders possible a surprisingly close view of the everyday life of the married couple and their relatives. The husband and wife Houšek had to cope with the incapability of the wife Barbora to fulfil her „marital duty“. This led to several attempts to annulate the marriage. However, in the period between 1845 and 1858, for which the case was followed through the sources, these efforts were in vain. Besides, the whole case reveals the increasing importance of the medical science and its impact even to the ordinary village inhabitants.

Historická demografie, 2012, 36:1:41–63

KEYWORDS: Marriage; 19th Century History; countryside; Catholic Church; gender

CONTACT: ; Mgr. Zuzana Čevelová, Ph.D., Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice; e-mail: Zuzana.Cevelova@upce.cz

Stinné stránky manželství našich předků 19. století sice tušíme, přesto není tato oblast dostatečně zkoumána. A přece i toto období doprovází stíny ve formě vražd manžela nebo dětí. Manželské nesrovnalosti vrcholí v kriminálním činu spáchaném ženami a o specifikách některých manželství jsme pak informováni prostřednictvím trestně právní agendy. Studií k tomuto tématu je zatím poskrovnu.^[1] Přesto – usuzujeme-li dle normativní literatury – vykonavatelé násilí uvnitř manželství bývají častěji muži.

Manželské spory ale nemusely nutně končit veřejně odhaleným a souzeným násilím. Mnohdy mohlo napětí doutnat mezi manžely řadu let, aniž by je okolí

---

* Tento příspěvek vznikl díky podpoře Grantové agentury České republiky v rámci projektu „Každodennost manželství v „dlouhém“ 19. století. Výzkum katolických normativních a institucionálních pramenů“, grant č. P410/11/P218.

[1] Srov. Milena LENDEROVÁ aj., *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha 2009, s. 588–602.

zaznamenalo, nebo naopak probíhalo s tichým vědomím nebo dokonce souhlasem nejbližších příbuzných. A i kdyby rodiče, příbuzní a „přátelé“ chtěli zasáhnout, nedovolily by jim to spletité ekonomické a příbuzenské vazby, tolik důležité pro uzavírání manželství během celého 19. století.

V první polovině století ale mohly být manželské spory řešeny před civilním soudem. Základ novému pojetí položil Josef II. manželským patentem z 16. ledna 1783. Myšlenka byla následně rozvinuta v rámci občanského zákoníku, který byl vyhlášen 1. listopadu 1786, a zejména Všeobecným občanským zákoníkem z roku 1811.^[2] Již prvním patentem byly manželské záležitosti odňaty církevním soudům a podřízeny soudům světským. Tím byl de jure potvrzen názor, že na manželství lze pohlížet jako na občanskou smlouvu a (katolické) církvi se ponechá rozhodování pouze o manželství jako svátosti. Od této chvíle se mělo na manželský svazek pohlížet jako na smluvní vztah kontrolovaný státem na rozdíl od předchozího vývoje, kdy o platnosti sňatků rozhodovala výhradně církev. Stát tak na sebe převzal pravomoc rozhodovat ve věci platnosti či neplatnosti manželství a také o rozvodu od stolu a lože. Spolu s rozhodováním o platnosti sňatku na sebe navíc převzal právo rozhodovat o zásadních překážkách sňatku a udělovat dispenze. Tím také zasáhl do systému manželských překážek jako takových. Nový směr uvažování důsledně potvrdil Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 a manželské záležitosti i nadále podřídil civilním soudům. Drobným ústupkem bylo nařízení Františka I., kterým civilní soudy konzultovaly žádosti o rozvod s ordinariátem. Biskup pak poskytoval k zaslaným případům vyjádření (dobrozdání), ke kterému civilní soud mohl (ale nemusel) přihlédnout.^[3]

Změnu v přístupu přineslo až jednání o uzavření konkordátu mezi státem a církví, tj. mezi habsburskou monarchií a Sv. stolcem. Už v počátcích jednání bylo zřejmé, že katolíci budou požadovat zásadní úpravu na poli manželského práva. Konkordát byl uzavřen v roce 1855 a jeho podpisem byla zrušena ta část zákoníku (hlava II), která se týkala manželských vztahů. Jedním z důsledků konkordátu bylo obnovení činnosti církevních (konzistoriálních) manželských soudů, které svou činnost zahájily v roce 1857.^[4] Jako kontaktní osoby byli jmenováni děkani (vikáři), aby i na odlehlých místech mohli farníci předkládat své stížnosti. Spory se týkaly snubních záležitostí, anulací sňatků a rozvodů od stolu a lože.^[5] Podobným způsobem probíhala agenda církevních soudů také v Čechách. Vikáři evident-

---

[2] Srov. Ilona SCHELLEOVÁ aj., *Civilní kodexy 1811–1950–1964*. Brno 1993, s. 13–15, 19.

[3] František KRYŠTŮFEK, *Dějiny církve katolické ve státech Rakousko – Uherských s obzvláštním zřetelem k zemím Koruny české II*. Praha 1899, s. 206. Tamtéž také podrobněji o konkordátu a důsledcích jeho zrušení.

[4] I. SCHELLEOVÁ aj., *Civilní kodexy*, s. 21.

[5] Siglinde CLEMENTI, *Der andere Weg. Beiträge zur Frauengeschichte der Stadt Brixen vom Spätmittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Brixen 2005, s. 189.

ně delegovali svou pravomoc na některé faráře.^[6] Převzetím této agendy posílila dočasně katolická církev svou moc a vliv v rámci státu. Souznění trůnu a oltáře bylo ale brzy narušováno dalším politickým vývojem (a silícími protikatolickými náladami), což vedlo k postupnému omezování pravomocí církve (postupnými změnami některých článků konkordátu). Nový manželský zákon z 25. května 1868 obnovil pojetí manželství podle Všeobecného občanského zákoníku z roku 1811. Ke zrušení konkordátu jako celku došlo v roce 1870. Oblast rodinného, respektive manželského práva byla tedy ošetřena novými zákony. Následkem tohoto vývoje byla pravomoc manželských soudů zásadně omezena, manželské spory byly opět přesunuty do pravomoci civilních soudů.^[7] Uzavření sňatku se stalo opět ryze aktem občanské dohody a tato situace trvala až do konce 19. století.

Činnost obnovených církevních soudů byla ovšem zajímavým obdobím v náhledu na fungování manželství ve sledované době. Samotný fakt, že manželské záležitosti byly de jure podřízeny církvi, hrál důležitou, ale nikoli jedinečnou roli. Mnozí nespokojení manželé a manželky se v této době rozhodli ventilovat své problémy před tváří církve, od které zřejmě očekávali větší přístupnost a pochopení. Nespornou výhodou byla lepší dostupnost místa, kde bylo možné podat základní stížnost, neboť jím byla katolická fara.

Manželé se začali na církevní soud obracet z rozmanitých příčin. V zásadě existovaly dvě základní oblasti problémů a návrhů na jejich řešení. Žadatelé mohli buď rozporovat dodržování manželského slibu a žádat nápravu nedostatků, nebo žádat o rozloučení manželství formou rozvodu od stolu a lože, méně často pak formou zneplatnění sňatku. V prvním případě manželé (nebo jeden z manželů) pohlíželi na svazek jako na nefunkční a v rámci žaloby na nedodržení manželského slibu se domáhali svých práv. V tomto případě tedy jeden z manželů vystupuje jako žalobce, který žaluje svého manžela (manželku) kvůli nedodržení respektive neposkytování služeb, péče či zajištění, které by měly být po svatbě poskytovány ve prospěch druhého manžela (případně dětí). Zdůvodnění žalob bývá velmi pestré a podrobné. Nejčastěji se jednalo o nedostatečné ekonomické zajištění rodiny ze strany manžela, nedostatečnou péči o domácnost a manžela ze strany manželky, preferování vlastního příbuzenstva (dětí z prvního manželství) a újmu tím způsobenou současnému manželovi či manželce, podezření z nevěry, nadržování společné domácnosti atd.

Z výčtu důvodů k podání žaloby o nedodržení manželské slibu je patrné, že zachování ekonomické soudržnosti páru bylo po celé 19. století zásadní a stálo

---

[6] Svědčí o tom žádosti, které s žadateli sepsovali (a svým jménem podepisovali) faráři. Jeden z příkladů může být případ Anny Koulové z Rynhloce. Žádost o anulaci sňatku s ní sepsal farář z Nového Strašecí. Příběh Anny Koulové, jejíž žádost se ocitla také u manželského soudu na pražském arcibiskupství, je již zpracován. Srov. Zuzana ČEVELOVÁ, *Bolest a potupa lidského osudu. Manželské spory při pražském arcibiskupství*. Dějiny a současnost 7, 2011, s. 14–17.

[7] F. KRYŠTŮFEK, *Dějiny církve katolické*, s. 361–362, 447.

tak v pozadí většiny žalob. Ekonomické důvody pak mohly být také doprovázeny obavou z veřejného pohoršení. Do jaké míry mohly být obavy reálné, záleželo pravděpodobně na sociální vrstvě, k níž manželé patřili, a konkrétním místě (farnosti), kde se pohybovali. Důležitým faktem ovšem zůstává, že pokud některý z manželů podával žalobu o nedodržení manželské slibu, jednalo se mu o zjednání nápravy a očekával, že soud přinutí druhou stranu dodržovat povinnou péči se všemi náležitostmi. Žalující strana tím dávala jasně najevo, že chce uvést všechny dosavadní nesrovnalosti do pořádku a stojí tedy o zachování manželství.

V zásadě se k manželskému soudu mohly hlásit všechny společenské vrstvy bez rozdílu. Žaloby vycházející z nejnižších společenských vrstev jsou ovšem nejprínosnější zejména z toho důvodu, že pramenů odhalujících každodenní život je i vinou stále nízké úrovně vzdělání málo. Starosti obyčejného venkovského obyvatelstva nebo příslušníků městských řemeslnických rodin jsou velmi prozaické. Tak např. Marie Husarová z Karlína si stěžuje na manžela, který s ní nebydlí (a tudíž ji patřičně neživí), věnuje se raději živnosti svého syna z prvního manželství a o ženu se nestará. Marie žádá nápravu a manželé jsou nakonec před soudem usmířeni.^[8] František Černý z Klecánka prosí o přinucení ženy ke společnému bydlení,^[9] Marie Koledová žaluje manžela kvůli urážlivým nadávkám a sporům o peníze,^[10] Kateřina Hroudová žaluje svého muže za to, že se nezdržuje doma a pod záminkou lepších podmínek pro provozování řemesla se přestěhoval ke své maceše,^[11] atd. To jsou jen některé příklady, které reprezentují celkem typické manželské problémy spadající do kategorie žalob o nedodržení manželského slibu.

Naproti tomu žádostí o rozvod manželství od stolu a lože sleduje žalující strana zcela jiný postoj. Manželský svazek chápe jako natolik poškozený jednáním obžalované strany, že vidí jako jediné východisko život v oddělených domácnostech. Rozvod od stolu a lože s sebou ovšem nesl závažné následky. Bylo nutno jednat o výživě manželky a dětí, navíc stále platilo, že soudně rozvedení manželé nesměli uzavřít nový sňatek. Rozvod ještě dlouho platil za krajní řešení dlouhodobých manželských neshod (nikoli krátkodobé krize) a společnost rozvedené příliš nepřijímala. Často byli vystaveni emocionálnímu tlaku ze strany svého okolí a příbuzenstva. Ekonomické potíže, které mohli mít rozvedení po rozchodu, byly

---

[8] NA Praha, fond Archiv pražského arcibiskupství II. (dále APA II.), V. rozvodová řízení / řada/ z let 1857–1876, inv. č. 1567, kart. 3024, kauza Marie a Matěje Husarových, výslechový protokol ze dne 25. května 1857.

[9] NA Praha, fond APA II., V. rozvodová řízení / řada/ z let 1857–1876, inv. č. 1567, kart. 3024, spor Františka Černého a manželky Marie Černé.

[10] NA Praha, fond APA II., V. rozvodová řízení / řada/ z let 1857–1876, inv. č. 1567, kart. 3024, kauza Koleda.

[11] NA Praha, fond APA II., II. Mixta – různé záležitosti manželského soudu z let 1857–1864, 1865–1875, inv. č. 1565, kart. 3008, kauza Hrouda.

častým průvodním jevem této situace v minulosti stejně jako nyní. Rozvod od stolu a lože stejně jako anulaci sňatku umožňoval, za přesně vymezených podmínek, Všeobecný občanský zákoník a tato pravomoc pak v důsledku konkordátu přešla do kompetence církevních manželských soudů. V případě rozvodu a zneplatnění sňatku ale majetkové záležitosti týkající se manželů církevní soud neprojednával, což v praxi znamenalo komplikace. Rozvedení museli své záležitosti dořešit před civilním soudem.

Výše uvedené obecné souvislosti, které doprovázely instituci manželství během 19. století, lze demonstrovat na konkrétním příkladu. Příběh manželů Houškových, který bude níže představen, je koncipován jako případová studie. Případ je chápán jako exemplární příklad individuálního průběhu jednoho manželství ve venkovském prostředí první poloviny 19. století a následně soudního vyústění manželského sporu. Konkrétní případ tak umožňuje pochopit širší souvislosti a konkrétní důsledky legislativních změn, které s sebou 19. století přineslo. Bohužel zatím nejsou k dispozici srovnávací údaje z obdobných případů, stejného časového období a geografické oblasti (pražská arcidiecéze). K uvedené oblasti pramenů chybí primární výzkum i odborná literatura. Nicméně pro období středověku upozornila na obdobné prameny církevní provenience již dříve např. Zdeňka Hledíková.^[12]

Případ manželů Houškových

Životní příběh manželů Houškových je jeden z mnoha, které bychom mohli rekonstruovat na základě soudních složek zachovaných ve fondu Archivu pražského arcibiskupství. Jak již bylo řečeno, najdeme zde pestrou škálu různých případů reprezentující všechny typy žalob. Předkládaný případ pak zastupuje skupinu žádostí o zneplatnění (anulaci) sňatku. Zejména Josef Houška byl svou životní situací hluboce zasažen a stál za znovuobnovením celého případu po předání manželských záležitostí církevním soudům.

Když si chalupník Josef Houška 18. listopadu 1845 bral Barboru Perglerovou, bylo mu asi 24 let. Pět let po uzavření manželství došlo rozhodnutím civilního soudu k zneplatnění sňatku. Tím ale jejich vzájemné spory, přerůstající hranice jedné vesnice, neskončily. Spor, do kterého byla zapletena řada příbuzných a přátel, vyvrcholil v roce 1857 (a 1858), kdy Josef podal žádost o anulaci sňatku ke Knížecímu arcibiskupskému manželskému soudu do Prahy (dále pouze manželský soud). Ve svých 37 letech se stále nechtěl vzdát touhy po „obyčejném“ životě na vsi – s manželkou, dětmi a hospodářstvím. Výchozí hmotné zabezpečení bylo v jeho případě dostatečné, z tohoto hlediska byl jistě žádaným ženichem. Nešťastný obrat v jeho životě způsobila svatba, respektive, jak se později ukázalo, nevhodná

---

[12] Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Zápisy z manželských sporů – nepovšimnutý pramen 15. století*. In Zdeněk BENEŠ aj. *Pocta Josefu Petráňovi*, Praha 1991, s. 79–91.

volba partnerky. Josef Houška v tomto ohledu nezůstává jediný, koho bezprostředně poznamenalo rozhodnutí rodičů, majetkové poměry a vůbec zaběhnutý způsob života na venkově.

Když Josef Houška v roce 1857, po téměř třinácti nešťastných letech, žádal o anulaci sňatku s Barborou Perglerovou, bylo již jejich manželství hluboce rozvrácené. Manželé spolu již devět let nežili, o čemž se vědělo ve všech přílehlých obcích. Barbora se po prudkých neshodách s manželem vrátila zpět do rodného domu a s mužem se nestýkala. O tom, jaké byly příčiny rozvratu manželství, vypovídají ale každý zcela odlišně. Dá se samozřejmě předpokládat, že se oba manželé nebudou v náhledu na manželství a problémech každodenního soužití shodovat, nicméně rozporuplná vyjádření obou manželů jsou natolik výrazná, že lze usuzovat na hlubokou osobní antipatii.

Důvod sňatku, zdá se, byl velmi prozaický. Na statku u Perglerů v Broumech chtěli provdat dceru a za lesem v Mlečicích měli syna na ženění.^[13] Dá se předpokládat, že představy obou rodičovských párů korespondovaly s dobovým požadavkem rovnocenného sňatku realizovaného v rámci širší vesnické komunity. Právě majetek hrál v této kauze nezanedbatelnou, ba přímo osudovou roli. Jak Perglerovi, tak Houškovi měli zcela jasnou představu o tom, kdo by byl vhodným partnerem pro jejich potomka. Bohužel jediné svědectví o počátcích vztahu, respektive seznámení obou snoubenců, podává v žádosti o zahájení procesu Josef Houška. V obsáhlém dopise, který adresoval na pražské arcibiskupství, neskrývá silné emoční pohnutí. Přece jen vstupoval do manželství s velkými očekáváními, která se týkala společného hospodaření, rodiny a dětí, a nakonec ze všeho vyšel doslova s prázdnými rukama. Cítil se, dokonce s vědomím širší vesnické komunity, obelhán a podveden.

Otázkou ovšem zůstává, nakolik byly úmysly obou stran čisté, přestože se prohlašují za „spravedlivé, nábožné a prosté lidi“. Ani Josef, ani Barbora nepatřili z ekonomického hlediska k vesnické chudině. Oba byli slušně zajištěni, což dokládá fakt, že v prvních letech manželství žili jako hospodáři v chalupě v Mlečicích. Chalupa připadla Josefovi po rodičích, kteří žili na výminku tamtéž. Barbora přinesla do manželství slušné věno, jak sama uvádí, jednalo se o 1 300 zlatých, 2 krávy, 1 vola a 4 ovce, a mimo to slušnou výbavu.^[14] Je tedy patrné, že jak Josef, tak Barbora byli pro tehdejší sňatkový trh velmi žádoucí. A přesto si nedokázali odpovídajícího partnera najít sami. Sňatek jim dokonce ani nedohodli rodiče, jak bylo stále ještě zvykem. Svatba Barbory a Josefa byla totiž svatbou na objednávku. Seznámení rodin zprostředkoval jistý Davídek z Prašného Újezda,^[15] blíže

[13] Broumy a Mlečice se nachází na Křivoklátsku v blízkosti Berouna, obce jsou od sebe vzdáleny asi 18 km.

[14] NA Praha, APA II., IV. prohlášení manželství za neplatné /řada/ z let 1857–1874, inv. č. 1567, kart. 3022, kauza Houška, výslech Barbory Houškové ze dne 28. ledna 1858.

[15] Prašný Újezd, obec vzdálená asi 3 km od Mlečic.

neidentifikovatelný muž (dle údajů židovské národnosti), který se jednoho dne na podzim roku 1845 objevil u Houšků v Mlečicích. Scénář podobných setkání byl pravděpodobně velmi podobný. Davídek, sňatkový zprostředkovatel, měl za úkol dobře provdat Barboru Perglerovou z Broum. Zdá se, že Davídek byl člověk na svém místě, který se vyznal v prostředí, kde se pohyboval. Představil totiž rodičům Houškovým Barboru Perglerovou jako nevěstu, kterou si nemohou nechat ujít, a měl úspěch – za tři dny byly zasnuby! O této události bohužel vypovídá pouze Josef, když vzpomíná na okolnosti jejich seznámení: Davídek, který „s rancem po obchodu po světě chodí“, byl totiž podle Josefa „navedený a namluvený a dobře zaplacený od Perglerů“, aby pro jejich dceru našel ženicha.^[16] Po událostech, kterým byli broumští sousedé svědky před necelým půlrokem, zřejmě neměli Perglerovi mnoho možností, jak svou dceru provdat. A tak využili role dohazovače, ostatně nebylo to úplně neobvyklé řešení.

Barbora Perglerová se totiž měla na jaře roku 1845 vdávat za jistého Petra Chota z Chodouně.^[17] Ze svatby za nejasných okolností sešlo. O této události nás informuje pouze Josef ve svém úvodním dopise k otevření případu, Barbora se o tom sama nikde nezmiňuje. Z Josefových formulací vyznívá celá záležitost buď v lepším případě jako pomluva, nebo v horším případě jako veřejná ostuda, kterou rodina Perglerových utrpěla. Pravdivost celé události ale dodatečně ověřit nelze. V každém případě svatba byla připravena, ale bohužel se „před oddavkami v Broumech v pondělí ten den shledalo na nevěstě, že ku stavu manželskému pro její přirozenou vadu neschopná jest“.^[18] Jak se taková věc ověřuje v den svatby, těžko říci, ovšem výsledkem bylo, že se svatebčané i s ženichem hodlali vrátit zpátky a svatbu – k jistě nemalému překvapení celé vesnice – zrušit. Celá událost ale nabrala ještě dramatičtějšího nádechu ve chvíli, kdy otec a bratr nevěsty zamkli jejich koně na zámek a donutili rodinu ženicha, aby se ze sňatku vyplatila. Cena za zhrzenou nevěstu – 800 zlatých. Svatebčané cenu údajně skutečně zaplatili a vyplacenými koňmi se odebrali k domovu.

Nabízí se otázka, jak tato událost zapůsobila na atmosféru v Broumech, jak tím utrpěla pověst rodiny Perglerových? Příběh v podání Josefa Houšky může být hrubě nadsazený, přesto můžeme vzít v úvahu možnost, že se Barbora měla možnost již jednou vdát a ze svatby nakonec sešlo. Proč? Jak v této souvislosti fungovalo veřejné mínění a jeho kontrolní funkce, jaký přínos mohla mít v tomto případě instituce ohlášek? Svatba Barbory a Petra Chota byla ohlašována na Veliši a v Chodouni.^[19] Cítili broumští sousedé povinnost se k zamýšlenému sňatku vyjadřovat?

---

[16] NA Praha, APA II., IV. prohlášení manželství za neplatné /řada/ z let 1857–1874, inv. č. 1567, kart. 3022, kauza Houška, žaloba Josefa Houšky ze 16. prosince 1857.

[17] Chodouň (u Zdic), obec vzdálená asi 15 km od Broum.

[18] NA Praha, APA II., IV. prohlášení manželství za neplatné /řada/ z let 1857–1874, inv. č. 1567, kart. 3022, kauza Houška, žaloba Josefa Houšky ze 16. prosince 1857.

[19] O ohláškách se zmiňuje opět pouze Josef Houška. Dá se ale předpokládat, že proběhly,

Mohli něco konkrétního tušit o problémech u Perglerů? Mohli by, kdyby se včas vyjádřili, zabránit ostudnému incidentu v Broumeh? Je také možné, že Perglerovi skutečně vadu své dcery, existovala-li vůbec jaká, tajili. Nebo se naopak našli odvážlivci, kteří upozornili rodinu ženicha, aby si nevěstu ještě „prověřili“? Jak k tomu došlo, bylo pak pouze shodou nešťastných událostí či časové tísně, neboť bylo stále obvyklé chystat svatbu během několika málo týdnů. „O tomto příběhu vědí okolní všechny osady“, konstatuje Josef Houška. Dosah informací do okolí byl ale problematický, protože k jeho vlastní smůle o příběhu „velmi vzdáleném za lesem“ v Mlečicích nic nevěděli.^[20] To je alespoň pohled Josefa Houšky, který se cítí být aktérem nového příběhu, jehož průběh jej minimálně překvapil. Nyní hledá důkazy o zatajených problémech Perglerovy rodiny doslova, kde se dá, tudíž i v prostředí tradovaných událostí a pomluv. Vzdálenost z Mlečic do Broum se pohybuje kolem 18 km a cesta vede dodnes lesem, otázkou tedy zůstává, jak se modifikují informace distribuované mezi vesnicemi? Kam sahá hranice jejich skutečného dosahu? Jak ještě uvidíme, dokázat, že Barbora měla zdravotní problémy ještě před svatbou, se Josefovi nikdy nepodařilo.

Nicméně je nyní nezvratně patrné jádro celého sporu. Jedná se o schopnost či neschopnost Barbory rozené Perglerové k manželství, tedy k pohlavnímu styku. Oba manželé mají samozřejmě na celou záležitost zcela opačný náhled, nevěsta byla navíc silně podporována svou původní rodinou. Barbora i Josef se v rámci dotazování ze strany církevního soudu vyjadřují k řadě záležitostí týkající se jejich společného života – ke každodennímu soužití v domácnosti, vedení hospodářství, vztahům s rodiči, majetkovým poměrům i úloze porodních babiček a lékařů na vsi. Když se Barbora a Josef zmiňují o tzv. zachování počestnosti před svatbou, nelze si nevšimnout jistých topoi, zejména ve výpovědi Josefa Houšky.

Josef Houška vystupuje poměrně sebevědomě: „Já... nevinný a zachovalý mládenec od svých rodičů přísně držaný a nábožně vychovaný, před oddavkami neslušně jsem se nedotkl...“, a aby zesílil naléhavost své výpovědi, dodává: „mohu před Bohem a před celým světem směle říci, že jsem s ženským pohlavím ničehož neměl, ba ani nesměl míti dle přísné kázně svých starých rodičů, jenž posud na živě jsou v Mlečicích na výminku“.^[21] Na této své „zachovalosti“ tedy staví Josef Houška základní kámen své stížnosti a obhajoby. Byl to údajně on, který dodržel všechny požadavky mravního chování požadované zejména ze strany katolické církve.

---

neboť ohlašovat sňatek bylo závaznou povinností jak z hlediska církve, tak státu. Lokalita Veliš je osadou vsi Kublov sousedící s Broumy.

[20] NA Praha, APA II., IV. prohlášení manželství za neplatné /řada/ z let 1857–1874, inv. č. 1567, kart. 3022, kauza Houška, žaloba Josefa Houšky ze 16. prosince 1857.

[21] NA Praha, APA II., IV. prohlášení manželství za neplatné /řada/ z let 1857–1874, inv. č. 1567, kart. 3022, kauza Houška, žaloba Josefa Houšky ze 16. prosince 1857.

Barbora vzpomíná na období před svatbou zcela jinak: „... on to věděl již před svatbou, že jsem schopná, poněvadž jsem mu několikrát musila být po vůli, a tudy jistě by si mne byl nevezal, kdyby mne za neschopnou poznal.“^[22] Manželé Houškovi se brali 18. listopadu 1845. Barbora vstupovala do manželství jako osmnáctiletá, Josefovi bylo v době sňatku 24 let. Rodiny evidentně spěchaly, blížil se totiž advent – pro svatby zapovězený čas.

Výpovědi manželů se tedy dramaticky rozcházejí. Barbora uvedla tyto informace přímo před soudem, Josef pouze v úvodním dopise adresovaném kurii. Při výslechu na svou „zachovalost“ a manželčinu „schopnost“ před svatbou přímo dotazován nebyl. Arcibiskupský manželský soud si zřejmě o této záležitosti myslel své. Je vysoce nepravděpodobné, aby muž jeho věku zůstal v oblasti sexuálních vztahů nepoučen. Josef se jistě chtěl před manželským soudem prezentovat v co nejlepším světle a k tomu mohla podle jeho názoru nebo názoru jeho nejbližšího okolí image „počestného mládence z Mlečic“ zásadně přispět.

Počátky manželství líčí oba aktéři po svém, zcela v duchu cílů, které v této chvíli sledovali – tedy vyvázat se z povinností vůči druhému partnerovi. Z pohledu každodenních povinností vedli manželé Houškovi v Mlečicích život podobný svým sousedům. Starost se soustředila především na zabezpečení hospodářství, život plynul v souladu se zemědělským a církevním rokem. Funkčnost intimního soužití, které je jádrem sporu, vidí každý jinak. Josef Houška vytrvale označuje Barboru jako „k manželství neschopnou“ s tím, že tomu nebylo nikdy jinak. „... já nemohl nikdy k ní tělesně přijít, jako muž k ženě přichází, její tělo bylo skoro zcela zavřeno a měla jenom túze malý otvor. Já to s ní zkoušel celý 4 léta... a sice i třeba několikrát za týden“. Z tohoto postoje během soudního jednání rozhodně nehodlal slevit. Výpověď Barbory Houškové se v tomto bodě s manželem zásadně rozchází. K soužití snoubenců před svatbou se Barbora již vyjádřila, situace těsně po svatbě, byla podle ní obdobná. „Zpočátku jsem byla něco přes rok docela schopná“, tvrdí Barbora a dodává „v tom roce manželského práva užíval několikrát týhodně, někdy i za dne“.^[23] Jak je možné, že se výpovědi manželů tak zásadním způsobem rozcházejí? Podává dokonce někdo z nich vědomě zcela nepravdivé informace? Při hledání odpovědi se můžeme soustředit nejdříve na časové mezníky, které manželé uvedli. Předpokládejme, že v tom roce, kdy Josef „často manželského práva užíval“, probíhalo soužití obou manželů ještě bez známek vážných problémů nebo názorového nesouladu. Příčinu můžeme hledat například v tom, že v měsících následujících po svatbě se přesná pravidla a nároky na soužití manželů teprve ustalovala. Z jiného úhlu pohledu můžeme příčinu vidět ve vysoké míře tolerance obou manželů k překážkám, které se v prvním roce manželství vyskytly, ale také v prosté nevědomosti o tom, jak má vlastně intimní soužití v manželství vypadat.

[22] NA Praha, APA II, IV, prohlášení manželství za neplatné /řada/ z let 1857–1874, inv. č. 1567, kart. 3022, kauza Houška, výslech Barbory Houškové ze dne 28. ledna 1858.

[23] Tamtéž.

V každém případě, jak ještě uvidíme dále, se první pochybnosti začaly objevovat již v prvních měsících po svatbě a dá se předpokládat, že zejména Josef začal být ze vzniklé situace nervózní. Důležitým mezníkem, který dal již naplno průchod skrývaným emocím, byl nepříjemný incident, který se mezi manželi odehrál na jaře roku 1847. „Teprv druhý rok, vezli jsme dříví z lesa domů“ vzpomíná Barbora Houšková, se vůz pravděpodobně převrhl a Barbora skončila v potoce: „... já měla právě své věci, které poněvadž bylo zima ... a já musila dlouho ve vodě stát, se mi zarazily“ pokračuje Barbora. Stalo se před Velikonocemi roku 1847 – tedy asi po roce manželství. Otázku, jak se věci seběhly a jakou vinu nesl na celé události Josef, ponechme stranou. Důležité je, že nejpozději od tohoto okamžiku ztratila Barbora ve svého manžela důvěru. Důsledkem nehody bylo, že se Barbora nejspíš pořádně nachladila, nicméně manželé si mysleli, že je těhotná. S touto domněnkou (respektive nezvratně přesvědčen) odešel Josef za nedlouho na několik týdnů do Teplíc.^[24] Když se vrátil, očekával další příznivý vývoj. Domněnka se ale nepotvrdila. Zjištění, že Barbora není těhotná, Josefa natolik rozzlobilo, že Barboru fyzicky napadl. Tušíme, že domácí násilí mezi manželi v 19. století existovalo, přímých dokladů ale není mnoho.^[25] V tomto případě jsme informováni možná až příliš podrobně. Josef Barboru přímo osočil z toho, že si sama zapříčinila potrat, protože s ním nechce mít děti, „tak mě dělal hrubé předhůzky, že jsem snad něco sežrala, a tím to vyhnala“. Pak se s ní zavřel do komory a chtěl se sám přesvědčit, jak na tom Barbora je: „rukou do mého života sáhl... a tím mně musil ublížit“ vzpomíná Barbora. Tento incident byl podle ní příčinou, že byla nejen 6 týdnů těžce nemocná, ale v důsledku nadále neschopná plnit manželské povinnosti. Josef se ve svých výpovědích o domnělém těhotenství, tím spíše o incidentech s Barborou, nezmiňuje a není na to ani dotazován.

Josef své vyjádření týkající se prvních měsíců společného soužití podal v rámci žaloby a úvodního dopisu. Podle něj se celou dobu snažil o tělesné spojení s Barborou, ale nedařilo se mu to podle jeho představ. Výslovně je nutné zdůraznit, že se nejednalo o spojení „podle Josefových představ“, neboť Barbora má na tuto záležitost zcela jiný náhled. V každém případě oba (konečně!) přiznávají, že vyhledali hned několik porodních babiček s žádostí, aby Barboru prohlédly. Respektive Barbora to nepopírá. Důležité je, že u porodních babiček manželé nepochodili.

---

[24] Barbora uvádí 4–6 týdnů, ovšem za jakým účelem Josef odešel, neví. Srov. tamtéž.

[25] Odpověď, kdo může být svědkem domácího násilí, můžeme nalézt v některých zповědních příručkách a odborných článcích v Časopise katolického duchovenstva. V tomto případě může normativní literatura překvapivě otevřeně odrážet zповědní praxi. Např. Jan JINDRA, *Zповědník. Přehledná příručka pro nastávající zповědníky*. Hradec Králové 1905, s. 126. Více k problematice domácího násilí reflektovaného kněžskými na stránkách periodik i jinde srov. Zuzana ČEVELOVÁ, *Gender, víra a manželství. Možnosti interpretace katolických normativních pramenů*. Disertační práce obhájená na Univerzitě Pardubice v roce 2009. O fyzickém násilí ze strany manžela vypoovídala také Anna Koulová v citovaném článku pro Dějiny a současnost.

Následně dokonce Josef zajistil návštěvu u několika lékařů z okolí, až se nakonec vydali na vyšetření do Prahy. Je tedy zřejmé, že problém tu existoval. Dokonce už na začátku manželství přinášel buď Josef, nebo Barbora od porodních babiček různé masti a „léky“, které oba střídavě užívali. Ovšem ani masti, ani rady místních babiček evidentně nepomáhaly. Důležitá role místních porodních babiček je ale evidentní. Sousedé je brali jako důležitou instituci, kam se chodilo pro radu i dostupné léčebné prostředky. Nebyly tedy „jen“ porodními asistentkami, ale byly tedy žádány o radu v oblasti „gynekologie“. Byly ale k takovým úsudkům dostatečně kompetentní?^[26] Josef uvádí, že „bába z Cerhovic“^[27] Barboru vyšetřila a prohlásila, že „ona je neschopna manželkou býti, aby šla k doktorovi, že ona s ní nechce nic mítí“.^[28] Manželé se pak obrátili na lékaře v nejbližším okolí. To už se dělo s vědomím Barbořina otce, Antonína Perglera. Ten zřejmě neviděl ve zdravotním stavu Barbory žádný závažný problém. Když si mu Josef ztěžoval, Antonín Pergler se ho snažil uklidnit: „Vidíš, Josefe! To je jen maličká chyba, tu opravějí doktoři, ty můžeš na ni vynaložit, peníze máš...“^[29] Skutečně – následovaly návštěvy u několika lékařů v okolí. Dr. Kováč ze Švabína^[30] dokonce pravidelně jezdil Barboru léčit do Mlečic, ale bohužel bez úspěchu. Doporučil vyšetření (s výhledem na operaci) v Praze. To se ale Barboře nelíbilo. Jak uvažovala, se můžeme jen domýšlet. Možná už tušila, že léčba dostupná od lokálních lékařů nebude stačit, a že si byla dávno vědomá závažnosti svých zdravotních problémů, možná, že měla jednoduše strach – strach z manžela, z reakcí okolí, z eventuální ztráty ekonomického zajištění, která hrozila. Každopádně se rozhodla hrát o čas. Když se Dr. Kováč rozhodl ukončit její léčbu a odevzdat ji do rukou odborníků do Prahy, vyžádala si ještě další konzultaci u dalšího z místních lékařů. Jednalo se o Dr. Baumanna z Radnic.^[31] Jestli s ním konzultoval jen sám Josef Houška, nebo Dr. Baumann Barboru znova vyšetřoval, není jisté. Jisté jsou ale výsledky – opět bylo doporučeno vyšetření v Praze. Vyjádření obou venkovských lékařů se stalo součástí soudní složky, dá se tedy předpokládat, že také Dr. Baumann Barboru

---

[26] Už od poloviny 18. století byla snaha venkovské báby podržít výuce a přezkoušení u krajského fyzika a chirurga. Ve skutečnosti to bylo ale velmi obtížné zajistit a báby se většinou učily od své matky nebo někoho, kdo byl po ruce. Vyvinulo se rozlišování bab zkoušených a nezkoušených. Stát sice usiloval o centralizaci a profesionalizaci babického vzdělávání a zvyšoval represe proti přežívající praxi nezkoušených bab, ale ve skutečnosti přežívalo nelegální babcitví hluboko do 19. století. Srov. Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské době*. Praha 2010, s. 437–504, 480.

[27] Cerhovice, obec vzdálená asi 18 km od Mlečic.

[28] NA Praha, fond APA II., IV. prohlášení manželství za neplatné /řada/ z let 1857–1874, inv. č. 1567, kart. 3022, kauza Houška, žaloba Josefa Houšky ze 16. prosince 1857.

[29] Tamtéž.

[30] Švabín u Zbirohu, osada vzdálená asi 13 km od Mlečic, vlastně podzámčí zámku Zbiroh.

[31] Městečko Radnice je vzdálené od Mlečic asi 13 km.

osobně vyšetřoval, aby mohl s čistým svědomím odeslat dobrozdání do Prahy, a nespokojil se např. jen s předchozím nálezem Dr. Kováče. Následně na to se manželé Houškovy skutečně vydali do Prahy k prof. Pithovi.

Můžeme si jen domýšlet, jak velké výdaje mohly být ve 40. letech 19. století spojeny s tak intenzivní návštěvou porodních babiček, lékařů a nakonec s několika cestami na vyšetření do Prahy, zřejmě ke sv. Apolináři.^[32] Svědčí to nejen o záležitosti rodiny Houškovy, ale také o intenzitě zájmu o vyřešení nesouladu v tak zásadní záležitosti jako je intimní soužití manželů. Snaha ale vycházela zejména ze strany Josefa Houšky. Lékařská vyjádření (diagnózy) ale už bohužel nejsou součástí soudního spisu.^[33] Přesnou diagnózu Barbořina zdravotního problému tedy neznáme. Nicméně vyjádření arcibiskupského manželského soudu v Praze z lékařských zpráv vychází a je tudíž naprosto jisté, že lékaři označili Barboru za neschopnou pohlavního styku. Ovšem to, co venkovští lékaři naznačovali, potvrdil prof. Pitha – Barbora Houšková je operabilní, nejedná se tedy o neřešitelný, respektive nevyléčitelný problém. Pro další jednání manželského soudu je toto zjištění naprosto klíčovou informací. V každém případě jak porodní báby, tak lékaři dostali Barboru do své péče v době, kdy už skutečně vykazovala zdravotní problémy, nelze tedy zjistit, jestli neduhem trpěla již před svatbou (jak tvrdí Josef Houška), o čemž dokonce měl vědět Barbořin otec Antonín Pergler a s plným vědomím Barboru provdal (jak tvrdí opět Josef Houška), nebo jestli se zdravotní komplikace u Barbory vyvinuly až v době manželství, a to v důsledku necitlivého, snad dokonce násilnického chování manžela (jak tvrdí Barbora Perglerová). Barbora všechna vyšetření dobrovolně podstoupila, nezdá se, že by jí činilo potíže

---

[32] S největší pravděpodobností se Barbora Houšková mohla dostat na prohlídku do veřejné porodnice s nalezincem v kostela sv. Apolináře v Praze (vznikla nařízením Josefa II. v roce 1789), a to ještě v době fungování staré budovy na Větrově. Nová budova Zemské porodnice se za nedlouho začala budovat a dle projektu architekta Josefa Hlávky byla vystavěna v letech 1865–1875. Stavba Zemské porodnice u sv. Apolináře a její uvedení do provozu v roce 1875 je považováno za důležitý mezník v dějinách české gynekologie a porodnictví, neboť se právě zde formovala I. a II. gynekologicko-porodnická klinika a zdárně se tak rozvíjely tradice tzv. Pražské školy, tj. původní porodnické a gynekologické školy zformované počátkem 19. století kolem osobnosti Antonína Jungmanna a jeho žáků a kolegů. Sem se soustředila klinická výuka porodnictví. Další možnosti, kde mohla Barbora Houšková podstoupit vyšetření, byl špitál Milosrdných bratří v Praze. Svědčí o tom jiný z případů projednávaných u manželského soudu v Praze. V případě Františka Veselého z Klecan bylo žádáno lékařské vyšetření pro potvrzení nebo vyvrácení impotence. Na základě znaleckých posudků mu byl nakonec zakázán vstup do manželství. Srov. NA Praha, fond APA II., II. Mixta – různé záležitosti manželského soudu z let 1857–1864, 1865–1875, inv. č. 1565, kart. 3008, kauza Veselý. Prof. Pitha v každém případě působil v té době na pražské univerzitě. Dále srov. KOLEKTIV AUTORŮ, *Gynekologicko-porodnická klinika „U Apolináře“*. Praha 2008, s. 11, 17–20; Ludmila HLAVÁČKOVÁ aj., *Dějiny všeobecné fakultní nemocnice v Praze 1790–2010*. Praha 2011, s. 12.

[33] Všechny přílohy spolu s žalobou byly po skončení jednání standardně vráceny navrhovateli. Opisy bohužel nebyly vyhotoveny.

svěřit se do rukou lékařů, přestože obor „gynekologie“ příslušel v povědomí žen do kompetence porodních babiček.

Vyjádření Dr. Pithy směřovalo zásadně k operaci. Ať už byly důvody jakékoli, těsně po vyšetření Barbora ale v Praze nezůstala. Důvodem mohla být momentálně naplněná kapacita instituce, plán svěřit se s výsledky pražského vyšetření rodičům nebo přirozená obava z navrhovaného zákroku. Nemůžeme vyloučit ani možnost, že Barbora vlastně ani neměla v úmyslu podstoupit v důsledku takto náročné léčeni. Dokud se jednalo o masti a léky od porodních babiček nebo nanejvýš o péči místních lékařů, bylo to pro Barboru přijatelné. Navíc mohla demonstrovat „dobrou vůli“ v řešení manželského problému, který jednoznačně šel do závažného sporu.

Návštěva Dr. Pithy v Praze byla jistě dalším z důležitých mezníků každodenního života manželů Houškových. Barbora si totiž vymínila, že se před operací chce poradit s rodiči. Hned na zpáteční cestě z Prahy^[34] se manželé zastavili u Perglerů v Broumech. Porada trvala celou noc a Josef na ni nevzpomíná rád. Barbora se radila s rodiči a „přáteli“ v postranní světnici, Josefa k poradě nepřizvali: „mne ve velké světnici seděti nechali a se radili, to jsem na své oči viděl, a napotom na cestě, jaký plán zosnovali podskočený, teprve z ní vylezlo...“^[35] Návrh zněl takto: prodat statek v Mlečicích a koupit chalupu v Kublově s tím, že Barbora bude učiněna spolumajitelkou nové usedlosti. Po přestěhování bude Barbora blíž rodičům (!) a Praze, kam ji bude bratr vozit na vyšetření. Potom je ochotná se nechat operovat. Je až s podivem, že návrh byl ze strany Josefa Houšky beze zbytku akceptován. A tak Josef prodal rodný statek v Mlečicích a manželé se stěhují do Kublova. Cesta z Mlečic do Kublova (celkem asi 21 km dlouhá) vedla a vede přes Broumy. A toho dne, když manželé jeli s naloženým vozem přes Broumy, „hned rodiče Perglerovy z Nra 7 vyběhly a peřinu 10 loketní nám vzali a z vozu strhli, o kterou se se mnou dlouho tahali“ stěžuje si na dramatické stěhování Josef, který ale stejně nakonec podlehl tlaku a „pro jejich křik“ a „pro dobrou vůli“ peřinu oželet. A tak manželé Houškoví přijeli do nového společného domova v Kublově, gruntu č. 19, se ztrátou části majetku. Mnohem větší ztráty ale na Josefa Houšku teprve čekaly. Zatímco se manželé přistěhovali blíž Barbořiným rodičům, rodiče Josefa Houšky zůstali v Mlečicích. Ještě v době podání žaloby k manželskému soudu do Prahy byli oba naživu na výminku původní chalupy.

---

[34] Přesné datum cesty do Prahy bohužel neznáme, ale lze se domnívat, že k návštěvě prof. Pithy došlo během roku 1846 (což uvádí Josef Houška), nejspíše během roku 1847 (což by bylo bližší výpovědi Barbory). V uvedeném roce (1847) totiž Josef Houška prodal statek v Mlečicích, což vyplynulo z dohody s rodinou Perglerovou. NA Praha, APA II, IV, prohlášení manželství za neplatné /řada/ z let 1857–1874, inv. č. 1567, kart. 3022, kauza Houška, žaloba Josefa Houšky z 16. prosince 1857.

[35] Tamtéž.

Stěhování do Kublova nevnoslo a zřejmě ani nemohlo vnést do manželství příznivý obrat. Okolnosti úmluvy s Barbořinými rodiči jsou nejasné a pro Josefa od počátku nevýhodné. Sám si stěžuje na to, že se snažil situaci maximálně napomoci, věřil a chtěl věřit, že svými ústupky uhladí rodinné rozepře a nakloní si Barboru. Manželce nechal skutečně připsat polovinu chalupy v Kublově, aniž by trval na písemném stvrzení dohody. Podmínka operace nebyla nijak písemně zakotvena. Není tedy překvapením, že se postoj Barbory k celé záležitosti změnil, respektive zřejmě vyšly najevo bez přetvářky pravé úmysly, které již nyní dál neměla potřebu skrývat. Barbora začala dávat jasně najevo, že operaci nepodstoupí. Od přesunu do Kublova se o návštěvu Prahy přestala zajímat a zřejmě tam už ani jednu nejela na další vyšetření. To se pochopitelně Josefovi nelíbilo. Stále Barboru přesvědčoval a připomínal jí předchozí slib – samozřejmě bez jakéhokoli efektu. Nemohlo přijít nic jiného, než že „... z toho povstaly vády a mrzutosti“ tím více, čím častěji jí to Josef připomínal. „...kolikrát jsem jí skrze to přísně domluvil“ přiznává Josef. Ovšem to, co Josef označuje jako „přísnou domluvu“, vnímá Barbora jako domácí násilí. Alespoň se tímto způsobem vyjadřuje o svém muži. Celé manželství (minimálně od doby údajného těhotenství) provází, podle Barbory, násilí ze strany jejího muže. Absence pocitu bezpečí, nesrovnalosti mezi manželi, za nimiž stála zřejmě hluboká neshoda v intimním soužití, vedly nakonec k rozpadu manželství. Oba manželé na sobě nesou vinu násilí, které způsobili nebo dovolili.

I v polovině 19. století platilo, že u manželského soudu se bez okolků „pere špinavé prádlo“. Bylo tomu tak i v případě manželů Houškových, kteří vzájemně osočují jeden druhého z násilného chování a poškozujícího jednání vůči druhému z nich. Konečný rozchod se udál v postě roku 1849. Barbora při slyšení u soudu uvedla, že ji Josef o masopustní neděli (roku 1849) tak surově zbil, že zůstala ležet na zemi omráčená. Sousedi dali vědět do Broum jejím rodičům, a tak si pro ni bratr a švagr přijeli, přibalili její věci (mělo se jednat zejména o její oblečení) a rovnou ji odstěhovali.

Josefova verze je, což nás nepřekvapí, poněkud barvitější. Barbora, stěžuje si Josef, pozvala otce, bratra, švagra a jejich kamaráda, kteří „byli umluveni ženu ještě nerozvedenou odstěhovati a mne ubiti“. Nevítaní návštěvníci přišli kradmo přes humna, vstoupili do světnice a bez varování se pustili do Josefa tak, že „z huby, nosu a hlavy crkotem krev valila“. Josef nakonec utekl z chalupy ven a snažil najít útočiště u souseda Josefa Malce, kde jej znova s křikem „já tě kluku musím zabít“ dostihl švagr Jan Mašek. Až se do potyčky zapojila sousedka Barbora Malcová, popisuje Josef, „chytla vraha za krk, abych z jeho pazourů vyrvat a utéci mohl“. Mezi tím, než se Josef vzpamatoval, vzali Perglerovi z chalupy vše, co se hodilo, včetně jeho bot.^[36] Tedy nejen věci, které mohly být považovány za Barbořino věno. Ovšem před soudem Barbora jasně odepřela, že by její příbuzní Josefa jakkoli napadli a okradli o jeho věci. Vzali prý striktně jen to, co jí patřilo. Manželský

---

[36] Tamtéž.

soud v Praze se zjevně odmítl zabývat tím, jak přesně se rozchod manželů udál. Jisté je, že to bylo za dramatických okolností plných fyzického násilí a s vědomím okolí. Jen stěží si lze představit, že by celá záležitost zůstala jakkoli utajena, zvláště ve chvíli, kdy manželské rozepře trvaly již několik let. Rozporných výpovědí manželů Houškových, jak již víme, je celá řada. V tomto případě si ale Josef neváhal opatřit lékařské vysvědčení o svém zdravotním stavu dokazujícím jeho napadení ze strany Barbořiných příbuzných, a podložit tak pravdivost svých slov.^[37]

Následně se rozběhl kolotoč různých soudních jednání s vydaným rozsudkem, jehož výsledek byl několikrát změněn. Proces u světských soudů i s odvoláními trval zhruba dva roky. Po té, co se Barbora odstěhovala, byl podán, pravděpodobně ze strany Josefa Houšky, návrh na rozvod manželů. Formálním předpokladem pro podání návrhu byla v této době stále povinnost podstoupit trojí smířování manželů před duchovním pastýřem – v tomto případě katolickým knězem příslušné farnosti. Šlo tedy o pokus ze strany duchovní autority (kněz v tomto případě zastupuje také zájmy státu) smířit manžele a obnovit manželskou svornost.^[38] To se evidentně nepodařilo, a tak kněz vydal potvrzení, že manžele „domlouvání podstoupili“, ale bez výsledku.

Následoval pokus o jakési „majetkové vyrovnání“ u vrchnostenského úřadu na Točnicku, kde se Barbora konečně veřejně vyjádřila, že nemá v úmyslu podstoupit operaci.^[39] Na to už následovala žaloba o zneplatnění sňatku u c. k. zemského soudu. Výsledky soudního jednání ovšem nepůsobí přesvědčivě a do celého případu rozhodně světlo nevnesly. Žaloba o zneplatnění byla zprvu zamítnuta. Josef Houška podal následně k c. k. vrchnímu soudu odvolání, na jehož základě byl skutečně první rozsudek zrušen, sňatek zneplatněn a manželům vystaven dekret o zneplatnění sňatku. To mohli považovat oba manžele za vítězství, neboť zjevně ve společném manželství dál nedokázali žít. Otázkou zůstává, jaký důvod pro zneplatnění sňatku byl vyhodnocen jako relevantní. Byla to Barbořina neschopnost „konat manželskou povinnost“? Ani Všeobecný občanský zákoník jako základní právní platforma ošetřující manželské záležitosti a plně je podřizující moci státu nedovoloval přistupovat ke zneplatnění sňatků z malicherných příčin. Přístupnější by rozhodně bylo žádat o rozvod manželství. Ovšem „zneplatnění sňatku“

---

[37] Lékařskému dobrozdání (z 23 února 1858) bylo přiřazeno v přílohách písmeno F. Šlo o součást žaloby zaslané k manželskému soudu v Praze. Přílohy, jak již bylo podotknuto, nezůstaly po ukončení jednání součástí soudního spisu.

[38] Mezi jednotlivými sezeními na faře měly být časové rozestupy. Smířování manželů tedy mohli Houškoví podstoupit během jara 1949, konečné potvrzení od duchovního pastýře neslo květnovou dataci. Záznam je součástí žaloby.

[39] Josef Houška doslova hovoří o „právním porovnání u ouřadu na Točnicku“. Kublov byl totiž vsí panství Točnick. Výsledky nejsou výslovně popsány až na zmínku o negativním postoji Barbory k možné operaci.

a „rozvod manželství“ byly (a jsou) zcela jiné právníkové kategorie s odlišnými důsledky.

Z jakých příčin bylo rozhodnutí c. k. vrchního soudu znova přezkoumáváno, není známo. Výsledkem zásahu nejvyššího c. k. dvorního soudu v Praze byl poslední rozsudek zrušen a potvrzen rozsudek I. instance – manželství bylo ponecháno v platnosti! Stalo se po roce oficiálního odděleného živobytí obou manželů. Manžele celou situaci oprávněně nechápali: „mě advokát... a jiní všichni říkali, že si mou manželku mám podržet a že se musí dát operírovat“, vzpomíná Josef a také Barbora: „vykládali mě to tak, že máme spolu zůstat v manželství, protože by mě byla lehká pomoc“.^[40] Celá záležitost tedy směřuje zpátky ke zdravotním problémům Barbory Perglerové (Houškové), které světský soud chápe jako řešitelné. Manželé už ale spolu nežili a nikdy se k sobě nevrátili. Mezi sousedy byla jejich situace známá a jistě chápaná jako hluboký rozvrat, nutně muselo dojít ke zveřejnění rozsudku o zneplatnění sňatku a rozšíření této informace ve vsích – vzpomeňme alespoň na Broumy, Kublov a Mlečice. Co měli (opět) manželé dělat? Nezacházely tímto přístupem světské soudy zcela svévolně s životem Josefa a Barbory? Nenapáchala snaha světské moci za každou cenu udržet uzavřená manželství v platnosti více škody než užitku? Více než rok je už obec vnímala jako „rozvedené“ nebo zkrátka „rozdělené, jako by k sobě nikdy nepatřili“. Můžeme se jen domnívat, jestli mohli venkované chápat status manželů Houškových, když to bylo jen stěží pochopitelné jim samým. Každopádně se posledním rozsudkem soudu neřídili a nezačali spolu znova hospodařit a žít.

Josef Houška nejspíše celou dobu (až do podání žaloby k církevnímu soudu) osciloval mezi dvěma východisky z nastalé situace. Kdyby Barbora podstoupila operaci, byl by nejspíš schopen s ní zůstat, všechno jí odpustit, na všechny rozepře zapomenout a pracovat na fungujícím hospodářství a rodině, což mu v podstatě splývalo do jedné kategorie. Jako druhou možnost, která se mu rýsovala v hlavě v průběhu let, bylo dosáhnout zneplatnění sňatku, znova se oženit a založit rodinu s jinou ženou. Rozvod, tedy v důsledku jen zbavení se odpovědnosti za Barboru a svým způsobem „klidnější život“, pro něj nepřipadal v úvahu, byl pro něj jen polovičatým řešením. Rozvod znamenal ve vesnické komunitě zásadní stigma, se všemi ekonomickými a společenskými důsledky, navíc byli oba manželé odsouzeni k tomu žít sami. Uzavření manželství stále platilo za nejvyšší hodnotu a porušení tohoto statutu bylo jen stěží představitelné. Zneplatnění sňatku mohlo sice mít přijatelnější důsledky pro manžele než rozvod, protože v tom případě by každý z nich mohl uzavřít nový sňatek, ale ve vztahu ke komunitě, ve které žili, se jejich postavení tolik nezlepšilo. Oba nesli stigma rozvedených, jakkoli je pojem v této situaci irelevantní. Ale jak jinak to mohla místní obec vůbec chápat? Mohl mít

---

[40] NA Praha, APA II., IV. prohlášení manželství za neplatné /řada/ z let 1857–1874, inv. č. 1567, kart. 3022, kauza Houška, výslech Josefa Houšky a výslech Barbory Houškové z 28. ledna 1858.

Josef reálnou šanci se znova oženit? V době před opětovným zplátněním sňatku to neudělal (a dlužno říci – naštěstí, neboť by to situaci ještě více zkomplikovalo). Proč? Situace byla jistě vypjatá. Venkovská společnost (ale v důsledku ani městská) ještě nemohla být na situace tohoto typu připravena. Stěží chápala důsledky rozvodu, tedy rozdělení domácností a vyvázání se z manželských povinností. Možnost nového sňatku za života „bývalého“ manžela musela být jen stěží představitelná. Uzavření manželství se navíc úzce vázalo na ekonomické výhody s tím spojené – co by mohl nyní Josef nabídnout eventuální nové manželce? Chalupa byla Josefova jen z poloviny a navíc, uvěříme-li jeho emočně vypjaté výpovědi, přišel o část movitého majetku při dramatickém návratu Barbory do rodného domu.

Jak žili Josef a Barbora těch několik let před podáním žaloby k církevnímu soudu? Barbora se vrátila, jak již víme, domů k otci a manželé se nestýkali. Mluvili spolu za celou dobu asi jen jednou a za přítomnosti kněze, „pan farář jen nás k tomu měl, abysme šli dohromady“ vzpomíná Josef na setkání na Veliši v říjnu roku 1857, tedy těsně před podáním žádosti o zneplatnění sňatku k církevnímu soudu. O operaci nebyla prý tehdy ani zmínka.^[41]

Mezi manžele se ale postupně vmísil ještě další spor, který často doprovází rozpady manželství – spor o majetek. Jak již víme, Barbora Houšková se stala majitelkou poloviny kublovské nemovitosti, ale od února 1849 tam nebydlela. Fakticky tedy svůj majetek neužívala. Okolnosti zápisu Barbory jako spolumajitelky usedlosti doprovází opět řada protichůdných informací. Josef tvrdí, že Barboře poskytl půlku chalupy pod podmínkou, že se nechá operovat. Stěžuje si, že přátelé a příbuzní to nedali do zápisu o převodu majetku, řekněme jako věcné břemeno, což podle něj jen stvrzuje domněnku, že to Barbora vlastně nikdy neměla v úmyslu a že ji k tomu nabádali ve skrytosti také její příbuzní. Barbora jakékoli nářázky, které by dávaly do souvislosti převod majetku a operaci, odmítá. Josef zoufale hledá důkazy, kterým by svůj názor potvrdil. Různá svědectví příbuzných a přátel z Kublova i Broum (vidíme, jak důležitou roli hráli příbuzní a přátelé ve spletitych vztazích venkovské společnosti – což platí pro obě strany) o tom, jak Houškovi dychtili po prodeji mlečického statku a zakoupení „jiné chalupy třeba i bez polí“, jen, aby byla Barbora spolumajitelkou.

A k čemu jí nyní podíl na vlastnictví usedlosti byl? Barbora se snažila vytěžít ze svého manželství opravdu maximum – prodala (spíše zastavila) svou polovinu chalupy židovi Izákovi Hechtovi z Vinařic, který ji nyní hodlal prodat v dražbě. Situace je aktuální na přelomu let 1857 a 1858. Je zřejmé, že tento nátlak přiměl Josefa Houšku podat znova k církevnímu soudu žádost o zneplatnění manželství. Tedy i po letech odděleného života Barbory a Josefa se situace neuklidnila, naopak v Kublově a okolí to doslova „vřelo“. Perglerovi podle všeho s Izákem Hechtem

---

[41] NA Praha, APA II., IV. prohlášení manželství za neplatné /řada/ z let 1857-1874, inv. č. 1567, kart. 3022, kauza Houška, výslech Josefa Houšky z 28. ledna 1858.

úzce a důvěrně spolupracovali a hodlali z celé transakce vyzískat pro sebe co nejvíc. Pohoršení ve vsi se stupňovalo: „...onen žid daleko široko s ousměchem prohlašuje a říká k potupě Naší katolické Sv. církvi, že koupil v Kublově... stav manželský katolický Josefa Houšky a Barbory Perglerovy“. Nemusíme pochybovat o tom, že „skrže tato slova utrhačná vády a křikly... v hospodě povstaly“, a to nejen v Kublově!^[42]

S přibývajícimi řádky textu Josefovy žaloby (průvodního dopisu) přibývají i emoce do nich vložené. Josef Houška osciluje mezi (možná jen domnělou) snahou Barboře odpustit na jedné straně a na straně druhé nenechat na ní, ani na jejích příbuzných doslova „nit suchou“. Nabízí se obviňování, že Perglerovi chtějí nepokrytě získat i druhou polovinu kublovské chalupy nebo že se Barbora měla předvádět a nemravně chovat v Broumech a v Trubské,^[43] aby dokázala, že je „schopná“. Ať už na těchto obviněních ze strany Josefa byla pravda jen z poloviny nebo dokonce vůbec, dovolává se svědectví osob, které nelze opomíjet, i když se jednalo o příbuzné nebo se jednalo o místa nejvyšší důvěry – mnohé z toho bylo prý veřejně proneseno na faře! Možná se jednalo skutečně pouze o pomluvy, které ovšem byly součástí oficiální žaloby a bezesporu byly diskutovány v širokém okolí.

Soudní přelíčení vedené 28. ledna 1858 u Knížecího arcibiskupského manželského soudu v Praze mělo rychlé vyústění. Vypovídali oba manželé, a jak již víme, mnoho shodných bodů se v jejich výpovědích nenašlo. Soud postupně prošel některé důležité momenty (okolnosti rozchodu, Barbořin názor na vlastní zdravotní stav, zacházení s majetkem atp.) Na otázku: „Jest tomu tak... že jste svou polovičku na žida prodlužila a takto muži živnost prodat nechala?“ Barbora odpovídá: „... že jsem svou polovičku prodala židovi, se stalo proto, že mně to slavný ouřad zemský nařídil, aby mne dával na vyživenou, nedával nic.“ Jde tedy v opět v prvé řadě o ekonomické zajištění. Barbora měla samozřejmě právo být vyživována svým mužem, takto se na vztah manželů dívalo světské i církevní právo v podstatě bez ohledu na to, jestli jsou si manželé aktuálně blízcí nebo ne. Můžeme si klást otázku, jestli své právo uplatňovala adekvátním způsobem, vezmeme-li v úvahu, že od manžela odešla sama a následně oba nerespektovali zrušení rozsudku o zneplatnění manželství. Soud považoval za důležité také prověřit výše uvedená obvinění ze strany Josefa – tedy: Barbora druhou polovinu chalupy po Josefovi nikdy nechtěla a své mravopochestné chování v Trubské může doložit patřičnými vysvědčeními – jak příkladně!

Nejzajímavější a nejdůležitější je bezesporu postoj manželského soudu k vlastnímu jádru celého případu, což je zdravotní stav Barbory Houškové a její další léčba. Otázka při přelíčení zněla: bude Barbora schopná nechat se znova v Praze

[42] NA Praha, APA II., IV. prohlášení manželství za neplatné /řada/ z let 1857–1874, inv. č. 1567, kart. 3022, kauza Houška, žaloba Josefa Houšky z 16. prosince 1857.

[43] Trubská, obec vzdálená asi 12 km od Kublova, bydlíště Josefova švagra.

vyšetřit a léčit a následně se vrátit ke svému muži? Ano, Barbora je ochotná se znova, ovšem „za teplejšího povětrí“ (přece jen se soudní přelíčení konalo v lednu), vydat do Prahy, nechat se prohlédnout a ve věci léčby se podrobit nařízení soudu. Ovšem „kdyby se mělo rozhodnout, že k manželství jsem schopná a k svému manželovi se navrátit mám, tak chci hned žádat o rozvedení od stolu a lože, poněvadž pro nebezpečnost života a zdraví pro jeho trýznění u něho vydržet nemohu“ uvedla Barbora na závěr soudního přelíčení. Barbora již několikrát během let praktikovala a nyní znova zopakovala svůj dlouholetý postoj k vlastní léčbě. Bez protestu se podrobí vyšetření, částečně se nechá i léčit. Ale jakýkoli zásadní zákrok (např. operace), který by vedl k „uschopnění“ k pohlavnímu styku, odmítne. A kdyby jí patřičnou léčbu nařídil přímo soud, a ona ji tedy odmítnout nemohla, požádá o rozvod. Konečně byla schopná slovy definovat, co předchozí léta komplikovaně obcházela – s Josefem za žádnou cenu žít nechce a nehodlá se o to ani snažit.

Přestože Josef Houška naprosto jednoznačně manželskému soudu v Praze sdělil, že cílem žaloby je zneplatnění sňatku s Barborou Perglerovou (Houškovou), která je podle něj od počátku manželství (tedy ještě před svatbou) neschopná pohlavního styku, přestože se při vyšetření ukázalo, že je záležitost léčitelná, operaci se vyhýbá a Josef tudíž svou situaci vidí jako bezvýchodnou, manželský soud jako by jeho slova stále nechtěl vzít v potaz. Josef dokonce jasně uvedl, že soudní příkaz k léčení (k operaci) by mu nestačil a jeho situaci nevyřešil, protože už dávno „ztratil všechnu lásku a náklonnost k ní“ a navíc se obává, že by ani po operaci nebyla zcela zdravá.^[44]

Ani takto jednoznačné vyjádření manželskému soudu nestačilo. Soud vedl Josefa k akceptování léčby a jejích důsledků: „Když vy žádáte jenom zrušení a ne operaci“ zní komentář manželského soudu a pokračuje: „to se vám snad nepovolí, když víte, že je vaše manželka zhojitelná – řekněte tedy ještě jednou, co vlastně žádáte?“ a tak byl Josef de facto donucen vypovědět, že pokud by se Barbora nechala operovat (doslova jde o donucení k operaci), tak by si ji zase vzal k sobě a teprve v tom případě, pokud by se Barbora neuzdravila, požádá o zneplatnění sňatku.

Rozsudek padl po jediném soudním přelíčení – žádost o anulaci sňatku byla zamítnuta. Církevní soud tedy nerevidoval výsledky dřívějšího jednání před civilním soudem. Výsledek se opírá o tvrzení že, „nemohoucnost konati povinnost manželskou“ je překážkou (zneplatňující) manželství jen tehdy, pokud se nedá vyléčit a zároveň pokud existovala již před manželstvím. Několik lékařů, zejména pak prof. Pitha z Prahy, se vyjádřili, že Barbora se uzdravit může. Ovšem jestli její zdravotní handicap existoval již před uzavřením manželství, manželský soud dále nespecifikuje. Pravděpodobně se to nepodařilo prokázat. Báby i lékaři dostali

---

[44] NA Praha, APA II., IV. prohlášení manželství za neplatné /řada/ z let 1857–1874, inv. č. 1567, kart. 3022, kauza Houška, výslech Josefa Houšky ze dne 28. ledna 1858.

Barboru do rukou až ve chvíli, kdy měla prokazatelně problémy, a tu už byla dávno vdaná. Vidíme ale, že názor lékaře měl v tomto případě obrovskou váhu a v podstatě tím pokládal úhelný kámen dalšího rozhodování. Z pohledu církve (ale i státu) platí, že manželství je považováno za platné a opak musí být velmi důsledně prokázán. Rozhodně není v zájmu církve manželství zrušit (anulovat). „Žaloba tato (se) bez dalšího vyšetřování zavrhuje“ navíc i proto, protože jak Barbora, tak Josef chápou její zdravotní problém jako léčitelný.

Bohužel, situaci Josefa to nijak nezlepšilo. Litera zákona tvrdě překryla skutečný stav věcí. Rozvrácenost manželství byla hluboká: jak může manžel přimět manželku, která s ním devět let nežije, k operaci a společnému životu? Evidentně si s tímto problémem nevěděli rady ani u manželského soudu. Závěrečné nařízení soudu se v konceptu změnilo z původního „obžalovaná jest povinna operovati čili lékařskému hojení se podrobiti a může se k tomu zákonnými prostředky přinutiti“ na konečné „ostatní se zanechává, aby obžalovanou k operaci seč možná přiměl“^[45], což v komparaci s Barbořiným vyjádřením před soudem, že se prostě operovat nenechá, protože s manželem žít nechce, zní poněkud zvláštně. Nakolik manželský soud chápal aktuální vztah manželů a byl to vůbec jeho úkol? Byl žádán o anulaci sňatku – skutková podstata tohoto aktu ale, jakkoli se nám to zdá kruté, nebyla naplněna. Zřejmě by postačila pro jiné řešení – pro rozvod od stolu a lože, neboť hluboký rozvrat manželství je evidentní. To je ale pro Josefa jen polovičaté řešení, respektive žádné, protože by rád uzavřel nový sňatek. A Barbora? Rozvedená – nerozvedená, schopná – neschopná, třicetiletá vcelku sebevědomá žena, kterou zatím chrání kruh původní rodiny. Oběť Josefova zacházení nebo chladně vypočítavá žena, která od počátku sledovala jediný cíl – vlastní obohacení?^[46]

Jak již bylo řečeno, příběh manželů Houškových je chápán jako případová studie, která na konkrétním příkladu venkovského manželství první poloviny 19. století demonstruje legislativní změny v oblasti rodinného práva a jejich důsledky. Zároveň osvětluje shodné strategie (či zájmy) státu a církve, pokud se jedná o zachování instituce manželství a v neposlední řadě demonstraci moci distribuované státem i církví vůči obyvatelstvu. Uvedený manželský spor také ukazuje na postupnou ekonomickou nezávislost ženy, byť je demonstrována velmi ostře. Demonstrativní opuštění manžela, jako se stalo v tomto případě, jistě stojí za povšimnutí stejně jako bezzubé počínání práva, které vlastně manželům nenabídlo uspokojivé řešení. Závěrem je třeba samozřejmě znova podotknout, že se

---

[45] NA Praha, fond APA II., IV. prohlášení manželství za neplatné /řada/ z let 1857–1874, inv. č. 1567, kart. 3022, kauza Houška, rozsudek ze dne 27. března 1858.

[46] Tento příběh je příběhem s otevřeným koncem, protože Josef Houška se nechtěl vzdát. Ze soudního spisu vyplývá, že následovalo odvolání k II. soudní instanci (do Olomouce) a Josef byl vyzván, aby tam neprodleně zaslal všechny již jednou předložené a vrácené přílohy a zejména lékařská vysvědčení. Opis výzvy (dopisu) pro Josefa Houška nese dataci 23. června 1858.

jedná o jednotlivý případ, na jehož zajímavý průběh můžeme upozornit, nicméně k obecným závěrům bude možné přistoupit až po širším zhodnocení pramenů, které poskytuje fond Archivu pražského arcibiskupství případně materiály vzniklé činností ostatních biskupství Čech a Moravy.

TABULKA Č. 1. MANŽELÉ HOUŠKOVI – PŘEHLED DATOVANÝCH UDÁLOSTÍ

17. 11. 1845	sňatek Josefa Houšky a Barbory Perglerové
1846	návštěva u prof. Pithy v Praze
1847	prodej statku v Mlečicích, koupě statku v Kublově
únor 1849	Barbora se odstěhovala zpět k rodičům
3. 5. 1849	pokus o právní vyrovnání, vrchnostenský úřad Točnick
23. 5. 1849	vysvědčení duchovního pastýře o trojím smiřování manželů
1. 9. 1849	c. k. zemský soud zavrhuje 1. žalobu o neplatnosti manželství, sňatek zůstává v platnosti
27. 5. 1850	rozsudek c. k. zemského soudu o neplatnosti manželství Barbory Perglerové a Josefa Houšky uzavřeného dne 18. 11. 1845, sňatek zneplatněn
15. 6. 1850	vydán dekret o zneplatnění sňatku
22. 8. 1851	rozsudek dekretem nejvyššího c. k. dvorního a kasačního a soudu zrušen, návrat k rozhodnutí 1. soudní instance, sňatek zůstává v platnosti
16. 9. 1851	dekret c. k. krajského soudu v Praze, sňatek zůstává v platnosti
15. – 16. 12. 1857	žaloba Josefa Houšky u manželského soudu v Praze (datace určena ve spisu)
28. 1. 1858	soudní přelíčení u manželského soudu
8. 3. 1858	usnesení manželského soudu
27. 3. 1858	rozsudek manželského soudu, žaloba se zamítá
23. 6. 1858	výzva k zaslání dokumentů do Olomouce

SUMMARY

In the course of the „long“ 19th century the approach of the state (the Austrian monarchy) to marriage changed several times. Already Joseph II considered marriage to be a civil contract and incorporated this idea into the state law. Through this, he established the position of marriage also for the 19th century, when this approach reflected in the word of law especially in the Civil Code of 1811 (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*). After the Concordat of the year 1855 for some period the marriage the marital controversies were dealt with only by ecclesiastical courts. However, only in cases when property was not involved, but only arose problems in application of the canonical law. The Archbishopal Matrimonial Court accepted, intensely especially in the period 1857–1868, various types of appeals and lawsuits from part of Catholic married and engaged couples.

The agenda of the Archbishopal Matrimonial Court in Prague involved the lawsuits concerning the validity of engagement, the problem of (not) keeping the marital vows (family allowance), appeals for reconciliation of marriage, for the divorce from bed-and-board, for the annulment of marriage, but also commonplace petitions for dispensation from hindrances to marriage. In many cases these are unique sources (protocols of examinations or the specific appeals) that reveal much of the everyday life of married couples in the countryside and in the city that we could not find by other means (with the exception of parish records). Therefore, they become an important source for the study of the perception of the institution of marriage, its integrity and possible dissolution, by the society of the given time period.

The case of Josef Houška reveals interesting details from the social and economic situation of the villagers, in this case in the region of Křivoklát. His life story contains so many events that they would suffice for several lives. Entering into unsuccessful marriage, its revision by civil court, the loss of family farm and subsequently of the majority of his property, the unsuccessful petition for annulment of marriage, the never fulfilled longing for a legitimate heir. Besides, the documents show how the heightened level of the medical science around the middle of the 19th century could (negatively) influence the life of a simple villager. Such penetration of the medical science into the sphere that had been so far dominated by the authority of the village midwives could barely be foreseen by historians.

The core of the lawsuit of the husband and wife Houška consisted in the inability of the wife Barbora to realize the copulation. This crucial „defect“ threatening the very validity of the concluded marriage was discovered by Josef Houška only after the wedding. However, it showed up that the parents of the bride knew this before. The husband considered himself deceived. Rightfully? A prolonged succession of various medical examinations, debates on diagnosis and possible surgery, on the role of parents and „friends“ in the whole case before and after the wedding followed. Crucial in the whole story seem two aspects: the difference in the approach of the state and the Church to the problem and the increasing importance of the medical science in society. At the end, the civil court annulled the marriage, but the judicial decision was revoked after some time. The new hearing of the case in front of the Matrimonial Court did not lead to the annulment.

In the course of the 19th century the obstetrics and gynaecology entrenched within the medical science and passed to the hands of men-physicians. Precisely in this case the concrete results of such development could be seen, as the decision of the court was to great degree influenced by the medical report of the Prague University. The sexual *dysfunction* of Barbora Houšková was operable and as such, according to the canon law, it did not constitute an obstacle for the marriage. (However, the report did not resolve the problem of the surgery and

let this aspect to the agreement of the husband and wife.) In this way, the citizen turned into the victim of the medical science, enforced through the power of the state and the Church – with grave consequences for the everyday life.

The aim of the article was to show, at the background of the legal and social changes that in the course of the 19th century affected also the institution of marriage, a concrete case that was influenced by these changes. The case of the unsuccessful marriage of Josef Houška to a certain degree destroys the myth of the „unreachability“ of the everyday life of the village inhabitants that did not create on purpose written material that would enable the historians to reconstruct their lives in retrospect. Besides, this case documents the advancements and influence of the medical science and its enforcement in the society of the time.

Český lid : Ethnological Journal – Call for Articles

Special issue: Everyday urban life in the socialist era in Central and Eastern Europe

Research on everyday life has had a strong position in social and historical sciences since the 1960s. Studies of urban environment focus mainly on the everyday routines, the practices and actions of individuals and groups, and their role in the reproduction of the meanings of urban space. It allows us to explore meanings attached to the multidimensional urban environment at different levels of interpretation: private or personal points of view of individuals and groups may differ from public or official interpretations. The aim of the planned issue of the Český lid is to explore the everyday life of inhabitants of cities and towns within the context of the former socialist system, which influenced the everyday practices of people in a specific way. Its political, economic and socio-cultural conditions created distinct structural pressure on the organization of everyday life. At the same time they influenced the setting of boundaries between "private" and "official" in re-interpretations of urban space and of the events being set in this space.

We welcome articles oriented both theoretically and empirically. The preferred topics of the proposed articles are:

- Everyday life in the public/private spaces
- Urban rhythms and routines and their persistence and disruptions
- Celebrations and festivities
- Work and leisure
- Consumption in the urban environment
- Representation of the socialist home – dwelling forms for the socialist family

---

Please, send your proposals (maximum 300 words) in Czech, Slovak, or English till June 30, 2012 to the e-mail address of editor-in-chief of the Český lid: jiri.woitsch@post.cz

The editors of the monothematic issue of the ethnological journal Český lid will inform you of acceptance or refusal of your proposal by August 31, 2012. The final version of the article must be submitted by December 31, 2012. The monothematic issue of the Český lid will be published in autumn 2013.

The editorial board of the Český lid, and guest editors Jana Nosková, Slavomíra Ferenčuhová, Lucie Galčanová, Barbora Vacková, are looking forward to your proposals!

VÝVOJ OBYVATELSTVA FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899

Šárka Jirásková

The development of population of the parish Zdechovice
in the years 1790–1899

ABSTRACT: The study focuses on the demographic development of the parish Zdechovice in East Bohemia in the years 1790–1899. On the basis of anonymous excerption of data from the parish records of the Catholic parish Zdechovice, the records of the Protestant choirs in Chvaletice and Trnávka it follows up the development of nuptiality, natality and mortality with consideration of the faith of the inhabitants recorded.

Historická demografie, 2012, 36:1:65–113

KEYWORDS: Historical demography, population development, nuptiality, natality, mortality, 19th century, Zdechovice

CONTACT: Mgr. Šárka Jirásková, Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice; e-mail: jiraskova.sarka@gmail.com.cz

Cílem příspěvku je podat obraz vývoje obyvatelstva východočeské farnosti Zdechovice v letech 1790–1899, která se nachází na hranici Polabí a Železných hor, přibližně sedm kilometrů západně od města Přelouč. V průběhu sledovaného období ji tvořily vesnice Horušice, Chvaletice, Labětín, Morašice, Řečany, Spytovice, Telčice, Trnávka, Zdechovice a Zbraněves. Výjimečná byla zejména svým vícekonfesijním prostředím; již na konci 18. století se v okruhu pěti kilometrů nacházely kostely tří církví, a to římskokatolický ve Zdechovicích, evangelického sboru augsburského vyznání v Trnávce a evangelického sboru helvetské konfese ve Chvaleticích.^[1] Těto okolnosti bylo využito zvláště při studiu sňatečnosti a porodnosti.

V průběhu 19. století došlo v českých zemích k přechodu od starého demografického režimu k novému. Proto je možné v této době sledovat změny ve vývoji obyvatelstva, jako bylo postupné vymizení mortalitních krizí, které ještě v 18. století výrazným způsobem zasahovaly do vývoje počtu obyvatel. Na konci 19. století začíná také úmyslné omezování plodnosti a tím změny reprodukčního cyklu obyvatel. Uvedené změny ve vývoji obyvatelstva souvisely s přechodem od zemědělské k industriální společnosti. Ty byly zároveň provázeny rostoucí socioekonomickou

---

[1] Ve farnosti žili také Židé, avšak vzhledem k malé četnosti případů a záznamům pouze v matrice narozených a oddaných jsme tuto skupinu obyvatel nesledovali.

diferenciací českých zemí, která se odrazila i v diferenciaci populačního vývoje.^[2] To mělo za následek mnohem větší rozdíly ve vývoji jednotlivých lokalit v rámci českých zemí než kdy předtím. Z toho důvodu je důležité studovat vývoj obyvatelstva v této době právě na mikroúrovni.

Studium demografického vývoje obyvatelstva farnosti Zdechovice je založeno na zpracování záznamů o demografických událostech zachycených ve farních matrikách. Vzhledem ke konfesní smíšenosti bylo nutné zpracovat celkem 42 matričních knih, 25 katolických a 17 nekatolických.^[3] Matriky vedené katolickým farářem navazovaly svým obsahem na předchozí matriční evidenci a byly vedeny přesně dle dobových oficiálních nařízení, v kvalitě záznamů se odrážela pečlivost faráře; tyto matriční knihy zachycovaly léta 1785–1911 (v případě matrik křtěných pouze do roku 1901).

Poněkud jiná byla situace, pokud jde o zpracování helvetských a augsburských matrik, jejichž opětovné vedení povolil sice Josef II., ale až do roku 1849 měl katolický farář povinnost evidovat také nekatolíky, i když od roku 1829 získaly nekatolické matriky (augsburského a helvetského sboru) charakter veřejné listiny.^[4] Zřejmě z toho důvodu se od roku 1830 počet zápisů v katolických matrikách snižoval. Nejstarší dochované nekatolické matriky pocházejí z Chvaletic a začínají rokem 1791, od kterého byly vedeny všechny tři knihy samostatně. Matriky augsburského sboru v Trnávce začínají rokem 1801, narození a zemřelí jsou evidováni v jedné knize. Tyto knihy byly označené jako v pořadí druhé, ovšem první matriční knihy se nedochovaly. Pravděpodobně však byly vedeny stejně dlouho jako v sousedních Chvaleticích.

Zpracování nekatolických matrik pro účely studia vývoje obyvatelstva bylo velmi náročné, protože na rozdíl od katolického faráře, který evidoval události podle jednotlivých konskripčních osad a později obcí, v nekatolických matrikách byly zápisy jednotlivých událostí vedeny chronologicky bez ohledu na místo události (přitom obvody evangelických sborů byly územně velmi rozsáhlé a sledované území v nich tvořilo jen malou část). Ačkoliv po obsahové stránce byly tyto zápisy kvalitní a mnohdy poskytovaly více informací než matriky katolické, studium těchto knih bylo velmi složité. I když nekatolické matriky byly za veřejné knihy prohlášeny v roce 1829, neznamenalo to striktní rozdělení na tři linie. Katolický farář až do konce 40. let 19. století uváděl ve svých matrikách i některé události týkající se nekatolíků, jednalo se převážně o narození a úmrtí, sňatky se vyskytovaly již méně. Aby nebyl jeden záznam evidován dvakrát či aby některý neunikl, bylo nutné porovnat záznamy v katolických, augsburských

---

[2] Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha 1965.

[3] Matriky jsou uloženy v SOA Zámrske ve Sbírce matrik Východočeského kraje; pro studium byly využity matriky FÚ Zdechovice, FÚ Chvaletice a FÚ Trnávka.

[4] Milan NOVOTNÝ, *Sbírka matrik Východočeského kraje*. Sborník východočeských archivů 11, 2007, s. 369–379.

a helvetských matrikách křtěných, oddaných a zemřelých přibližně za období šedesáti let. Teprve od roku 1850 vedl každý duchovní evidenci pouze za své farníky. Tato nařízení respektoval pouze zdechovický katolický farář, zatímco nekatoličtí duchovní pokračovali ve vedení matrik stejně jako předtím, zápisy dále vedli v jedné knize chronologicky a jednotlivé knihy podle vsí a vyšších správních celků nerozdělili.

Pro porovnání vývoje zkoumaných jevů ve farnosti Zdechovice byly použity výsledky studií Věry Kalouskové a Alexandry Šikulové,^[5] které se obě zabývaly výzkumem demografických jevů ve východočeských farnostech, ve kterých převažoval zemědělský způsob obživy obyvatel, typický rovněž pro sledovanou oblast.

Farnost Zdechovice v 19. století

Východočeská farnost Zdechovice se po celé zkoumané období řadila k zemědělsky orientovaným lokalitám bez výrazného rozvoje. Část farnosti sice ležela v nížině okolo Labe, ale druhá zasahovala svou polohou do Železných hor, tudíž půda v této oblasti nebyla tak vhodná pro zemědělství. Dle Tereziánského katastru dosahovala průměrná bonita půdy na území zdechovického statku průměrné hodnoty 5,7.^[6]

Většímu rozvoji oblasti nenapomohlo ani dolování železných rud, které bylo v průběhu 19. století přerušované a i v časech provozu se jednalo spíše o udržovací a průzkumné práce.^[7]

Ve čtyřicátých letech 19. století se začalo se stavbou železniční trati Praha – Olomouc, která protínala čtyři obce zdechovické farnosti. Ačkoliv při výstavbě a provozu železnice bylo potřeba mnoho pracovních sil, trvalý rozvoj oblasti tato dopravní tepna nezajistila. Lepší dopravní obslužnost naopak znamenala nové možnosti pro obyvatele nerozvíjející se oblasti, která kromě práce v zemědělství neměla prakticky co nabídnout. Z tohoto důvodu je zřetelný pokles počtu obyvatel, který se velmi výrazně začal projevovat od 80. let 19. století.

---

[5] Věra KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochovice v letech 1784–1900*. Diplomová práce, Filozofická fakulta, Univerzita Pardubice, Pardubice 2006; Alexandra ŠIKULOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století (1785–1914)*. Diplomová práce, Filozofická fakulta, Univerzita Pardubice, Pardubice 2009.

[6] Aleš CHALUPA aj., *Tereziánský katastr český. Sv. 1. Rustikál (kraje A–CH)*. Praha 1964, s. 322–323.

[7] Jaroslav SKOKAN, *Kronika vesnic Zdechovicka*. Trnávka 1963, s. 242–252.

TABULKA 1. VÝVOJ POČTU DOMŮ A OBYVATEL FARNOSTI ZDECHOVICE V 19. STOLETÍ

Rok	Počet domů	Počet obyvatel	Index růstu
1837	509	3293	.
1842	511	3414	103,7
1850	.	3489	102,2
1855	514	3563	102,1
1869	541	3664	102,8
1880	564	3770	102,9
1890	570	3757	99,7
1900	598	3636	96,8

Zdroj: 1837: Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen: statistisch-topographisch dargestellt. Eilfter Band, Časlauer Kreis*. Prag 1843, s. 322–333; Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen: statistisch-topographisch dargestellt. Fünfter Band, Chrudimer Kreis*. Prag 1837, s. 332–339. V případě dvou vesnic se jedná již o čáslavský kraj, ačkoliv uvedené údaje nejsou ke stejnému roku, domnívám se, že pro zobrazení situace ve farnosti Zdechovice jsou tato data dostačující; 1842 a 1855: Jaroslav SKOKAN, *Kronika vesnic Zdechovicka*. Trnávka 1963, s. 191–192; 1869–1900: *Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970*. Díl 1. Sv. 1. Praha 1978, s. 608–619.

Náboženská situace na Zdechovicku v 19. století byla značně ovlivněna vývojem náboženských poměrů tohoto území v předchozích dvou staletích. První kvantitativní údaje o vyznání obyvatel pocházejí z roku 1651, kdy byl na příkaz českých místodržících pro území Čech sestaven tzv. *Soupis obyvatel podle víry*, který měl za úkol zdokumentovat úspěšnost dosavadních rekatolizačních snah po skončení třicetileté války. Na základě tohoto pramene bylo katolické obyvatelstvo na panství Zdechovice^[8] zastoupeno pouze zhruba 35 % z evidovaných osob. Z této doby existují i četné doklady o aktivitě tajných nekatolíků, kteří se zde udrželi až do doby toleranční.^[9]

Právě vývoj po vydání Tolerančního patentu v roce 1781 ukázal sílu nekatolického hnutí, což se projevilo na vzniku „trojkonfesního náboženského prostředí“, které bylo reprezentováno ustavením dvou tolerančních sborů augsburského a helvetského vyznání v obcích Trnávka a Chvaletice.^[10] Podle vizitační zprávy královéhradeckého biskupa Jana Leopolda Haje z roku 1782 se na zdechovickém panství nacházelo 590 katolíků a 1850 osob nekatolického vyznání bez přesného

[8] Ačkoliv byl Soupis obyvatel podle víry sestavován dle panství, nikoliv dle farnosti, v našem případě se hranice farnosti až na obce Morašice a Horušice kryla s hranicí panství.

[9] Ladislav NEKVAPIL, *Náboženská struktura Chrudimského kraje v polovině 17. století*. Východočeský sborník historický 19, 2011, s. 147–170; J. SKOKAN, *Kronika vesnic*.

[10] K historii evangelických sborů ve Chvaleticích a Trnávce viz Šárka JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Zdechovice v letech 1790–1899*. Diplomová práce, Filozofická fakulta, Univerzita Pardubice, Pardubice 2009, s. 13–22.

rozlišení konfese.^[11] Naznačená situace tedy ukazuje, že náboženské poměry na sledovaném území se po vyhlášení tolerance nápadně podobaly stavu v polovině 17. století.^[12]

Ačkoliv přesný vývoj počtu osob, které se hlásily k helvetské konfesi, nelze postihnout, v případě augsburského sboru v Trnávce se dají, alespoň pro orientaci, použít záznamy Ferdinanda Hrejsy. Sbor augsburské církve v Trnávce měl podle odhadů na začátku své historie přibližně tisíc členů a tento počet se v podstatě po celé 19. století neměnil. Možným vysvětlením by mohly být četné smíšené sňatky a jejich důsledky. Přestože na konci 18. století se na území Zdechovicka nacházelo 90 % členů sboru, o sto let později to bylo o třetinu méně. Pokud se lidé odstěhovali do vzdálenějších obcí, často se sborem neudržovali pravidelný kontakt.^[13] Otázkou tedy je, do jaké míry se tito lidé dají považovat za členy sboru.

Přestože na konci 18. století se pouze čtvrtina obyvatel farnosti hlásila ke katolickému vyznání, v průběhu 19. století se situace měnila a na počátku 20. století se tento stav ustálil přibližně na 50 %.^[14] Soužití dvou, resp. tří skupin vyznávajících odlišnou víru se samozřejmě neobešlo bez drobných konfliktů, které však často pramenily spíše ze sousedské nevraživosti než z náboženského přesvědčení (např. spory mezi obyvateli Trnávky a Chvaletic). Tato promíšenost obyvatel, kdy se v žádné obci farnosti Zdechovice nenacházeli věřící pouze jednoho náboženství, vedla k „splynutí“ obyvatel a nelze tedy hovořit o uzavření jedné skupiny před druhou (výjimkou samozřejmě byli židé, kterých se však na území farnosti nacházelo jen několik málo rodin).

Tento stav potvrzuje i množství smíšených sňatků, které byly v dané lokalitě uzavírány. To však vedlo k postupnému snížení počtu nekatolicky věřících obyvatel.^[15] Výchova dětí byla stále ovlivňována nařízeními katolické církve, a proto v případě, kdy otec vyznával nekatolické náboženství, byly děti vychovávány podle pohlaví dle víry rodičů. Pokud byl otec katolík, matka neměla mít na náboženskou výchovu svých dětí vliv a děti měly být vychovávány pouze ve víře katolické.

Počet příslušníků nekatolického vyznání byl tedy výraznou měrou ovlivněn nejen smíšenými sňatky, ale také mnohými přestupy zejména v druhé polovině 19. století.

---

[11] František Karel ROSŮLEK, *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*. 3. díl. Pardubice 1907, s. 116–134.

[12] Více o vývoji náboženské situace v tehdejší Chrudimském kraji po roce 1781 viz Ladislav NEKVAPIL, *Náboženská a církevně-správní situace na Chrudimsku v 18. století ve světle zповědných výkazů*. *Theatrum Historiae* 7, 2010, s. 147–177, zde s. 172–176.

[13] Ferdinand HREJSA, *Evanj. církev v Trnávce*. Chotěboř 1900, s. 66–67.

[14] J. SKOKAN, *Kronika vesnic*, s. 190–192.

[15] K problematice smíšených sňatků více Alice VELKOVÁ, *Skladba obyvatelstva podle náboženství na tzv. státních statcích roku 1802*. In *Historická demografie* 29, 2005, s. 109–137.

Sňatečnost

Ve sledovaném období, tedy v době, kdy většina dětí přicházela na svět v manželství, je vývoj sňatečnosti základem pro zkoumání úrovně porodnosti. V tom má specifický význam sňatkový věk, neboť s ním souvisí doba strávená v manželství.

Velmi zajímavou, ale dosud minimálně zkoumanou otázkou, jsou smíšená manželství mezi katolíky a nekatolíky. Vývoj sňatečnosti v 19. století byl ovlivněn církevními i státními nařízeními, která v dané době velmi citelně zasahovala do života obyvatel. Až do 80. let 18. století byl samozřejmostí katolický, monogamní a nerozlučitelný sňatek dle kanonického práva, který musela (od roku 1680) povolit vrchnost nejen v případě „mimopanských“ sňatků, ale i poddaným ze stejného panství.

Populacionistická teorie, jejímž hlavním představitelem v Rakousku byl Johann Heinrich Gottlob Justi, uvádí, že měřítkem síly státu je kvalita a počet obyvatel. Tato vize ovlivňovala již od poloviny 18. století habsburské země. V 60. letech bylo vydáno několik dvorních dekretů, které nařizovaly snížení poplatků za udělení konsensu, což mělo vést k větší dostupnosti sňatku, v praxi se však mnoho nezměnilo. Ačkoliv se objevovaly první snahy o zmírnění vrchnostenských konsensů vůči poddaným, v tereziánské době se o jejich úplném zrušení neuvažovalo.^[16]

Doba vlády Josefa II. byla obdobím, kdy se těžiště otázek týkajících se manželství a vůbec celé populační politiky, posunulo ze strany církve na stranu státu. Navíc církevní omezení při uzavírání sňatku byla považována za základní problém pro další rozvoj státu.^[17]

První ze sérií významných změn přinesl patent o zrušení nevolnictví, který byl vydán první listopadový den roku 1781. Od této doby stačilo před uzavřením manželství předložit pouze ohlašovací lístek, který byl bezplatně vystaven žadateli vrchnostenskou kancelářím.^[18]

Mnohem podstatnější, zvláště pro farnost Zdechovice, bylo vydání Tolerančního patentu v témže roce. Nejenže byly povoleny evangelické konfese, ale byly také povoleny katolickou církví nechtěné „smíšené“ sňatky mezi katolíky a nekatolíky. O rok později došlo ke zrušení zasnub, které od té doby byly čistě církevní záležitostí.^[19]

---

[16] Jiří KLABOUCH, *Politický konsens v manželství*. Praha 1960, s. 8–9.

[17] Jiří KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*. Praha 1962, s. 117–119. O populačních teoriích více Alena ŠUBRTOVÁ, *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií*. Praha 1989.

[18] Tamtéž. Ludmila Fialová však uvádí, že faráři povolení vrchnosti požadovali až do poloviny 19. století, v letech 1849–1855 vydávala toto povolení obecní samospráva a po roce 1856 pak okresní úřad. Povinnost předkládat povolení k sňatku zaniklo v roce 1869. Viz *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. 2. vydání. Praha 1998, s. 159–161.

[19] Tamtéž.

Vrcholem snah Josefa II. o „dohled“ nad uzavíráním sňatků bylo vydání manželského patentu dne 16. ledna 1783, který přenášel rozhodování o manželských sporech na státní soudy a po více než sedmi stoletích rušil církevní jurisdikci v manželských záležitostech a vyhlášoval výlučné právo panovníka upravovat manželské poměry ve státě. Patent také respektoval náboženskou povahu sňatků, a proto upravoval manželské právo pro snoubence různých vyznání. Pro příslušníky katolického vyznání, kteří tvořili v českých zemích většinu, však byla tato úprava poněkud nešťastná. Velkým problémem byly překážky manželství; stát přejímal tento systém z kanonického práva, ale zároveň i některé překážky sám přidával, což často vedlo k rozporům v nařízení. Proto se mohlo stát, že kněz byl postaven před rozhodnutí, zda požehnat sňatku, který vyhovoval kanonickému právu, ale nesplňoval státní požadavky a naopak.^[20]

Otázka rozvodu byla plně přijata z kanonického práva. Mezi katolíky byl tedy možný pouze rozvod od stolu a lože, v případech evangelíků byla povolena rozluka. Neplatilo to však v situaci, kdy byl evangelík oddán za katolíka, rozluka v tomto případě nebyla možná.^[21] Je otázkou, do jaké míry se rozvod a rozluka mezi evangelíky uskutečňovaly. Ve sledované farnosti nebyl evidován jediný zápis, kdy by uzavírala sňatek rozloučená osoba.

Všeobecný občanský zákoník (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Österreichischen Monarchie, ABGB*), který vešel v platnost v lednu roku 1812, upravoval samozřejmě i otázku manželství. Všichni obyvatelé získali právo vstoupit do manželství bez ohledu na stavovskou příslušnost, národnost a vyznání. Zákoník také dořešil otázku manželských sporů, ve kterých považoval za základ občanské právo (v případě manželských překážek uznával pouze ty, které sám zavedl). Nově byla také upravena dolní věková hranice pro vstup do manželství, u osob mladších 24 let se požadoval souhlas zákonného zástupce. Toto omezení se týkalo hlavně dívek, které se více než z poloviny vdávaly mladší.^[22]

Velkým problémem však byla smíšená manželství. V roce 1814 (doplněno v roce 1835) byl dvorskou kanceláří vydán dekret o překážce tzv. katolicismu, který se zabýval rozlukou smíšeného manželství, kterou nově občanský zákoník povoloval. Manžel (manželka) evangelického vyznání se směl po rozluce znovu oženit, neplatilo to však pro katolický protějšek. Katolík mohl uzavřít další

---

[20] Tamtéž, s. 120–121.

[21] Josefínské manželské právo bylo s krátkou přestávkou v období konkordátu platné v podstatě až do roku 1919. J. KLABOUCH, *Manželství a rodina*, s. 120–121.

[22] J. KLABOUCH, *Manželství a rodina*, s. 123–124; *Dějiny obyvatelstva*, s. 160–161. Detailně se manželskému právu po vydání Všeobecného občanského zákoníku věnuje studie Marie MAC-KOVÁ, *Sňatek ve světle rakouského Všeobecného občanského zákoníku*. In „Oznamuje se láskám našim...“ aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí. Sborník z konference konané 13. – 14. září 2007 ve Východočeském muzeu v Pardubicích, Pardubice 2007, s. 67–73.

sňatek až po úmrtí evangelického partnera. Ačkoliv byly sňatky mezi katolíky a nekatolíky katolickou církví zavrhovány, nemohla jim zabránit. Od roku 1841 však získalo katolické kněžstvo (i přes značné protesty evangelíků) povolení odrazovat snoubence od uzavírání smíšeného sňatku. Pokud však na takovémto sňatku snoubenci opravdu dál trvali, musela evangelická strana podepsat revers, že všechny děti z tohoto manželství budou vychovávány v katolické víře a manžel/manželka nebude naléhat na svého partnera, aby přestoupil k evangelické víře.^[23]

Příkladem smíšeného manželství, při kterém bylo nutné podepsat revers, byl sňatek z 10. ledna 1847. Jan Fíla, evangelík augsburské konfese z Řečan, si za nevěstu vybral Annu, katoličku ze Zdechovic. Farář k sňatku poznamenal, že ženich byl nucen před uzavřením sňatku vydat písemné vyjádření a zavázat se k tomu, že své děti bude vychovávat v katolické víře. Případů by se ve zkoumaných materiálech, vzhledem k charakteru farnosti, našlo mnoho.

Církev však byla s tímto stavem nadále nespokojena a požadovala, aby jurisdikce v manželských otázkách byla opět přesunuta na církev; v roce 1855 se podepsáním konkordátu mezi rakouskou vládou a Vatikánem domohla svých požadavků. Manželské záležitosti byly navráceny pod církevní jurisdikci a státu tedy zůstávala pouze kompetence v úpravě občanských stránek sňatku. V lednu roku 1857 vešel navíc v platnost císařský patent, který zrušil platnost manželského práva dle občanského zákoníku pro katolíky. O platnosti smíšených manželství nově rozhodoval pouze katolický církevní soud. Manželství, kdy alespoň jedna strana byla katolická, nebo obě strany evangelické přestoupily po uzavření sňatku ke katolictví, nebylo možné sňatek rozloučit.^[24]

Situace po vydání konkordátu nebyla v oblasti manželského práva optimální, což si uvědomovali sami politici, a i když v 60. letech docházelo k rozsáhlým debatám o manželském právu a politických překážkách k sňatku, jisté řešení nabídl až rok 1870.

Je také nutné připomenout vydání tzv. Protestantského patentu, který byl vyhlášen 8. dubna roku 1861^[25] a přinesl zrovnoprávnění evangelických církví s církví katolickou. Mezi nejvýznamnější ustanovení samozřejmě patří § 1, který doslova říká: *Evangelíci augsburského i helvetského vyznání mají právo, záležitosti své církevní samostatně pořádati, spravovati a řídití.* V tomto patentu, který obsahuje 25 ustanovení, je řešena hierarchie evangelických představitelů, nové možnosti v oblasti výstavby kostelů, zakládání škol, soudů atd. Manželské právo je zde řešeno pouze v § 14, přičemž nejdůležitějším bodem je: *U věcech manželských pro-*

---

[23] J. KLABOUCH, *Manželství a rodina*, s. 126.

[24] Tamtéž, s. 131–133.

[25] Protestantský patent pro Uhry byl vydán již o dva roky dříve.

zatím ustanovení občanského zákoníku o překážkách a zákazech sňatku manželského zůstávají v platnosti.^[26]

V květnu roku 1868 vešly v platnost tzv. „květnové zákony“, které mimo jiné obnovovaly platnost občanského zákoníku pro katolíky a upravovaly poměry ve smíšených manželstvích. Nově měli být chlapani vychovávaní dle víry otce, děvčata pak dle víry matky. Navíc se předchozím reversům odebírala zákonná moc. Novinkou byl také tzv. nouzový civilní sňatek, který se uzavíral na okresním hejtmanství. Formálně však stále měly platit poměry, které zavedl konkordát. Vzhledem k výše popsaným změnám není divu, že v roce 1870 konkordát vypověděl sám papež. V témže roce byl vydán zákon o manželství bezkonfesičních osob, které byly postaveny na stejnou úroveň jako evangelíci a evidenci jejich sňatků měla vést okresní hejtmanství.^[27]

Ačkoliv se na konci 60. a v 70. letech objevilo několik snah o reformu manželského práva, k její realizaci nedošlo. Dalo by se říci, že společnost na změny takového rozsahu nebyla připravena.^[28] A nutno říci, že do konce sledovaného období se situace výrazně nezměnila.

Počet sňatků

Ve farnosti Zdechovice bylo v průběhu let 1790–1899 evidováno 3299 uzavřených sňatků,^[29] což představuje přibližně 30 sňatků za rok (srn. Graf 10).

Do počtu uzavřených sňatků jsou započítány pouze ty, kdy alespoň jeden ze snoubenců pocházel z farnosti Zdechovice. Sňatky, ve kterých oba snoubenci pocházeli z jiné farnosti, nebyly započítány. Tento přístup byl zvolen vzhledem k systému vedení nekatolických matrik, které sloužily pro evidenci nekatolických sňatků z několika desítek vesnic.

---

[26] Originální znění patentu v Říšském zákoníku: Kaiserliches Patent vom 8. April 1861 [online]. URL: < <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rgb&datum=18610004&seite=00000337&zoom=2> > [cit. 15. 11. 2009]; český překlad patentu: Císařský patent ze dne 8. dubna 1861, č. 41 ř. z. [online]. URL: <<http://spcp.prf.cuni.cz/lex/41-1861.htm>> [cit. 15. 11. 2009].

[27] J. KLABOUCH, *Manželství a rodina*, s. 134–144.

[28] Mezi možnými návrhy bylo mimo jiné i zavedení jednotného manželského práva pro všechny občany bez rozdílu vyznání, vypuštění překážek svěcení, řeholních slibů, katolicismu i rozdílného náboženství, povolení rozluky z důvodu nepřekonatelného odporu, cizoložství, zlomyslného opuštění, úkladů o život a odsouzení k pětiletému žaláři atd. Viz J. KLABOUCH, *Manželství a rodina...*, s. 140–141.

[29] V tomto celkovém počtu je započítáno i pět uzavřených sňatků v roce 1856, u kterých vzhledem k poškození matriky víme pouze datum a místo uzavření sňatku, proto s nimi pracujeme pouze v celkovém počtu a poté v případě sezónnosti. Dále je zde započítán jeden sňatek, u kterého není uveden věk ženicha a není tedy na něj brán zřetel v otázkách sňatkového věku atd.

Vývoj sňatečnosti je ovlivněn několika faktory, velmi důležitá je skladba obyvatel podle pohlaví a věku. Dále to jsou sociální struktura a životní podmínky, které mohou být ovlivněny válkou, neúrodou, ekonomickou krizí, výskytem nemocí, legislativou a jinými nařízeními omezujícími vstup do manželství.

Ve srovnání s vývojem sňatečnosti ve farnosti Zdechovice v 18. století^[30] můžeme konstatovat, že již od 80. let 18. století se počet sňatků zvyšoval, a to až do roku 1808; v roce 1809 byl naopak evidován vůbec nejmenší počet uzavřených sňatků (12). Avšak hned následující rok počet sňatků dosáhl třetí nejvyšší hodnoty (43) ve sledovaném období. Za možnou příčinu tohoto výkyvu můžeme považovat napoleonské války, které se v tomto roce bezprostředně dotkly studovaného území.

V následujícím období evidujeme zřetelný pokles a stagnaci, které byly pravděpodobně způsobeny zvýšením sňatkového věku, odkladem sňatku a také zvýšením počtu osob, které zůstaly trvale neprovdány.^[31] Nárůst ve 30. letech je pravděpodobně důsledkem předchozí stagnace, zřejmě se uzavřely také některé dříve odložené sňatky. Nachází se zde i druhý „nejpočetnější“ rok, co se sňatků týče; roku 1833 bylo ve farnosti Zdechovice uzavřeno rovných 50 sňatků. Od 40. let 19. století zaznamenáváme pokles a stagnaci v počtu sňatků až do konce století, ačkoliv v roce 1860 byl oddán nejvyšší počet snoubenců, a to 106.

Vývoj sňatečnosti lze vyjádřit hrubou mírou sňatečnosti, tedy počtem uzavřených manželství na 1000 obyvatel.

TABULKA 2. HRUBÁ MÍRA SŇATEČNOSTI VE FARNOSTI ZDECHOVICE V 19. STOLETÍ (HODNOTY UVEDENY V ‰)

Rok	Počet sňatků (pětileté průměry)	Hrubá míra sňatečnosti ve farnosti Zdechovice	Hrubá míra sňatečnosti v českých zemích*
1837	35,4	10,7	8,1
1842	29,8	8,7	8,3
1850	35,4	10,1	9,0
1855	31,8	8,9	7,3
1869	34,4	9,4	9,9
1880	24,8	6,6	7,8
1890	26,2	6,9	7,5

* Pětileté průměry, kdy rok uvedený ve sloupci 1 je ve středu intervalu. Data za české země dostupná z: Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785–2010 [online]. URL: <[http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/c5cfbc9de6e905c125723a004180a6/70205e505233c01cc12570820040b7e7/\\$FILE/c-4001-11.xls](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/c5cfbc9de6e905c125723a004180a6/70205e505233c01cc12570820040b7e7/$FILE/c-4001-11.xls)> [cit. 30. 1. 2012].

[30] Šárka JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Zdechovice v 18. století*. In Historická demografie 33, 2009, č. 1–2, s. 109–144.

[31] *Dějiny obyvatelstva*, s. 161–162.

Obecně lze říci, že ve farnosti Zdechovice byla až do konce padesátých let úroveň sňatečnosti nad celozemským průměrem, v šedesátých letech se však snížila pod celozemský průměr a již ho nepřekonal.

Podobný pokles zaznamenala ve své práci i Alexandra Šikulová, která zkoumala farnost Libčany nedaleko Hradce Králové.^[32] Tato oblast byla také dlouhodobě nad celozemským průměrem, autorka tento stav vysvětluje příhodnými zemědělskými podmínkami, což pro farnost Zdechovice lze uplatnit pouze omezeně.

TABULKA 3. POČET A SKLADBA SŇATKŮ PODLE NÁBOŽENSKÉHO VYZNÁNÍ SNOUBENCŮ VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899

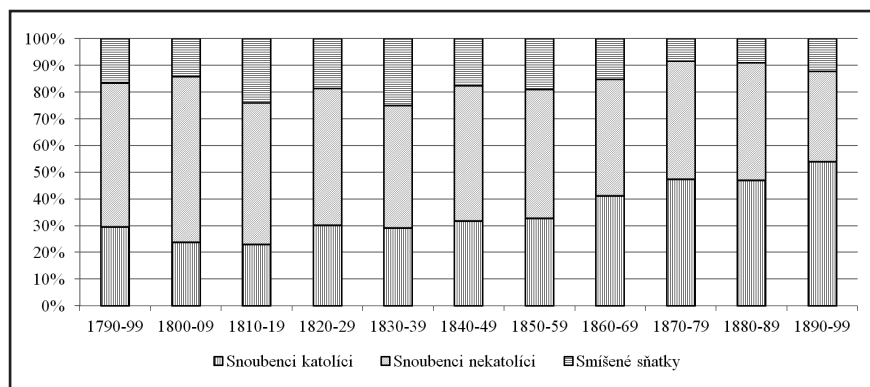
Období	Počet sňatků úhrnem	Oba snoubenci katolíci		Oba snoubenci nekatolíci		Smíšené sňatky					
						katolík – nekatolíčka		nekatolík – katolíčka		celkem	
		počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
1790–99	221	65	29,4	119	53,9	19	8,6	18	8,1	37	16,7
1800–09	288	68	23,6	179	62,2	29	10,1	12	4,1	41	14,2
1810–19	303	69	22,8	161	53,1	52	17,2	21	6,9	73	24,1
1820–29	266	80	30,1	136	51,1	29	10,9	21	7,9	50	18,8
1830–39	385	112	29,1	176	45,7	57	14,8	40	10,4	97	25,2
1840–49	326	103	31,6	165	50,6	33	10,1	25	7,7	58	17,8
1850–59	313	102	32,6	151	48,2	39	12,5	21	6,7	60	19,2
1860–69	319	131	41,0	139	43,6	21	6,6	28	8,8	49	15,4
1870–79	314	148	47,1	139	44,3	12	3,8	15	4,8	27	8,6
1880–89	252	118	46,8	111	44,1	10	4,0	13	5,1	23	9,1
1890–99	307	165	53,7	104	33,9	29	9,5	9	2,9	38	12,4
Celkem	3294	1161	35,2	1580	48,0	330	10,0	223	6,8	553	16,8

* Do celkového počtu není započítáno pět sňatků, jejichž záznamy byly v matrice poškozeny, a víme pouze datum a místo konání svatby.

Nejvyšší počet smíšených sňatků byl zaznamenán ve třicátých letech 19. století. Od čtyřicátých let byl evidován jejich zřetelný pokles, ostatně jako pokles všech sňatků. Velmi výrazný propad v 70. letech byl pravděpodobně způsoben vydáním „květnových zákonů“ v roce 1868, a tedy upravením poměrů ve výchově dětí. Nově byl totiž vychováván chlapec dle víry otce a děvče dle víry matky. V tomto období se dá také nalézt velké množství přestupů, hlavně ke katolické víře, čímž by se vysvětlil i úbytek manželství mezi nekatolíky. Ačkoliv již mohli snoubenci uzavřít civilní sňatek, této možnosti využívali minimálně; pro mnoho partnerů

[32] A. ŠIKULOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Libčany*, s. 64–65.

GRAF 1. VÝVOJ SKLADBY SŇATKŮ PODLE VYZNÁNÍ SNOUBENCŮ VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899

bylo jednodušší přestoupit na víru svého budoucího manžela/manželky, což dokazují mnohé zápisy ve sledovaných matrikách.

Pokud jde o problematiku přestupů, nelze ji zatím detailněji zkoumat, protože příslušná agenda, pokud se na evangelických farách dochovala, není přístupná.

Sňatkový věk

Velice zajímavou oblastí studia sňatečnosti je sňatkový věk snoubenců a věkové rozdíly mezi manželi.

Sňatkový věk byl ovlivněn několika faktory. Na jeho výši mohlo mít vliv přijetí Všeobecného občanského zákoníku v roce 1811, od kdy se požadovalo povolení rodičů u snoubenců mladších 24 let. Věk snoubenců mohl být ovlivněn také vojenskou službou (od roku 1868 byla pro muže zavedena dokonce všeobecná branná povinnost) a u státních úředníků a učitelů také různými nařízeními ohledně služebního postavení (muži se směli ženit, až když dosáhli určité funkce).

V uvedeném období uzavíralo ve zdechovické farnosti nejvíce ženichů první sňatek ve věku 24 let, což je zároveň dolní hranice sňatku, při kterém ženich nemusel žádat otce o povolení. U žen tomu bylo jinak, nejčastěji se poprvé vdávaly ve 22 letech, dále pak v 19, 20, 24 a 23 letech. Ve vyšším věku je zřejmá preference uvádění „kulatých“ věků snoubenců. Nejvíce u snoubenců ve věku 30–60 let, kdy jde o zřetelný příklon k hodnotám končícím na 0 a 5. Podobnou situaci zaznamenala ve své práci i Věra Kalousková ve farnosti Lochenice.^[33]

[33] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice*, s. 38.

TABULKA 4. PRŮMĚRNÝ SŇATKOVÝ VĚK VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899

Období	První sňatek		Další sňatek		Celkem	
	muži	Ženy	muži	ženy	muži	ženy
1790–99	25,8	22,8	45,6	34,5	31,1	24,5
1800–09	26,5	23,5	43,7	35,1	31,4	24,7
1810–19	26,4	22,5	41,1	29,7	29,5	23,5
1820–29	26,4	22,8	43,4	36,4	28,0	23,8
1830–39	26,7	24,0	42,1	35,5	29,1	25,2
1840–49	27,4	25,3	37,3	36,3	30,0	26,6
1850–59	27,2	24,8	46,3	40,2	30,3	26,2
1860–69	27,9	25,3	47,6	38,2	30,5	26,0
1870–79	26,7	24,4	46,7	38,4	30,1	25,6
1880–89	26,4	24,0	42,3	39,0	28,1	24,8
1890–99	27,5	24,1	47,2	40,5	29,4	25,2

V případě obou svobodných snoubenců, kterých byla většina, se na počátku zkoumaného období průměrný věk pohyboval mezi 25–26 lety u mužů a 22–23 lety u žen. Nárůst sňatkového věku je zřejmý až do šedesátých let (s mírným poklesem v letech padesátých), u mužů se vstup do manželství oddálil o 1–2 roky, u žen pak o 2–3 roky. Konec sledovaného období pak přinesl mírný pokles ve věku snoubenců. Na Zdechovicku byl sňatkový věk nižší také ve srovnání s Ločenicemi nebo Libčany.

Nejmladší nevěsty se vdávaly ve čtrnácti letech, bylo jich však pouze devět. U pěti žen se podařilo určit narození prvního potomka. Například Kateřina Fílová, která v roce 1858 získala od svého otce, nekatolíka a půsediteláka z Chvaletic, souhlas k sňatku, se provdala za Jana Vavřinu, nekatolíka z Chvaletic, o pět let staršího. Prvního potomka však porodila po více než dvou a půl letech manželství.^[34] Pouze v jednom případě se dítě narodilo do roka po svatbě. Jednalo se o sňatek Václava Vozába a Anny Hniličkové, kteří vstoupili do svazku manželského počátkem ledna roku 1870, a již koncem října přišel na svět syn Matěj. Ve dvou případech rodiče očekávali narození potomka více než čtyři roky; posledním případem bylo manželství Kateřiny Holubové a Josefa Slavíka, kteří se stali rodiči až po devíti letech manželství.

[34] SOA Zámorsk, Fond Sběrka matrik Východočeského kraje – Farní úřad reformované sboru Chvaletice, inv.č. 10773, sign. R 11–9, fol. 40, Matrika oddaných 1849–1880.

TABULKA 5. SŇATKY PODLE VĚKU SVOBODNÝCH ŽENICHŮ VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899

Věk	1790–1809		1810–1839		1840–1869		1870–1899	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
14	–	–	–	–	–	–	–	–
15–19	23	6,3	42	5,3	27	3,4	1	0,1
20–24	177	48,1	383	48,7	306	38,2	304	40,2
25–29	108	29,4	193	24,5	239	29,8	347	45,9
30–34	28	7,6	87	11,0	158	19,7	77	10,2
35–39	20	5,4	44	5,6	45	5,6	15	2,0
40–44	5	1,4	26	3,3	16	2,0	6	0,8
45–50	3	0,8	4	0,5	5	0,6	3	0,4
50–54	–	–	2	0,3	5	0,6	3	0,4
55–60	2	0,5	2	0,3	1	0,1	–	–
60+	2	0,5	4	0,5	–	–	–	–
Celkem	368	100,0	787	100,0	802	100,0	756	100,0

TABULKA 6. SŇATKY PODLE VĚKU SVOBODNÝCH NEVĚŠT VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899

Věk	1790–1809		1810–1839		1840–1869		1870–1899	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
14	1	0,2	2	0,2	5	0,6	1	0,1
15–19	142	31,8	286	33,5	171	20,1	131	16,5
20–24	190	42,5	330	38,6	350	41,1	392	49,3
25–29	69	15,4	144	16,9	188	22,1	213	26,8
30–34	22	4,9	55	6,4	85	10,0	40	5,1
35–39	9	2,0	22	2,6	19	2,2	12	1,5
40–44	9	2,0	8	0,9	21	2,5	4	0,5
45–50	3	0,7	6	0,8	11	1,3	1	0,1
50–54	2	0,5	1	0,1	1	0,1	1	0,1
Celkem	447	100,0	854	100,0	851	100,0	795	100,0

O sňatkových poměrech podávají zajímavou informaci i věkové rozdíly mezi manželi.

TABULKA 7. VĚKOVÉ ROZDÍLY PŘI SŇATKU OBOU SVOBODNÝCH SNOUBENCŮ VE FARNOSTI ZDECHOVICE 1790–1899

Věkový rozdíl	Období							
	1790–1809		1810–1839		1840–1869		1870–1899	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Muži starší	281	82,9	552	76,5	547	71,8	547	74,3
Nad 20 let	4	1,2	9	1,2	1	0,1	7	0,9
15–19	9	2,7	21	2,9	7	0,9	5	0,7
10–14	26	7,7	51	7,0	45	5,9	41	5,6
5–9	90	26,5	203	28,2	217	28,5	187	25,4
1–4	152	44,8	268	37,2	277	36,4	307	41,7
Stejný věk	32	9,4	70	9,7	64	8,4	68	9,2
1–4	22	6,5	73	10,1	120	15,7	99	13,4
5–9	3	0,9	22	3,1	24	3,2	20	2,7
10–14	1	0,3	2	0,3	4	0,5	2	0,3
15–19	–	–	2	0,3	1	0,1	1	0,1
Nad 20 let	–	–	–	–	2	0,3	–	–
Ženy starší	26	7,7	99	13,7	151	19,8	122	16,5
Celkem	339	100,0	721	100,0	762	100,0	737	100,0

TABULKA 8. VĚKOVÉ ROZDÍLY SNOUBENCŮ PŘI DRUHÉM A DALŠÍM SŇATKU VE FARNOSTI ZDECHOVICE 1790–1899

Věkový rozdíl	Vdovec-svobodná		Svobodný-vdova		Vdovec-vdova	
	počet	%	počet	%	počet	%
Muž starší	388	92,1	47	29,3	119	82,5
Nad 25	47	11,2	1	0,6	16	11,1
20–24	53	12,6	2	1,2	15	10,4
15–19	78	18,5	1	0,6	18	12,5
10–14	101	24,0	8	5,1	23	15,9
5–9	71	16,8	13	8,1	23	15,9
1–4	38	9,0	22	13,7	24	16,7
Stejný věk	13	3,0	18	11,2	8	5,6
1–4	12	2,8	33	20,5	8	5,6
5–9	4	0,9	34	21,1	6	4,2
10–14	2	0,8	15	9,3	2	1,4
15–19	1	0,2	10	6,2	–	–
20–24	1	0,2	2	1,2	1	0,7
Nad 25	–	–	2	1,2	–	–
Žena starší	20	4,9	96	59,5	17	11,9
Celkem	421	100,0	161	100,0	144	100,0

Ve více než třech čtvrtinách sňatků obou svobodných snoubenců byl starším muž. Nejvíce je to viditelné na počátku sledovaného období, kdy starších mužů bylo více než 80 %. Naopak nejméně jich bylo v letech 1840–1869, kdy se jejich podíl snížil o více než 10 %. Podobný trend byl zaznamenán i ve farnostech Lochenice a Libčany, avšak takto vysokého podílu sňatků, kdy manžel byl starší, ani jedna farnost nedosáhla.

Nejčastějším věkovým rozdílem mezi manželi byly 1–4 roky, následovaly sňatky, kdy manžel byl o 5–9 let starší než jeho žena.

Velice zajímavou problematikou je vstup ovdovělých do dalšího manželství, zvláště vdov.^[35] V letech 1790–1899 se po ovdovění častěji znovu uzavírali sňatek vdovci než vdovy. Tito muži se ze 75 % oženili se svobodnými dívkami, s vdovami pak z 25 %.

Pokud si vdovec za svou novou družku vybral svobodnou ženu, byla ve více než 90 % mladší, přičemž nejčastější věkový rozdíl činil 10–14 let. Příčin samozřejmě může být několik, hlavní však je dle mého názoru snaha o zajištění chodu domácnosti, která byla odchodem první ženy jistě značně poznamenána. Dalšími úkoly také bylo postarat se o děti či přivést na svět nové potomky.

Druhou skupinou sňatků jsou sňatky mezi ovdovělymi snoubenci. I zde se vyskytuje naprostá převaha manželství, ve kterých je starší muž. Nejčastějším věkovým rozdílem byly 1–4 roky, následuje rozdíl 5–9 a 10–14 let, který byl přibližně stejný. Sňatek s vdovou mohl přinášet určitou jistotu, že žena je zkušená a dokáže se postarat o domácnost, často měla z prvního manželství děti a byla tedy vhodnou „náhradní“ matkou pro děti ovdovělého hospodáře.

Posledním typem sňatku je uzavření manželského slibu mezi svobodným mládcem a vdovou. V těchto případech byla ve více než polovině manželství starší žena a věkový rozdíl mezi manželi byl 5–9 let. Pro svobodného mládence mohl být sňatek s vdovou vidinou lepšího sociálního postavení.

Rodinný stav

Převážná většina sňatků byla uzavírána mezi svobodnými snoubenci. Přitom je zřetelný vzestup podílu obou svobodných snoubenců. Poměrně vysokou šanci na uzavření dalšího sňatku měl ovdovělý muž. Prudký pokles v počtu ovdovělých ženichů na konci 19. století mohl být zapříčiněn zlepšením úmrtnostních poměrů. Ovdovělé ženy se vdávaly zhruba stejně často za svobodného muže jako za vdovce. Podíl podruhé vdaných nevěst z úhrnu nevěst však v průměru

---

[35] Nejnověji k této problematice Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha 2009; Markéta SKOŘEPOVÁ, *Vdovství v tradiční venkovské společnosti (přehled bádání)*. In *Historická demografie* 35, 2011, č. 1, s. 1–32.

za celé století nedosáhl ani na hranici deseti procent a jejich podíl klesl (z 13 % na 7 %).

TABULKA 9. SNOUBENCI PODLE RODINNÉHO STAVU VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899

Období	Svobodný -svobodná		Vdovec – svo- bodná		Svobodný – vdova		Vdovec – vdova		Celkem	
	P	%	P	%	P	%	P	%	P	%
1790–1809	339	66,6	108	21,2	29	5,7	33	6,5	509	100
1810–1839	721	75,6	133	13,9	66	6,9	34	3,6	954	100
1840–1869	771	80,5	104	10,8	39	4,1	44	4,6	958	100
1870–1899	737	84,4	76	8,7	27	3,1	33	3,8	873	100
Celkem	2568	78	421	12,8	161	4,9	144	4,3	3294	100

P – počet

Velice podobný vývoj zaznamenala při svém studiu Alexandra Šikulová. Podíl ovdovělých nevěst byl ve farnosti Libčany prakticky stejný jako na Zdechovicku. Horší podmínky pro uzavření sňatku vdov byly zaznamenány ve farnosti Lochenice, kde jejich podíl činil méně než 4 %; těch, co se provdaly za svobodného muže, byla pouze 2 %.^[36]

Definitivní celibát

Definitivní celibát udává osoby ve věku 50+, které během svého života nevstoupily do manželství. Údaje o trvale svobodných lze získat ze záznamů o zemřelých osobách. Ve Zdechovicích bylo možno tento jev studovat až v závěru období, protože faráři začali rodinný stav zemřelých evidovat až od roku 1854 a to z větší části nejprve u žen. První záznam o svobodném muži, který zemřel starší padesáti let, je o pět let mladší. Nelze s jistotou říci, že počet osob žijících mimo manželství byl pouze několik málo procent, protože záznamy z některých let jsou velmi strohé a informace o rodinném stavu neuvádějí.

Ve farnosti Zdechovice zemřelo v letech 1854–1899 celkem 59 osob starších 50 let, u kterých bylo uvedeno, že jsou svobodné. Jednalo se o 16 mužů (6 katolíků a 10 nekatolíků) a 42 žen (17 katolíček a 25 nekatolíček).

[36] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice*, s. 44–45; A. ŠIKULOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Libčany*, s. 68–70.

TABULKA 10. DEFINITIVNÍ CELIBÁT VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1854–1899

Pohlaví	Počet zemřelých ve věku 50 + celkem	Zemřelí svobodní ve věku 50+	
		Počet	%
Muži	642	16	2,5
Ženy	686	42	6,1
Celkem	1328	58	4,4

Důvody, proč tito lidé zůstali celoživotně svobodní, nelze ze záznamů zjistit. Například dvě ženy žily v konkubinátu; proč neuzavřely sňatek, se dnes již nedozvíme.

U 29 svobodných žen bylo uvedeno sociální postavení nebo sociální postavení otce. Ve třetině šlo o dcery domkáře či chalupníka. Ve dvaceti procentech byly ženy zapsány pouze jako žebračky. Ve dvou případech byly zaznamenány výměnkářky a v dalších dvou dcery sedláků. Dále to byla učitelka, která se však nesměla provdat, pokud chtěla dál vykonávat své povolání, dělnice, podruhně apod. Lze říci, že šlo převážně o ženy nižšího sociálního postavení. U mužů bylo sociální postavení zaznamenáno pouze v 10 případech a většina byla taktéž nižšího sociálního statutu.

Průměrný věk zemřelých mužů, kteří nikdy nevstoupili do manželství, byl o více než 1,5 roku vyšší než u ženatých mužů nebo u vdovců. Na druhou stranu je zřejmé, že svobodné ženy měly mnohem horší životní podmínky než „svobodní mládenci“. Průměrný věk zemřelých „samotnic“ byl o více než dva roky nižší než u vdaných žen.

Vzhledem k velmi malému počtu případů však mohlo dojít ke zkreslení.

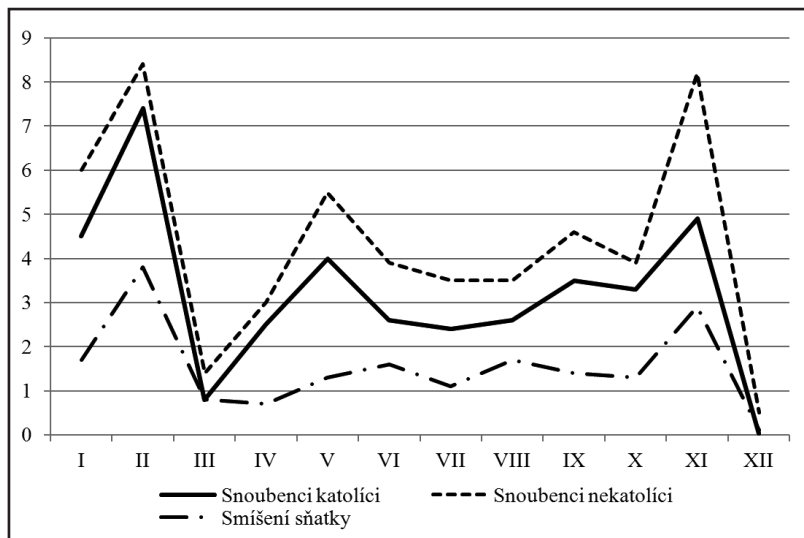
Sezónní rozložení sňatků

Načasování vstupu do manželství bylo ovlivněno církevními nařízeními, která souvisela s křesťanským církevním rokem, neboť během postu a adventu se nemohlo konat veselí. Důležitým faktorem při rozhodování o době uzavření sňatku byly také polní práce, lidé často čekali na vhodnější a „klidnější“ dobu.

Mezi období „bez veselí“ patřily Velikonoce. Půst, který jim předchází, začíná Popeleční středou, která se pohybuje v rozmezí od 5. února do 10. března. Samotné Velikonoce pak připadají na období mezi 22. březnem a 25. dubnem. Vzhledem k tomuto omezení se staly měsíce březen a duben obdobím, kdy se uzavíralo velmi málo sňatků. Dalším obdobím je advent, který se kryje téměř s celým prosincem, a lidé vstupovali do manželství opravdu velmi málo.

Při rozložení počtu oddaných podle náboženského vyznání snoubenců je zřetelné dodržování církevních nařízení při uzavírání sňatků jak u katolických, tak nekatolických a smíšených párů. Výjimkou jsou pouze sňatky uzavřené v měsíci

GRAF 2. SEZÓNŇNÍ ROZLOŽENÍ POČTU SŇATKŮ PODLE NÁBOŽENSKÉHO VYZNÁNÍ SNOUBENCŮ V LETECH 1790–1899 (dle počtu sňatků na den)

prosinci, ovšem i těch bylo za celých 110 let uzavřeno pouze 20. Zřetelná změna v dodržování tohoto zvyku nastala hlavně v 2. polovině 19. století. Jeden sňatek uzavřeli katoličtí snoubenci, čtyři sňatky smíšené páry a celých patnáct případů připadlo na svatby nekatolických snoubenců, kteří se hlásili k helvetskému vyznání.

TABULKA 11. POČET SŇATKŮ NA DEN PODLE MĚSÍCŮ V LETECH 1790–1899

Měsíc	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Počet sňatků	380	552	93	188	337	242	216	241	286	264	480	20
Průměr na den	12,3	19,5	3,0	6,3	10,9	8,1	7,0	7,8	9,5	8,5	16,0	0,6

Volba vhodné doby pro uzavření manželství byla samozřejmě ovlivněna i polními pracemi, které vzhledem k zemědělskému charakteru farnosti, nebyly zanedbatelné. Brzy na jaře bylo nutné pole zorat a osít, v průběhu května a června došlo k zvolnění prací, což mohl být důvod zvýšeného počtu oddaných snoubenců. Letní měsíce a začátek podzimu byl pak poznamenán žněmi a dožínky. Oficiální konec zemědělské práce byl na svatého Martina, tedy 11. listopadu. Po Martinovi se slavilo posvícení a pak již následoval adventní půst.

Zatímco pro léta 1790–1829 byl nejoblíbenějším měsícem pro uzavření sňatku listopad, od třicátých let si snoubenci nejčastěji vybírali únor. Výjimkou bylo poslední desetiletí, kdy maximálních hodnot dosáhl měsíc leden.

Porodnost

Studium porodnosti se zaměřilo na vývoj počtu narozených, otázku nemanželských dětí a mrtvorozenost. Některé aspekty bylo možno studovat i s ohledem na náboženské vyznání.

Příchod člověka na svět byl v minulosti často spojen s pověrami, zvyky a obřady rodinného charakteru, které se dají rozdělit do tří etap: těhotenství, porod a šestinedělí. Žena, která otěhotněla, byla považována za člověka, který je v neustálém ohrožení a musí se řídit určitými pravidly chování. Věřilo se, že vše, co žena prožije během těhotenství, se projeví na dosud nenarozeném dítěti. Matka byla zcela zodpovědná za zdraví svého potomka a v případě narození postiženého, či dokonce mrtvého dítěte, nesla za tuto událost plnou zodpovědnost.

Otázkou zůstává prioritou pomoci v situaci, kdy během těžkého porodu byla ohrožena matka i dítě. V případě katolíků byla s největší pravděpodobností nejdůležitější záchrana dítěte. Otázkou však zůstává, jakou roli hrál v tomto případě nouzový křest, který mohla vykonat i porodní babička. Naopak protestanti upřednostňovali život matky, tedy život před životem. Vzhledem k dobovým představám o léčbě a hygieně umíraly mnohé ženy a děti na následnou poporodní léčbu.^[37]

Narození dítěte bylo pro rodinu samozřejmě velkou událostí. Nejvíce se vítal prvorozený syn, který dál nesl rodinné jméno. Porod děvčátka s sebou přinesl také ekonomickou otázku, protože každá dcera měla mít věno. Po narození dítěte následoval křest, který se měl uskutečnit zpravidla do devíti dnů od narození dítěte. Obavy ze smrti nepokřtěného novorozence však byly tak silné, že křest se ve vesnickém prostředí často uskutečňoval v den narození nebo den po narození. Jiná situace byla v městském prostředí a u vyšších vrstev, kde se předpokládala hojná účast hostů a bylo zapotřebí dát o této události vědět a mít čas na přípravu okázalých křtin.

Křtem je člověk očištěn od prvotního hříchu i všech jiných hříchů a je znovuzrozen a posvěcen v Kristu jako nové stvoření k životu věčnému. Jde o první svátost, kterou nabídl Kristus všem, když přikázal apoštolům, aby vyšli ke všem národům, získávali tam učedníky a křtili je ve jménu Otce i Syna i Ducha Svatého. Vzhledem k univerzalitě tohoto aktu bylo v nouzových situacích možné, aby dítě pokřtil laik, nejčastěji porodní bába, která byla poučena o formě křtu od faráře.

Křest spočívá v polévání křestní vodou, při kterém křtící (farář) vyslovuje formuli *Křtím tě ve jménu Otce i Syna i Ducha Svatého* a kmotrové odpovídají přísahou, kterou stvrzují podpisem do matriční knihy. Akt křtu se v našem prostředí samozřejmě měnil. Detaily obřadu byly stanoveny na základě Tridentského koncilu

---

[37] Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 51–52.

a následně Pražskou synodou^[38]. Nařízení byla vydávána opakovaně, z čehož lze usuzovat, že stále měly vedle svátostných obřadů své místo i prvky magických rituálů.

Podle katolické církve měl křest probíhat ve farním kostele za přítomnosti kněze, prvního kmotra (levans), druhého kmotra (patrinus) a dalších svědků (testis). Počet osob, které se mohly zúčastňovat křtu, nebyl omezen, duchovní však směl uvést do matriky narozených pouze osoby, které vystupovaly jako levans a patrinus. Matka, která byla považována až do vykonání úvodu za nečistou, se nesměla tohoto aktu účastnit, otcova přítomnost nebyla vyžadována. Ke křtu nosila dítě kmotra nebo porodní bába, v kostele držel dítě hlavní kmotr. V případě chlapce to byl muž, v případě děvčátka žena. Další z kmotrů měl za úkol například rozžehnout svíce.^[39]

Tridentský koncil a Pražská synoda ustanovila také požadavky na osobu kmotra. Kmotry se nemohly stát osoby nevěřící, exkomunikovaní a děti mladší 14 let, které dosud nebyly u svatého přijímání. Zajímavostí je, že kmotrovství bylo odepřeno také mnichům, jeptiškám, opatům a abatyším. Jak již bylo naznačeno, kmotry se nemohli stát ani rodiče dítěte. Předpokládalo se totiž, že právě kmotři se postarají o dítě v případě, že z nějakého důvodu přijde o rodiče. Kmotrovství tedy neznamenalo pouze morální povinnost, ale také povinnost hmotnou.^[40] V průběhu 19. století se zásady pro výběr kmotra měnily a na konci století bylo spíše pravidlem, že počet kmotrů se ustálil na počtu jeden až dva a stával se jím příbuzný.^[41] V této době samozřejmě částečně ustupuje i představa o příbuzenském svazku a poručnickém závazku.

Počet narozených

V letech 1790–1899 se ve farnosti Zdechovice živě narodilo 13 417 dětí a mrtvě 207 dětí; v tomto počtu nejsou zahrnuty židovské děti, kterých se v té době narodilo přibližně padesát. Na jeden rok tedy připadalo přibližně 122 živě narozených dětí a dvě mrtvé děti.

Vzhledem k tomu, že poměr pohlaví činil u živě narozených dětí 51,5 % chlapců ku 48,5 % dívek, lze matriční evidenci považovat za spolehlivou. Ve zkoumaném období se narodilo 104 párů dvojčat, ve 33 porodech se jednalo o dva chlapce, v 38 o dvě děvčátka a v 33 případech o chlapce a děvčátko. Trojčata se narodila dvakrát, jednou tři chlapci a jednou tři děvčátka.

---

[38] Tridentský koncil se konal v letech 1545–1563, Pražská synoda 1605.

[39] Miroslava MELKESOVÁ, *ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRES VOCANTUR. Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*. In *Historická demografie* 27, 2003, s. 63–122.

[40] Tamtéž.

[41] Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004, s. 90–91.

TABULKA 12. ŽIVĚ NAROZENÉ DĚTI PODLE POHLAVÍ A PODLE VYZNÁNÍ RODIČŮ VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899

Období	Chlapci				Dívky				Obě pohlaví		
	katol.	nekat.	celkem		katol.	nekat.	celkem		katol.	nekat.	dohromady
			počet	%			počet	%			
1790–99	174	376	550	51,3	184	339	523	48,7	358	715	1073
1800–09	246	357	603	52,8	224	314	538	47,2	470	671	1141
1810–19	298	352	650	51,3	297	319	616	48,7	595	671	1266
1820–29	261	290	551	51,4	270	251	521	48,6	531	541	1072
1830–39	302	313	615	52,5	304	252	556	47,5	606	565	1171
1840–49	355	287	642	51,8	345	252	597	48,2	700	539	1239
1850–59	399	278	677	54,4	331	236	567	45,6	730	514	1244
1860–69	368	311	679	49,2	415	287	702	50,8	783	598	1381
1870–79	410	309	719	51,0	390	301	691	49,0	800	610	1410
1880–89	377	256	633	50,1	382	249	631	49,9	759	505	1264
1890–99	398	197	595	51,5	368	193	561	48,5	766	390	1156
Celkem	3588	3326	6914	51,5	3510	2993	6503	48,5	7098	6319	13417

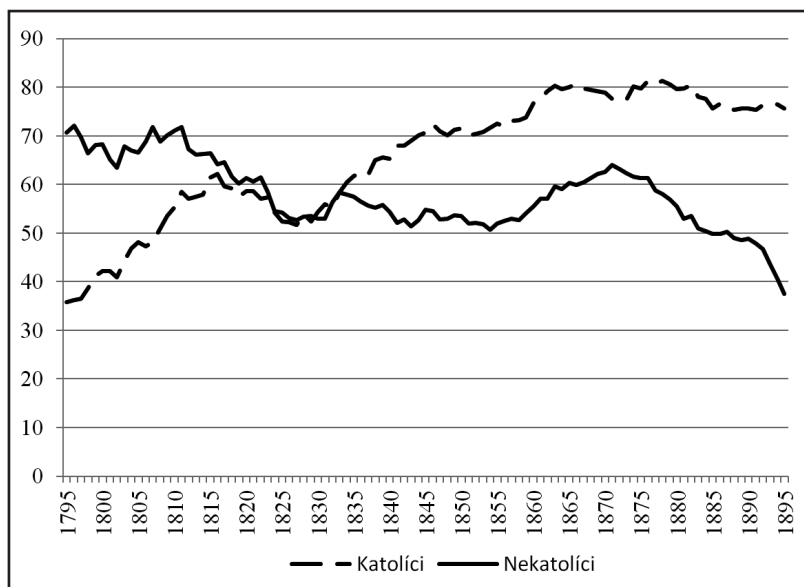
Pomalý růst počtu narozených, který byl charakteristický pro konec 18. století, byl zastaven poklesem ve 20. letech 19. století. Od 30. let evidujeme viditelný nárůst, kdy se nejvíce dětí narodilo v roce 1869. Od tohoto období se počty narozených snižovaly. Nárůst ve 30. letech byl pravděpodobně způsoben zvýšením sňatkového věku snoubenců ve dvacátých letech 19. století. S odkladem sňatků samozřejmě souvisí „posun“ reprodukčního období. Pokles počtu narozených od sedmdesátých let mohl být způsoben začínajícím omezováním plodnosti, bez detailního studia však tuto hypotézu nelze pro farnost Zdechovice potvrdit.

Zajímavé je také sledovat změnu poměru katolíků a nekatolíků. Počet dětí, které byly při narození zaznamenány jako nekatolické, se po celé 19. století snižoval, pouze v 60. letech se mírně zvýšil. Na rozdíl od toho se počet dětí katolíků, až na 20. léta, zvyšoval.

Také vývoj hrubé míry porodnosti, tedy počtu živě narozených na tisíc obyvatel, není zcela shodný s celozemským trendem. V dlouhodobých průměrech se ještě v první třetině 19. století rodilo více než 40 dětí na 1000 obyvatel, v letech 1830–1880 byl tento počet v průměru 38–39 dětí, pokles pak nastal v 90. letech.^[42] Ve farnosti Zdechovice však těchto hodnot nikdy nebylo dosaženo.

[42] *Dějiny obyvatelstva*, s. 166–167.

GRAF 3. VÝVOJ POČTU NAROZENÝCH DLE NÁBOŽENSKÉHO VYZNÁNÍ VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1795–1890 (devítileté klouzavé průměry)

TABULKA 13. HRUBÁ MÍRA PORODNOSTI VE FARNOSTI ZDECHOVICE A V ČESKÝCH ZEMÍCH V 19. STOLETÍ

Rok	Počet narozených (pětileté průměry)	Hrubá míra porodnosti ve farnosti Zdechovice	Hrubá míra porodnosti v českých zemích*
1837	119,0	36,1	38,1
1842	121,6	35,6	38,8
1850	125,6	36,0	39,0
1855	120,6	33,9	37,0
1869	138,6	37,8	38,3
1880	136,8	36,3	37,7
1890	124,2	33,0	36,0

* Pětileté průměry, kdy rok uvedený ve sloupci 1 je ve středu intervalu. Data za české země dostupné z: Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785–2010 [online]. URL: <[http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/c5cfbeba9de6e905c125723a004180a6/70205e505233c01cc12570820040b7e7/\\$FILE/c-4001-11.xls](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/c5cfbeba9de6e905c125723a004180a6/70205e505233c01cc12570820040b7e7/$FILE/c-4001-11.xls)> [cit. 30. 1. 2012].

Nejvyšších hodnot bylo ve sledované farnosti dosaženo v roce 1869 a 1880, kdy se také situace nejvíce přiblížila situaci v českých zemích. Stav v roce 1890 pak jen dokládá výrazný pokles v úrovni porodnosti.

Nemanželské děti

Další zajímavou problematikou výzkumu vývoje obyvatelstva je otázka nemanželských a nelegitimních dětí. Jak uvádí ve své studii o nemanželských dětech Alice Velková, nemusejí oba termíny znamenat totéž. Nemanželské se obecně označují děti, které se narodily mimo manželství. Dodatečný sňatek rodičů však mohl nemanželské dítě legitimizovat. Ilegitimní tedy mohly být děti jen po určitou dobu svého života. Nelze také opomíjet fakt, že pro matku byly děti plně legitimní a měly všechna dědická práva. Navíc nemanželské dítě nemuselo nutně být překážkou k sňatku, mnoho žen se po čase vdalo, ne vždy však za otce svého dítěte.^[43]

Nemanželská plodnost je ovlivňována několika faktory. Jedním z nich je zhoršená možnost uzavření sňatku například z ekonomických důvodů, dále pak vzestup sňatkového věku snoubenců, se kterým ve druhé čtvrtině 19. století souviselo částečně zvýšení počtu narozených dětí mimo manželství. Velký vliv měl také sociální původ matky, svou roli hrála i přítomnost vojska v oblasti.

Ve sledovaném období bylo ve zdejší farnosti evidováno 13 417 narozených dětí, z toho 1 508 dětí narozených mimo manželství. Při studiu matrik narozených jsme se zaměřili pouze na zařazení dítěte a ne na jeho pozdější eventuelní legitimizaci. Z tohoto důvodu používáme pojmy „nemanželské“ a „nelegitimní“ dítě v podstatě ve shodném významu.

Obecně lze říci, že podíl dětí narozených mimo manželství se na konci 18. století pohyboval v rozmezí 1–2 %, na počátku 19. století pak okolo 5 % a podíl těchto dětí dále rostl. Maxima dosahoval ve 40. letech; tehdy přišlo na svět mimo manželství až 14 % dětí. Zastoupení později kleslo, ale až do konce 19. století vždy přesahovalo hranici 10 %.^[44]

Ve farnosti Zdechovice byl podíl dětí rozených mimo manželství v 19. století zpravidla vyšší než byl průměr českých zemí, který se zvyšoval od počátku 19. století. Vrcholu dosáhl ve 40. letech, kdy se mimo manželství narodilo více než 18 % dětí.

Ve zdechovické farnosti se mnohem více dětí mimo manželství narodilo katolíkům, ve 40. letech bylo evidováno přes 21 %. Největší rozdíl v podílu ilegitimních dětí podle víry byl v prvních dvou desetiletích 19. století, kdy se tyto hodnoty lišily až o 10 procentních bodů.

Možným vysvětlením těchto poměrně značných rozdílů může být přísnější postoj k otázce nemanželské plodnosti u nekatolíků a mravní závazek budoucího otce, který vedl k uzavření sňatku, a tedy narození dítěte v manželství.

---

[43] Alice VELKOVÁ, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*. In: Tomáš JIRÁNEK – Jiří KUBEŠ (edd.), *Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Dítě a dětství napříč staletím: 2. Pardubické bienále*. 4. – 5. dubna 2002, Pardubice 2002, s. 205–227.

[44] *Dějiny obyvatelstva*, s. 174.

TABULKA 14. NAROZENÉ DĚTI PODLE NÁBOŽENSKÉHO VYZNÁNÍ A LEGITIMITY VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899

Období	Počet narozených			Katolíci			Nekatolíci		
	celkem	z toho mimo manželství	v %	celkem	z toho mimo manželství	v %	celkem	z toho mimo manželství	v %
1790–99	1073	18	1,7	358	14	3,9	715	4	0,6
1800–09	1141	77	6,7	470	57	12,1	671	20	3,0
1810–19	1266	118	9,3	595	89	15,0	671	29	4,3
1820–29	1072	140	13,0	531	81	15,3	541	59	11,0
1830–39	1171	145	12,4	606	101	16,7	565	44	7,8
1840–49	1239	228	18,4	700	149	21,3	539	79	14,7
1850–59	1244	205	16,5	730	135	18,5	514	70	13,6
1860–69	1381	183	13,3	783	122	15,6	598	61	10,2
1870–79	1410	144	10,2	800	104	13,0	610	40	6,6
1880–89	1264	126	10,0	759	87	11,5	505	39	7,7
1890–99	1156	124	10,7	766	84	11,0	390	40	10,3
Celkem	13417	1508	11,2	7098	1023	14,4	6319	485	7,7

Mrtvorozenost

Matriky narozených neposkytovaly informace pouze o živě narozených dětech, ale evidovaly i děti narozené mrtvě. Zároveň však byly tyto případy zaznamenávány i v matrikách zemřelých. O nejednotnosti zařazení mrtvě narozených dětí svědčí fakt, že po celé sledované období faráři nenalezli systém evidence a jednotlivé případy bylo možné nalézt v obou matrikách, do roku 1875 navíc docházelo ke zdvojeným zápisům.

V letech 1790–1899 bylo zaznamenáno 207 mrtvě narozených dětí, v 75 případech bylo mrtvorozeně zapsáno pouze v matrice narozených, ve stovce případů v matrice zemřelých a 32 dětí bylo evidováno v obou knihách. Do dvacátých let 19. století je navíc možné uvažovat o podregistraci. Problémem je zároveň určení pohlaví těchto dětí, protože často se farář spokojil pouze se zápisem *mrtvě narozené dítě*. Zemřelí chlapci byli uvedeni ve 43 %, dívky ve 40,5 % a u více než 16 % nebylo pohlaví určeno. Výsledná čísla lze srovnat s údaji Ludmily Kárníkové a Věry Kalouskové.

TABULKA 15. PODÍL MRTVOROZENÝCH Z CELKOVÉHO POČTU NAROZENÝCH DĚTÍ VE FARNOSTECH ZDECHOVICE A LOCHENICE A V ÚHRNU ČESKÝCH ZEMÍ (v ‰)

Období	Farnost Zdechovice	Farnost Lochenice*	České země**
1790–1799	2,8	–	–
1800–1809	0,9	–	–
1810–1819	3,1	9,3	9,5
1820–1829	13,8	23,2	12,1
1830–1839	11,8	12,7	14,5
1840–1849	28,2	12,1	16,3
1850–1859	19,7	6,1	21,7
1860–1869	22,6	0,0	23,2
1870–1879	19,5	9,0	25,6
1880–1889	19,4	17,7	28,3
1890–1899	20,3	53,3	30,6
Celkem	15,2	12,8	20,2

* V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice*, s. 61.

** L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 338. Autorka zde uvádí pětiletá období, která byla pro vhodnější porovnání přepočítána na desetileté průměry.

Do 20. let 19. století je zřetelná podregistrace mrtvě narozených dětí, proto nemá smysl se tímto obdobím hlouběji zabývat. V celozemském měřítku je plynulý růst podílu mrtvorozených dětí, což ovšem pro farnost Zdechovice neplatí. Nejvyšších hodnot dosahovala mrtvorozenost ve 40. letech 19. století, příčinu však nelze s jistotou vysvětlit, může se jednat pouze o zlepšení registrace, ale také o zhoršené životní podmínky obyvatel, které zajisté měly negativní vliv na ženy v těhotenství. Dalšími obdobími s vyšším podílem mrtvě narozených dětí byla šedesátá a devadesátá léta, která už se více přiblížila celozemským poměrům. Celkově však farnost Zdechovice měla mnohem menší podíl mrtvě narozených dětí, než který byl charakteristický pro sledované období v českých zemích.

Sezónní rozložení porodů a koncepcí

Sledované období bylo rozděleno na pět částí a jev byl sledován pomocí měsíčních indexů.^[45] Ačkoliv se počty narozených zdají být poměrně vyrovnané, po rozdělení vzorku na období jsou zřetelné jednotlivé výkyvy.

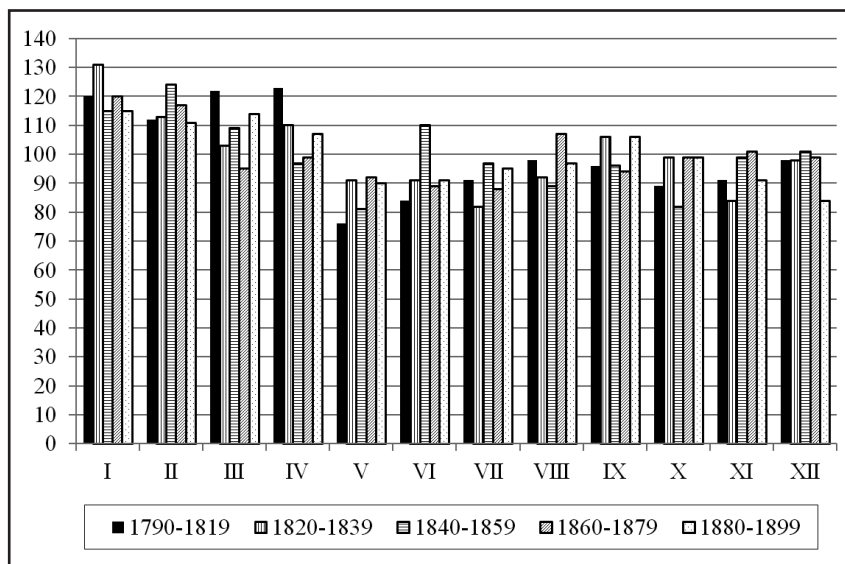
[45] Sezónní pohyb v měsíčních počtech oddaných, narozených a zemřelých lze sledovat pouze v dostatečně velkém vzorku případů. Eduard Maur uvádí, že populaci do 500 osob lze studovat za

TABULKA 16. SEZÓNNOST NAROZENÝCH PODLE MĚSÍCŮ VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899

Měsíc narození	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Měsíc koncepce	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III
Počet narozených	1367	1195	1249	1195	973	1019	1033	1105	1092	1063	1029	1097
Počet na den	44,1	42,3	40,3	39,8	31,4	34,0	33,3	35,6	36,4	34,3	34,3	35,4
Měsíční index	120	115	110	109	85	92	91	97	99	93	93	96

Nejvíce dětí se v českých zemích v 19. století rodilo v prvních měsících roku, v případě farnosti Zdechovice se jednalo o měsíc leden, následoval únor, březen a duben. Tento stav po odečtení devíti měsíců odpovídá koncepcím od dubna do července, což v celku koresponduje s celozemským trendem, kdy koncepce nejčastěji připadala na duben a květen. K poněkud jiným závěrům dospěla Věra

GRAF 4. SEZÓNNNÍ PRŮBĚH POČTU NAROZENÝCH VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899 (měsíční indexy)

období minimálně 100 let, populaci od 500 do 1500 za období padesáti let, větší vzorek populace v období dvaceti let. Viz Eduard MAUR, *Základy historické demografie*. 2. vydání. Praha 1983.

Kaloušková pro farnost Lochenice, kde nejvíce dětí bylo počato v letních měsících. Jako vysvětlení autorka uvádí způsob života obyvatel a bytové podmínky, kdy pohromadě žilo i několik generací, a letní měsíce tedy byly k početí mnohem příhodnější.^[46]

Období koncepce může poukázat na dodržování nařízení, tradic a na sexuální zdrženlivost obyvatel. Ačkoliv by vzhledem k půstu a adventu měly být měsíce březen a prosinec obdobími s nejnižším počtem počtí, není tomu tak. V průběhu 19. století je tak patrné nedůsledné dodržování církevních předpisů, kdy faktory hospodářské získávaly mnohem větší význam než faktory liturgické.

Při rozdělení období na pět částí, jsou zřetelné výkyvy v počtu narozených, jak u maxim, která nejčastěji připadala na leden, tak u minimálních hodnot, které byly zaznamenány v měsících květnu a červenci.

Úmrtnost

Vývoj mortality v letech 1790–1899 byl ovlivňován hned několika faktory; svou roli hrála nejen ekonomická situace, hygienické podmínky, ale také zlepšující se zdravotní péče a rozšíření znalostí o jednotlivých nemocích a jejich případné prevenci.

Zkoumané období je dobou přechodu od starého demografického režimu k novému. Tato demografická revoluce se projevovala postupným zlepšením úmrtnostních poměrů, vymizením tzv. demografických krizí, které sužovaly obyvatelstvo předešlá staletí. Rovněž se prodlužovala délka lidského života. Ačkoliv se objevovaly také nové nemoci, obyvatelé již nebyli sužováni epidemiemi v takovém rozsahu, jak tomu bylo dříve při epidemiích moru nebo rozsáhlých hladomorech, kdy se často (stejně jako během válečných událostí) rozšířily infekční choroby. Důležité byly také objevy původců nemocí, účinných léčebných látek a také očkování. To však plošně poskytovalo ochranu až od konce 19. století, s výjimkou očkování proti neštovicím, které se praktikovalo od počátku 19. století.

Životní podmínky obyvatelstva byly ovlivňovány také kvalitou stravy. Již od konce 18. století se rozšiřovalo pěstování okopanin, zakládaly se ovocné sady a zeleninové zahrady; to vše přispělo k zpestření jídelníčku. Na životní úroveň obyvatel mělo významný vliv také zlepšení zásobování obyvatel potravinami, díky kterému se ve sledovaném období neopakoval hladomor z let 1771–1772, který zdechovickou farnost zasáhl velkou silou.^[47] Zlepšující se rychlost zásobování byla samozřejmě také ovlivněna rozvojem dopravy.

---

[46] Ludmila FIALOVÁ, *Sezónnost demografických událostí v českých zemích v 17. až 20. století*. Demografie 24, 2000, s. 9–21, zde s. 12; V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice*, s. 93–94.

[47] Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Zdechovice*, s. 129–134.

Úroveň kojenecké úmrtnosti byla však stále vysoká. Pravděpodobně v důsledku nevhodné a nehygienicky připravované stravy umíral stále stejně velký podíl kojenců jako v předchozích staletích.

Umírání bylo věcí veřejnou a úkony s tím spojené měly pomoci člověku vyrovnat se s danou situací nejen v rovině duchovní, ale i světské. Rituály byly pevně stanoveny a tvořeny posledním pořízením, posledním pomazáním, požehnáním a loučením. S ukončením života bylo spojeno mnoho zvyklostí a pověr o návratu nebožtíků a také o spojení duše s tělem. Smrt byla, na rozdíl od dnešních dob, brána jako nedílná součást života. Lidé se samozřejmě snažili smrti zabránit a sledovali různá znamení, která by napovídala brzký příchod konce života, ale celkově byli mnohem více smířeni s představou smrti, než je dnešní člověk.

Doba mezi úmrtím a pohřbem byla určena k zvěstování o úmrtí a k přípravám k pochování zemřelého. Smrt spoluobčana oznamovalo vyzvánění kostelních zvonů, aby s touto nešťastnou zprávou byli seznámeni všichni obyvatelé obce. Délka zvonění pak ukazovala na sociální postavení zemřelého.

Vzhledem k vysoké mortalitě dětí však zůstává otázkou, jaký vliv měla smrt dítěte, obzvláště kojence, na rodiče a celé okolí. Dnes je tato situace, vzhledem k možnostem medicíny, brána za tragédii, při které s rodiči soucítí i široké okolí. Obecně se předpokládá, že smrt dítěte ve vyšším věku byla brána mnohem tragičtěji než smrt kojence.^[48]

Počet zemřelých

V letech 1790–1899 zemřelo ve farnosti Zdechovice celkem 9927 osob, z tohoto počtu bylo 5027 (50,6 %) mužů a 4900 (49,4 %) žen. Pouze v šesti případech (u čtyř mužů a dvou žen) nebyl uveden věk zemřelého.

Ludmila Kárníková ve své knize o vývoji obyvatelstva v českých zemích uvádí, že na konci 18. století a v prvních patnácti letech století devatenáctého, došlo k poslednímu populačnímu otřesu starého typu. Svou roli zde hrály nejen válečné události, ale hlavně epidemie neštovic, které v českých zemích podlehly tisíce lidí, zvláště dětí.^[49] Ačkoliv nejvýznamnější vlna této nemoci v našich zemích proběhla v letech 1799–1800, úmrtnostní situace ve farnosti Zdechovice byla poněkud jiná.

Vysoká úmrtnost byla zaznamenána v letech 1794 (143 zemřelých), 1803 (128 zemřelých), 1806 (152 zemřelých) a 1811 (176 zemřelých). Rok 1811 se stal rokem s nejvyšším počtem zemřelých za sledované období. Ve všech těchto krizových

---

[48] Příklad uvádí Eduard Maur ve sborníku týkajícím se fenoménu smrti v české kultuře: Eduard MAUR, *Smrt ve světle demografické statistiky*. In Helena LORENZOVÁ – Taťána PETRASOVÁ (edd.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9. – 11. března 2000. Praha 2001, s. 245–254.

[49] L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 71–72.

letech hrály podstatnou roli neštovice, nejsilnější vlna přešla přes farnost v roce 1803, kdy na tuto nemoc připadlo víc než 40 % zemřelých v daném roce. Naopak léta 1799–1800 se mohou z tohoto ohledu považovat za klidová, smrt následkem neštovic byla v roce 1799 konstatována u 16 %, v roce 1800 pouze u 7 % úmrtí. Od roku 1801 se začalo s očkováním proti této infekční chorobě, avšak vakcinace se šířila velmi pomalu. Svou roli hrála zajisté i nedůvěra rodičů k novému typu ochrany proti nemoci.

Dvacátá léta se v celozemském měřítku dají označit za dobu poklesu počtu zemřelých. Současníci tento stav přikládali rozšíření očkování proti neštovicím.^[50] Ačkoliv ve farnosti Zdechovice jsou viditelné výkyvy i ve 20. letech (1823, 1828, 1829), kdy počet zemřelých přesáhl 110 osob za rok, nejednalo se zřejmě o epidemii, farář do matriky zaznamenal pouze běžné příčiny smrti.

Nestálostí se vyznačují 30.–70. léta 19. století, což bylo způsobeno opakujícími se epidemiemi a hladovými léty. Již v roce 1832 plně zasáhla naše území cholera, epidemie se vracela v letech 1835–1837, 1849–1850, 1855 a 1866. Neúroda a hlad na konci 40. let byly vhodnými podmínkami pro šíření tyfu, jehož epidemie propukla v Čechách v roce 1847.^[51]

V roce 1832 zaznamenali faráři do matrik vyšší počet zemřelých na střevní komplikace, cholera a úplavici (celkem 11 % úmrtí). Problémem je však rozlišení těchto nemocí. Vzhledem k porovnání katolických a nekatolických matrik je zřejmé, že faráři nebyli schopni rozeznat příčinu úmrtí, proto například v tomto roce bylo u osob, které byly zaznamenány v obou matrikách zemřelých, zapsány rozdílné důvody úmrtí. Dalšími roky, kdy se zvýšil počet zemřelých na výše uvedená onemocnění, jsou léta 1836 (14 %), 1850 (22 %) a 1866 (6 %). Naopak obyvatelé farnosti byli ušetřeni epidemie tyfu v roce 1847.

Další významnější výkyvy v počtu zemřelých nastaly pouze v letech 1873, 1889 a 1894. Zvýšený počet úmrtí byl způsoben dětskými infekčními chorobami, jako jsou neštovice (1873), záškrt, spála a spalničky. Celkově však lze konstatovat, že 80. a 90. léta byla obdobím poklesu počtu zemřelých nejen ve farnosti Zdechovice, ale v celé zemi.

Úroveň úmrtnosti obyvatel ve farnosti Zdechovice byla poněkud nižší než průměr pro české země. Výrazně vyšší úmrtnost byla zaznamenána v roce 1842, což může být spojeno se špatnou hospodářskou situací, kterou provázela „hladová léta“. Mnohem nižší úmrtnost byla zjištěna v roce 1869. Při porovnání s farností Lochenice a Libčany^[52] je zřejmý rozdílný trend ve vývoji úmrtnosti ve 40. a 60. letech. Čtyřicátá léta byla z hlediska úmrtnostních poměrů pro farnost Zdechovice druhým desetiletím s nejvyšším počtem zemřelých (po letech 1810–1819, srn.

[50] Tamtéž, s. 73.

[51] Tamtéž.

[52] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice*, s. 67–68; A. ŠIKULOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Libčany*, s. 130–131.

Tabulka 17). Výrazná rozdílnost hrubých měr pro rok 1869 však byla způsobena válečnými událostmi v roce 1866, které se libčanské a lochenické farnosti přímo dotýkaly. Osmdesátá a devadesátá léta byla ve znamení stagnace v počtu zemřelých, také hodnota hrubé míry úmrtnosti 22,4 ‰ byla nižší než v druhých dvou farnostech a také pod celozemským průměrem.

TABULKA 17. ÚROVEŇ ÚMRTNOSTI VE FARNOSTI ZDECHOVICE V 19. STOLETÍ

Rok	Počet zemřelých (pětileté průměry)	Hrubá míra úmrtnosti ve farnosti Zdechovice v ‰	Hrubá míra úmrtnosti v českých zemích v ‰
1837	87,6	26,6	30,6
1842	116,8	34,2	28,2
1850	91,8	26,3	31,7
1855	89,4	25,1	29,7
1869	77,4	21,1	27,6
1880	84,4	22,4	28,9
1890	84,2	22,4	28,0

* Pětileté průměry, kdy rok uvedený ve sloupci 1 je ve středu intervalu. Data za české země dostupné z: Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785–2010 [online]. URL: <[http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/c5cfcbca9de6e905c125723a004180a6/70205e505233c01cc12570820040b7e7/\\$FILE/c-4001-11.xls](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/c5cfcbca9de6e905c125723a004180a6/70205e505233c01cc12570820040b7e7/$FILE/c-4001-11.xls)> [cit. 30. 1. 2012].

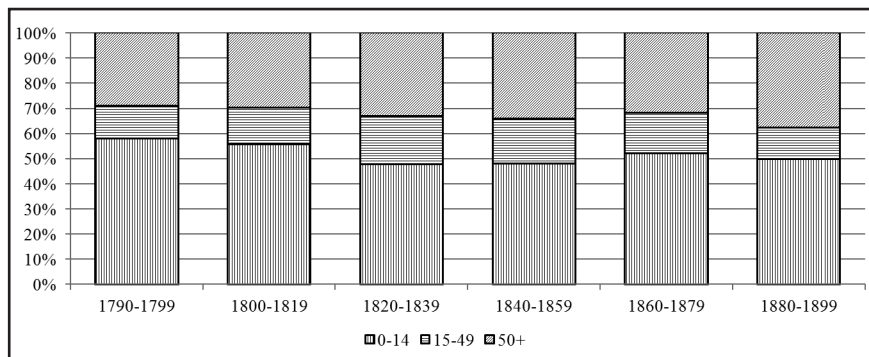
Věková skladba zemřelých

Ve zdechovické farnosti, stejně jako v českých zemích, hrála nejdůležitější roli v rámci celkové úmrtnosti úmrtnost dětská (zemřeli ve věku 0–14 let). Jakákoliv změna mortalitních poměrů v této kategorii se tedy ihned odrazila v celkové situaci. Podíl zemřelých dětí však v této věkové kategorii zaznamenal v 19. století určité změny.

Vysoký podíl dětské složky v rámci celkové úmrtnosti (kolem 55 % všech zemřelých) byl v prvních třiceti letech způsoben vysokou úmrtností dětí na neštovice a jiné nemoci. Dvacátá až padesátá léta byla naopak charakteristická zvýšeným počtem zemřelých v produktivním a postproduktivním věku. Nárůst dětských úmrtí v 60. až 70. letech byl způsoben novými vlnami infekčních chorob, které nejvíce zasahovaly právě nejmladší část populace. Konec sledovaného období se pak vyznačoval poklesem podílu úmrtí v dětské i produktivní složce populace a nárůstem podílu zemřelých ve vyšším věku, což zcela odpovídá prodlužování délky života v průběhu 19. století.

Ve věkové kategorii 0–14 let jsme evidovali vyšší počet zemřelých chlapců než dívek, který se nemění po celé období. Skupina zemřelých ve věku 15–49, s výjimkou let 1860–1879, zaznamenala více úmrtí u žen, naprosto stejný trend je viditelný i u skupiny 50 let a více.

GRAF 5. VÝVOJ SKLADBY ZEMŘELÝCH PODLE VĚKOVÝCH SKUPIN VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899 (v%)

TABULKA 18. SKLADBA ZEMŘELÝCH PODLE POHLAVÍ A VĚKOVÝCH SKUPIN VE FARNOSTI ZDECHOVICE 1790–1899

Období	0–14			15–49			50+			Celkem
	M	Ž	C	M	Ž	C	M	Ž	C	
1790–1799	260	190	450	42	61	103	97	128	225	778
1800–1819	597	516	1113	123	169	292	281	314	595	2000
1820–1839	501	398	899	162	201	363	301	323	624	1886
1840–1859	507	410	917	164	180	344	288	364	652	1913
1860–1879	487	437	924	146	141	287	285	281	566	1777
1880–1899	414	365	779	88	111	199	280	309	589	1567

Vysvětlivky: M – muži, Ž – ženy, C – Celkem

Významný podíl na celkové úrovni mortality měla bezpochyby úmrtnost dětí. Věková kategorie 0–14 let tvořila v průměru více než polovinu všech zaznamenaných úmrtí. Jakékoli změny v úmrtnosti této věkové kategorie se tedy odrazily v celkovém vývoji úmrtnosti.

Obecně lze říci, že se rodilo více chlapců než dívek a poměr pohlaví se později vyrovnal vzhledem k vyššímu počtu zemřelých chlapců v dětském věku. Tato převaha je zřejmá hlavně u úmrtí do jednoho roku života, v následujících věkových kategoriích již mezi pohlavími tak výrazné rozdíly nebyly.

Nejvyššího podílu v rámci dětské úmrtnosti dosahovala úmrtnost kojenecká, tedy úmrtnost dětí do jednoho roku života. V rakouské monarchii, která při porovnání s evropskými zeměmi dosahovala vyšší kojenecké úmrtnosti, byly české země na jednom z prvních míst. Celorakouský průměr pro léta 1819–1899 činil 247 ‰ a po celé toto období se prakticky neměnil. Zajímavé je, že kojenecká úmrtnost ne vždy korespondovala s celkovým trendem, týká se to především období, kdy

hlavní příčinou zvýšeného počtu úmrtí byli biologičtí činitelé.^[53] Tento jev lze vysvětlit přirozenou imunitou dětí, které byly kojene. Zvýšená kojenecká úmrtnost je připisována nemocem zažívacího traktu a také onemocněním, která souvisí se špatnou hygienou, nevhodnou náhradní stravou a celkovou nedostatečnou péčí o novorozence.

TABULKA 19. SKLADBA ZEMŘELÝCH DĚTÍ PODLE VĚKU A POHLAVÍ VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899

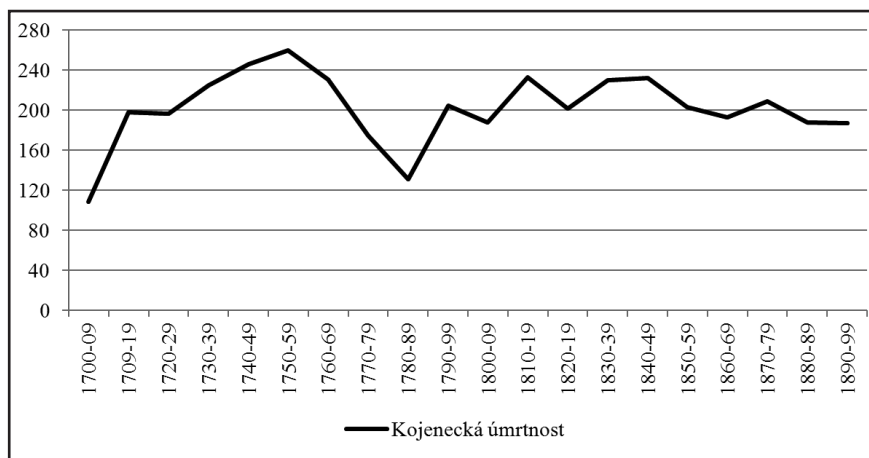
Věk	0		1–4		5–9		10–14		Celkem
	chlapci	dívky	chlapci	dívky	chlapci	dívky	chlapci	dívky	
1790–99	131	89	86	72	33	22	10	7	450
1800–09	108	107	123	108	21	29	9	6	511
1810–19	179	116	118	120	28	24	11	6	602
1820–29	121	96	93	87	19	17	13	5	451
1830–39	166	103	59	63	19	18	11	9	448
1840–49	147	140	64	57	24	23	10	8	473
1850–59	151	102	78	54	23	16	10	10	444
1860–69	134	132	74	54	28	10	7	1	440
1870–79	158	137	65	72	17	23	4	8	484
1880–89	121	116	70	62	19	15	5	7	415
1890–99	130	86	54	61	9	12	6	6	364
Celkem	2770		1694		449		169		5082

TABULKA 20. KOJENECKÁ ÚMRTNOST PODLE VĚKU A POHLAVÍ VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899

Období	0–2 dny		0–6 dní		0–27 dní		28 dní – 1 rok		Kojenecká úmrtnost celkem	
	chlapci	dívky	chlapci	dívky	chlapci	dívky	chlapci	dívky	chlapci	dívky
1790–1799	9,1	5,7	29,1	17,2	98,2	44,0	140,0	126,2	238,2	170,2
1800–1819	17,6	12,1	33,5	19,9	67,8	57,2	161,2	136,0	229,1	193,2
1820–1839	18,9	13,0	35,2	24,1	110,6	69,6	135,5	115,1	246,1	184,8
1840–1859	22,7	14,6	46,2	26,6	91,7	68,7	134,2	139,2	225,9	207,9
1860–1879	18,6	15,8	32,9	28,7	76,5	63,2	132,3	129,9	208,9	193,1
1880–1899	12,2	7,6	26,9	20,1	61,9	49,5	142,5	120,0	204,4	169,5
1790–1899	17,4	12,1	34,6	23,5	82,7	60,1	140,9	128,1	223,6	188,2

[53] Ludmila SINKULOVÁ, *Dějiny československého lékařství od roku 1740–18484. Díl II.* Praha 1965, s. 19–20. Autorka zde má na mysli především léta se zvýšeným výskytem cholery.

GRAF 6. KOJENECKÁ ÚMRTNOST VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1700–1899

Kojenecká úmrtnost ve farnosti Zdechovice byla výrazně nižší, než jakých hodnot dosahovala v celozemském měřítku. Nejvyšší úroveň, ke které dospěla kojenecká úmrtnost v desátých a čtyřicátých letech 19. století, odpovídá i celkovému trendu úmrtnosti v českých zemích obecně. Do daných hodnot se promítly epidemie dětských infekčních nemocí a v případech let čtyřicátých zhoršená životní situace. Pokles v 80. a 90. letech pak zcela koresponduje s celkovým poklesem úmrtnosti. V porovnání s již zmiňovanými farnostmi Libčany a Lochenice byla kojenecká úmrtnost ve sledované farnosti nižší.^[54]

Výzkum zdechovické farnosti v 18. století umožnil podívat se na vývoj kojenecké úmrtnosti za 200 let.^[55] V průběhu 18. století dosahovala kojenecká úmrtnost v průměru 200 ‰, nejvyšší pak byla ve 40. – 60. letech, kdy zemřelo až 260 z 1000 živě narozených dětí. Ačkoliv 19. století je stoletím lékařských objevů a zlepšení zdravotní péče, je to také doba rozsáhlých dětských epidemií a stále špatných hygienických podmínek.

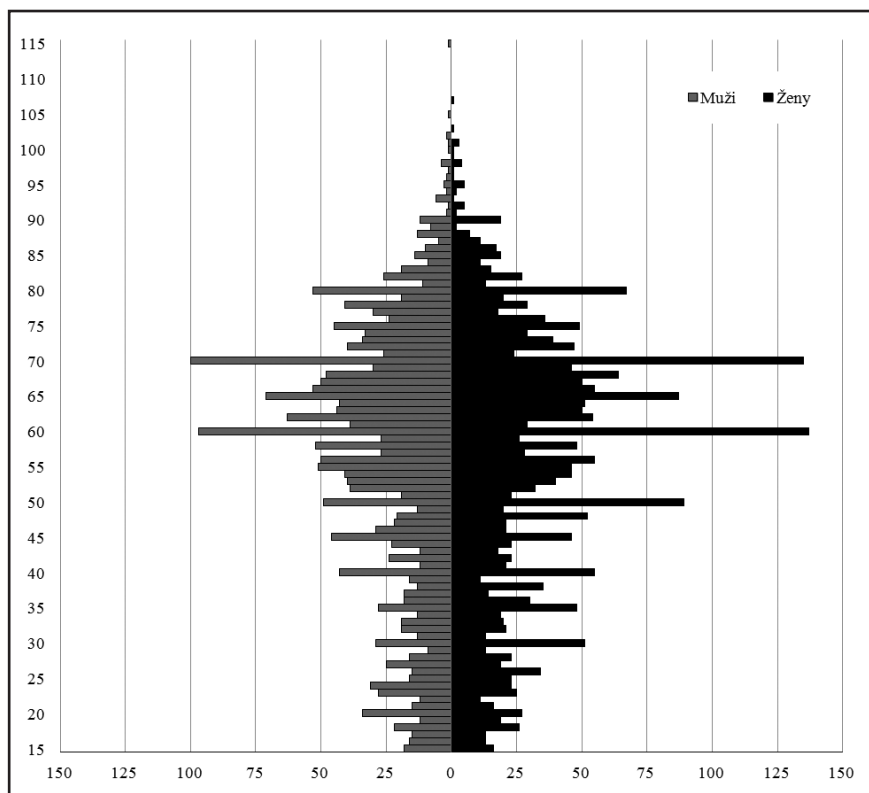
[54] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice*, s. 75; A. ŠIKULOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Libčany*, s. 138.

[55] Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Zdechovice*, s. 125–129.

Průměrný věk zemřelých

I u záznamů věku zemřelých se projevila preference některých čísel. Týkalo se to obou pohlaví, ačkoliv v 19. století bylo možné doložit věk křestním listem. Nejmarkantnější je to patrné u žen starších 50 let.

GRAF 7. VĚKOVÁ PYRAMIDA ROZLOŽENÍ ÚMRTÍ PODLE VĚKU A POHLAVÍ VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899 (15–115 let)

Ačkoliv je z tohoto důvodu vypovídající hodnota průměrného věku velmi omezena, následující tabulka nastíní alespoň trend ve vývoji tohoto jevu.^[56] Sledované období bylo rozděleno do šesti časových úseků, průměrný věk pak byl vypočítáván pro úhrn obyvatelstva a zvlášť pro zemřelé starší než 15 let.

[56] U čtyř mužů a dvou žen nebyl uveden věk zemřelého.

TABULKA 21. PRŮMĚRNÝ VĚK ZEMŘELÝCH VE FARNOSTI ZDECHOVICE
V LETECH 1790–1899 (PŘIPOČTENO 0,5)

Období	Celkový průměrný věk zemřelých			Ve věku 15+		
	muži	ženy	obě pohlaví dohromady	muži	ženy	obě pohlaví dohromady
1790–1799	21,3	28,3	24,7	56,4	54,2	55,1
1800–1819	24,2	28,2	26,2	56,8	55,9	56,3
1820–1839	27,7	31,9	29,8	55,2	54,5	54,8
1840–1859	26,8	32,7	29,7	54,4	55,6	55,1
1860–1879	27,3	28,6	27,9	55,0	56,3	56,2
1880–1899	29,5	32,9	31,2	60,7	59,7	60,2

V úhrnu populace byl zjištěn postupný nárůst průměrného věku zemřelých až do 60. let 19. století, kde mírně poklesl. Pokles lze spojit se zhoršenou epidemiologickou situací, která ovlivnila zvláště dětskou populaci. Průměrný věk u mužů byl po celé období nižší než u žen a odpovídá vyšší úmrtnosti chlapců v dětském věku.

Ve věkové kategorii „dospělých“ se postupné zvyšování průměrného úmrtního věku od 90. let 18. století zastavilo ve 20. a 30. letech, kdy došlo k poklesu, ačkoliv celková úmrtnostní situace ve sledované farnosti byla mnohem lepší než v předchozích letech. Příčinou mohla být onemocnění, která způsobují bakterie a která nemají takový vliv na dětskou složku populace. Od čtyřicátých let byl zaznamenán zřetelný nárůst průměrného věku zemřelých a na konci 19. století osoby starší 15 let umíraly průměrně v šedesáti letech.

Příčiny úmrtí

Historická demografie naráží při studiu příčin úmrtí na několik překážek. Problémem je samotné zaznamenávání chorob, které je velmi nepřesné a označení nemocí je nestálé. Neznalost lékařské terminologie a používání nepřesných informací o nemoci zemřelého „z druhé ruky“, jestliže pacient zemřel před příchodem faráře, měla za následek, že se do matrik zapisovala pouze obecná pojmenování příčin úmrtí.

Ačkoliv se lékařská péče oproti osmnáctému století zlepšila, vesnické obyvatelstvo bylo stále odkázáno na pomoc ranhojičů (chirurgů), kteří se postupem času vyvinuli z členů lazebnického cechu. Jejich specializací bylo léčení drobných úrazů, kožních a pohlavních nemocí. Obecně se měli zabývat pouze léčbou „vnějších“ chorob, „vnitřní“ nemoci měl právo léčit pouze lékař. Význam ranhojičů na venkově přetrvával i dlouho v 19. století vzhledem k nízkému počtu lékařů, ne-

boť jich byl mnohem vyšší počet a byli ve vesnicích rovnoměrněji zastoupeni.^[57] Dostupnost lékařské péče se zlepšila až v závěru 19. století v souvislosti s postupným naplňováním zákona o zdravotní službě.

Zákon o veřejné zdravotní službě z roku 1870 byl moderně pojatým dokumentem, který sloužil až do rozpadu monarchie a s mírnými úpravami byl používán i za první republiky. Zaváděl systém lékařských funkcí, jejichž nejzákladnější jednotkou byl obecní lékař, který ve vymezeném prostoru mohl lépe uplatnit hygienická a protiepidemiologická opatření. Problémem však byla politická situace a postoj českých lékařů, kteří tento zákon považovali za příliš centralistický, a proto jeho vyhlášení proběhlo v českých lékařských kruzích bez většího ohlasu. Situace se změnila až po vydání zdravotních zákonů pro Moravu (1884) a Čechy (1888).^[58]

Při zpracování příčin úmrtí bylo největší překážkou (kromě toho, že u 12 osob nebyla příčina smrti zapsána vůbec, takže byly z dalšího studia vyřazeny) to, že se lišila praxe zápisu v katolických a nekatolických matrikách, navíc u duplicitních záznamů se někdy lišila i uvedená příčina úmrtí. Pro další zpracování bylo použito záznamu v katolické matrice, který byl do poloviny 19. století oficiální. Zvláště složité bylo rozlišení příčiny smrti v roce 1832, kdy do Čech pronikla cholera. Záznamy v katolické matrice uvádějí jak cholera, tak množství dalších průjemových onemocnění, která by se však mohla považovat také za příznak cholery. V nekatolické matrice je však u těchto osob uvedena jako příčina úmrtí úplavice, která má pro laika shodné příznaky. Vzhledem k výskytu cholery ve vesnicích, ze kterých pocházeli zemřelí, a k oficiálním záznamům katolického faráře, byla tato onemocnění ve výzkumu považována za následek cholery.

Při rozboru skladby zemřelých podle příčin úmrtí bylo použito schématu, které v českém historickodemografickém výzkumu použil nejprve Lumír Dokoupil.^[59]

Aby byly dobře viditelné změny ve způsobu evidence a ve skladbě příčin úmrtí, bylo studované období rozděleno do šesti úseků. Nejschematičtější byly příčiny smrti evidovány v závěru 18. století, proto je těchto deset let uváděno zvlášť. Devatenácté století bylo rozděleno do pěti částí po dvaceti letech.

---

[57] L. SINKULOVÁ, *Dějiny československého*, s. 77.

[58] Tamtéž, s. 61–62.

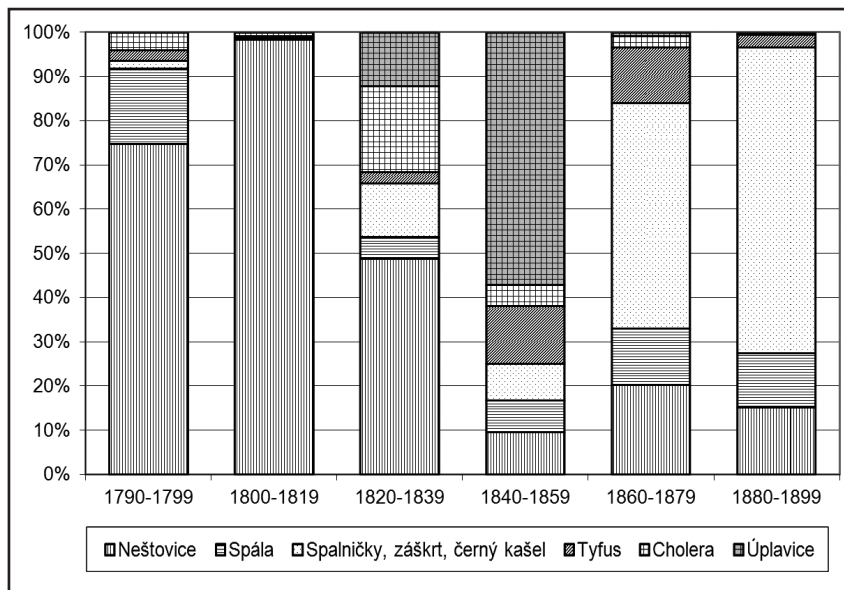
[59] Lumír DOKOUPIL, *Obyvatelstvo ostravské průmyslové oblasti do sčítání 1869*. Praha 1986. s. 82. Toto rozdělení použily např. Věra Kalousková nebo Sabina Dušková: V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Ločenice*; Sabina DUŠKOVÁ, *Demografický vývoj Ústí nad Labem v 19. století*. In *Historická demografie* 24, 2000, s. 109–162.

TABULKA 22. SKLADBA ZEMŘELÝCH PODLE PŘÍČINY ÚMRTÍ VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899

Období Skupina	1790–1799	1800–1819	1820–1839	1840–1859	1860–1879	1880–1899	Celkem
	Infekční	123	239	41	84	237	
TBC	11	21	100	214	162	162	670
Plicní	60	120	113	105	129	204	731
Střevní	1	3	23	11	10	32	80
Mozkové	1	6	18	22	28	56	131
Křečové stavy	314	782	862	788	561	366	3673
Gynekologické	–	–	–	–	1	1	2
Srdeční	–	2	1	–	6	14	23
Ostatní:							
Vodnatelnost	6	6	23	46	30	2	113
Sešlost věkem	47	220	188	213	318	317	1303
Úbytě	8	3	61	70	32	6	180
Předčasné narození a porod	2	24	4	19	8	8	65
Zimnice/horečka	53	272	196	177	30	6	734
Rakovina	–	–	–	2	6	32	40
Kožní	–	1	–	–	–	1	2
Ledviny a močové cesty	–	–	–	–	3	25	28
Jiné břišní	6	6	9	13	18	44	96
Krční	1	3	2	2	4	10	22
Zubní	1	–	–	–	–	–	1
Kosti	–	–	–	–	6	20	26
Kámen	7	4	4	3	2	2	22
Slabost	–	3	20	27	77	27	154
Bliže neurčené	131	277	208	92	70	26	804
Nehody a sebevraždy	5	8	12	21	39	34	119
Celkem	777	2000	1885	1909	1777	1567	9915

Nejčastější příčinou úmrtí po celé sledované období byly křečové stavy, které tvořily 37 % zemřelých. Jednalo se o úmrtí, u kterých se v matrikách uváděly příčiny jako psotník, božec, nebo zkomoleniny německého slova Fraisen. Smrt

GRAF 8. ROZLOŽENÍ INFEKČNÍCH ONEMOCNĚNÍ VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899

následkem tohoto onemocnění byla v převážné většině případů konstatována u dětí. Nejčastěji se farář k tomuto označení příčiny úmrtí uchýlil ve 20.–40. letech 19. století, kdy se jednalo o více než 45 % všech případů. Následující období již zaznamenala pokles tohoto typu úmrtí a svědčí o zlepšení znalostí o možných příčinách úmrtí v dětské populaci.

Na druhém místě co do četnosti byli zemřelí následkem sešlosti věkem (Altersschwäche). Do této kategorie byl zařazen také marasmus, který označuje celkové psychické a fyzické vysílení a zchátralost. Této „chorobě“ podleho 13 % všech evidovaných zemřelých, avšak v posledním sledovaném dvacetiletí tato příčina tvořila celou pětinu případů.

Třetí nejčastější příčinou úmrtí byla infekční onemocnění, tvořila 9 % všech případů. V jednotlivých obdobích však existovaly značné rozdíly. Nejvyššího podílu v počtu zemřelých dosáhla infekční onemocnění v prvním období, kdy na jejich následky zemřelo více než 15 % obyvatel. V letech 1800–1819 došlo k mírnému poklesu jejich zastoupení (na 12 %), ve dvacátých a třicátých letech byla tato diagnóza uvedena u 2 % zemřelých, ve čtyřicátých a padesátých letech u 4 %. Situace byla způsobena snížením výskytu neštovic a celkovým zlepšením úmrtnostní situace v dětské složce populace. Je ale možné, že se část úmrtí na infekční nemoci skrývá ve skupině „křečové stavby“ nebo „zimnice/horečka“. Šedesátá a sedmdesátá léta 19. století byla charakteristická opětovným zvýšením úmrtnosti na infekční

choroby (13 %), které bylo způsobeno novou vlnou neštovic a dalších dětských infekčních chorob převážně v 70. letech a také z kvalitiváním diagnostiky příčin úmrtí. Závěr studovaného období se pak vyznačoval poklesem úmrtí na infekční nemoci (11 %).

Na první pohled převažujícím infekčním onemocněním byly neštovice (označované také jako Pocken a Blatter Pocken), které ve sledovaném období tvořily více než 47 % úmrtí v rámci infekčních onemocnění. Pokles jejich výskytu ve dvacátých letech byl způsoben nejen začátkem očkování proti této chorobě, ale také tím, že ta část obyvatelstva, která neštovice prodělala, byla vůči nim nadále imunní. Nárůst počtu onemocnění v 60. – 70. letech, který ovšem nebyl již zdaleka tak razantní jako na začátku 19. století a je shodný s celozemským trendem, byl způsoben zřejmě dvěma faktory: generační výměnou, neboť starší generace byly po prodělání choroby chráněny doživotně, zatímco mladší byly očkovaním chráněny jen po určitou dobu (proto se později přeočkovávalo); kromě toho bylo zjištěno, že se zhoršila kvalita očkovacího séra. Proto také po této epidemii došlo k přehodnocení přístupu k očkování a plošně byly očkovány děti školou povinné.^[60]

Druhým nejčastějším infekčním onemocněním byl záškrť, označovaný také jako „mázdrivka“, „difterie“ nebo „Häutige Bräune“. Opakující se epidemie záškrťu byly charakteristické pro druhou polovinu 19. století. Nemoc způsobuje těžkou angínu se zúžením hrtanu a hltanu, což nakonec vede k dušení.^[61] Záškrť činil ze skupiny epidemických nemocí na konci 19. století více než 40 % všech zemřelých.

Dalším dětským infekčním onemocněním jsou spalničky, v matrice často znamenáné jako „osejpký“ nebo také „morbilli“. Problémem evidence této nemoci je stručnost zápisů, které ve velkém množství případů konstatují pouze uvedené „osejpký“. Spalničky se vyznačují vysokou horečkou, zánětem horních cest dýchacích, zánětem spojivek a charakteristickou vyrážkou.^[62] Vzhledem k podobným příznakům zarděnek („rubeola“, nemoc se vyznačuje zduřením mízních uzlin a vyrážkou^[63]) a spalniček však může dojít k splnutí těchto dvou nemocí. Samotné zarděnky nebyly zaznamenány ani v jednom případě. Spalničky byly stejně jako záškrť nemocí především druhé poloviny 19. století.

V četnosti případů následuje spála (označována také jako „šarlach“ nebo „skarlatina“), jejíž epidemie byla nejsilnější na přelomu 60. a 70. let. Nemoc se projevuje vysokou horečkou, angínou a vyrážkou.^[64]

V pořadí další infekční chorobou, která je již řazena k nemocem dospělých, je úplavice („dysenterie“), která v průměru způsobila 7 % úmrtí. Svého vrcholu

---

[60] J. STRÁTESKÝ, *Zdravotní a populační*, s. 65–66.

[61] *Velký lékařský slovník*. 2. vydání. Praha 2002, s. 177.

[62] Tamtéž, s. 530.

[63] Tamtéž, s. 736.

[64] Tamtéž, s. 746.

dosáhla tato nemoc, vyznačující se horečkou a bolestivými průjmy, ve 40. a 50. letech. Obyvatelstvo, jehož imunita byla oslabena nepříznivými výživovými podmínkami, zvláště v letech čtyřicátých, podlehl této nemoci ve více než polovině evidovaných případů v rámci infekčních chorob.

Infekční onemocnění, které se vyznačuje silnou bolestí hlavy, schváceností a vyrážkou, je tyfus (označován také jako „hlavnice“ či „hlavnička“). Toto onemocnění tvořilo přibližně 5 % všech úmrtí. Více jak polovina případů spadala do období šedesátých a sedmdesátých let.

Dvě procenta úmrtí připadala na cholera. Onemocnění se v českých zemích objevilo poprvé počátkem 30. let v souvislosti s pandemií, která postupovala z východní Evropy, po nakažení umíralo 40 – 60 % nemocných.^[65] Vyznačovalo se silnými bolestmi břicha, těžkými průjmy, zvracením a dehydratací, která vedla až k šoku.^[66] Problémem byla i samotná léčba, při které se zakazoval přísun tekutin, což u mnohých nemocných průběh nemoci ještě zrychlilo. V českých zemích se cholera vyskytla v letech 1832, 1835–1837, 1847, 1849–1850, 1866. Ludmila Kárníková uvádí, že jen při první vlně cholery zemřelo v Čechách na 50 tisíc osob.^[67]

Farnost Zdechovice byla silnější epidemie ušetřena. Za sledované období bylo zaznamenáno pouze 18 případů cholery. Ve 30. letech došlo k nárůstu onemocnění, které se celkově řadí mezi střevní, je tedy možné, že cholera byla příčinou i zde, s jistotou to však říci nelze. V roce 1832 byla cholera evidována u osmi osob, v roce 1850 u čtyř a v roce 1866 u šesti případů úmrtí. V jiných letech se toto onemocnění ve sledované farnosti nevyskytovalo.

Další velkou kategorií nemocí byla plicní onemocnění, která jako příčinu smrti uvedl farář ve více než 7 % případů. Jednalo se o záduchu, zánět průdušek, záněty a zápaly plic. Nejvyšší počet zemřelých na tuto příčinu byl evidován na konci 19. století.

Následující příčinou úmrtí byla smrt následkem zimnice a horečky, která však nebyla více specifikována a nalezneme ji především u osob starších než 15 let. Tuto nedostatečně specifikovanou příčinu úmrtí u dospělých osob uváděl farář podobně, jako tomu bylo v případě psotníku u dětí.

Přibližně stejný počet osob jako na zimnici nebo horečku podlehl tuberkulóze. Problémem evidence tuberkulózy je její pojmové vymezení. Pro tuberkulózu existuje několik označení jako „souchotiny“, „souchotě“, „tubera“ nebo „úbytě“. Příznaky, tj. ubývání na váze, slabost, malátnost, může mít mnoho dalších nemocí, proto byly úbytě z evidence tuberkulózy vyřazeny a uvedeny zvlášť. K tuberkulóze byly přiřazeny všechny její uvedené formy – plicní, kostí a skrofulóza, tedy onemoc-

---

[65] J. STRŽÍTESKÝ, *Zdravotní a populační*, s. 51.

[66] *Velký lékařský slovník*, s. 356.

[67] L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 74.

nění krčních uzlin.^[68] Vrchol výskytu onemocnění se nacházel ve 40. a 50. letech 19. století, kdy této nemoci podlehl více než 11 % všech zemřelých.

Další příčiny onemocnění jsou již v řádech několika málo procent, jedná se například o slabost, za kterou se mohlo skrývat také několik příčin onemocnění, a která byla evidována ve všech věkových kategoriích. Následující uváděné příčiny úmrtí byly mozkové (u kterých je viditelné zlepšení v evidenci v průběhu sledovaného období), špatně definovatelná vodnatelnost (Wassersucht), která pravděpodobně měla spojitost s nějakým předchozím onemocněním, nebo šlo o kardiovaskulární chorobu.

Nemoci, která byla poprvé evidována až na konci 50. let 19. století, byla rakovina. Celkem byla zaznamenána ve 40 případech, u 22 žen a u 18 mužů. Nejčastěji se objevovala rakovina žaludku, zaznamenána byla také rakovina jater, konečníku, kostí, prsu či rakovina v obličeji.

Na závěr výčtu příčin smrti byla zcela záměrně ponechána kategorie nemocí, které byly označovány jako blíže neurčené, ačkoliv se jedná o více než 8 % úmrtí. Do této skupiny byly nejčastěji zařazeny příčiny onemocnění jako píchání, otok, boule, bolení, krvetok či také alkoholismus. Jde většinou o těžko identifikovatelné diagnózy, které díky zdokonalení lékařské vědy a celkové zdravotnické osvětě postupně mizely.

Poslední a v průběhu období rostoucí skupinou byla kategorie vnějších příčin smrti, tj. úmrtí v důsledku těžkých úrazů, nehod a sebevražd. Ve více jak osmdesáti procentech jsou v této kategorii zaznamenány nehody. Mezi nejčastější úmrtí patřilo utopení, ať již v Labi nebo v některém rybníku, který se nacházel na území farnosti. Četné byly také různé pády a střety s vozem. V několika případech se jednalo také o uhoření. Tragédii jedné rodiny, která při požáru obydlí přišla o pět členů, zaznamenal farář v únoru roku 1861 přímo do matriky: *Všech těch pět, matka, tři dcery a vnučka udusily a uhořely ve sklepě při požáru, který založen nešlechtnou rukou na popeleční středu 5 životů, 7 čísel stavení při větru zničil.*^[69]

Zbylá úmrtí tvořily sebevraždy. K předčasnému ukončení života se rozhodlo 17 mužů a 4 ženy. V případech katolíků se jednalo o 11 mužů a 4 ženy. Pokud jde o způsob provedení, pak muži volili nejčastěji oběšení (osm mužů), dva muži spáchali sebevraždu v podnapilém stavu, jeden muž ukončil život otravou. Ženy rovněž volily nejčastěji oběšení. Výjimečným případem byla smrt následkem podřezání.

Šest sebevražd spáchaly osoby nekatolického vyznání a jednalo se pouze o muže. Opět bylo nejčastějším způsobem ukončení života oběšení, pouze jednou šlo o otravu.

---

[68] Známe také pod pojmem krtice.

[69] SOA Zámorsk, Fond Sbirka matrik Východočeského kraje – FÚ Trnávka, inv. č. 10938, sig. L 6–1, fol. 106. Matrika narozených a zemřelých 1801–1864.

Dochované zápisy však nevyprávějí o důvodech, kvůli kterým se nešťastník rozhodl skoncovat se životem, ani nepodávají bližší informace o pohledu na tento rozšiřující se jev. První záznam o sebevraždě pochází ze září roku 1797, kdy se třiapadesátiletý muž rozhodl oběsit. V první polovině 19. století farář evidoval pouze jeden případ, jednalo se o mladíka ve věku sedmnácti let, který se oběsil. Výrazný nárůst v počtu sebevražd byl zaznamenán v sedmdesátých letech, kdy život ukončilo osm osob.

Nejmladším sebevrahem byl teprve šestnáctiletý mladík, který se roku 1864 oběsil ve stodole z neznámé příčiny. Svou roli při bilancování se životem hrál často i alkohol. Zdechovický farář zaznamenal v roce 1877 případ jednapadesátiletého výměnkáře Josefa Danihelky, jehož skončení se životem popsal následovně: *K večeru se napil kořalky a že mu žena nechtěla desetník na kořalku dát, vzal doma 2 otypyky slámy a prodával ji, nemohl prodati, ženu popral a pak večer na hambalku půdy se oběsil.*^[70]

Sezónní rozložení počtu úmrtí

Sezónní cyklus se projevoval i v úmrtnosti. Obecně lze konstatovat, že nejvíce lidé umírali na sklonku zimy, kdy byl lidský organismus oslaben nejen nepříznivým počasím, ale také skladbou jídelníčku. Letní měsíce klidných let bez epidemií se vyznačovaly nižší úrovní úmrtnosti díky lepším klimatickým podmínkám, jako byla délka slunečního svitu, teplo a lepší vyživovací možnosti obyvatel.

Úmrtnostní poměry v letech 1790–1899 byly kromě toho ovlivněny hned několika dalšími faktory. Do začátku sledovaného období spadají nejen napoleonské války, ale také epidemie neštovic. Následovaly epidemie cholery a rozšíření tuberkulózy, zhoršení vyživovací situace ve 40. letech, opakované epidemie dětských infekčních chorob. To vše ovlivnilo výkyvy v sezónním rozložení počtu úmrtí.

TABULKA 23. POČET ZEMŘELÝCH NA DEN PODLE MĚSÍCŮ V LETECH 1790–1899

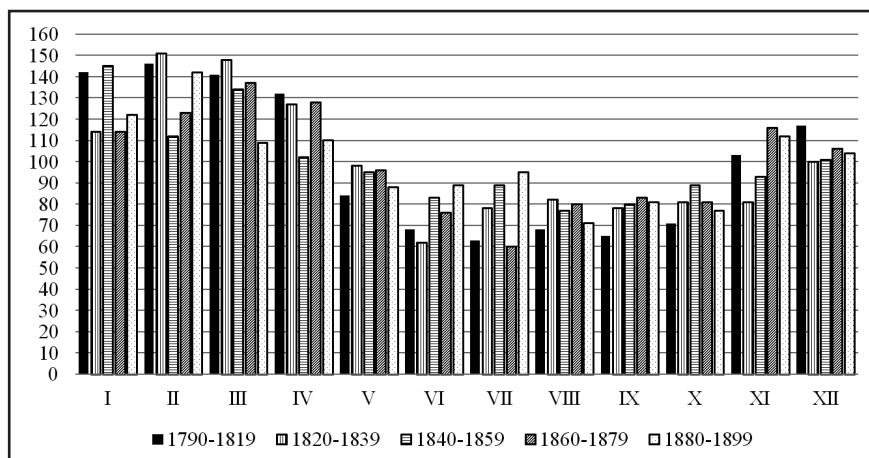
Měsíc	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Počet úmrtí	1090	1043	1141	991	773	607	637	634	622	669	821	899
Průměr na den	35,2	37,0	37,0	33,0	24,9	20,2	20,5	20,4	20,7	21,6	27,4	29,0
Měsíční index	129	136	135	121	92	74	76	75	76	79	101	106

Farnost Zdechovice se ani v sezónním průběhu úmrtí nevymykala obecnému trendu. Od listopadu je zřetelný nárůst v počtu zemřelých s vrcholem v únoru a březnu. Naopak minima bylo dosahováno v letních měsících. Drobné výkyvy

[70] SOA Zámorsk, Fond Sbirka matrik Východočeského kraje – FÚ Zdechovice, inv.č. 10453, sig. 6557, fol. 13. Matrika zemřelých 1871–1911.

GRAF 9 SEZÓNŇNÍ PRŮBĚH ÚMRTNOSTI VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899 (měsíční indexy)

v počtu zemřelých jsou viditelné na grafu č. 9, přesto se však dá říci, že po celé sledované období zůstal trend v sezónnosti zemřelých stejný.

Přirozený přírůstek

Přirozený přírůstek, tedy rozdíl mezi počtem živě narozených a zemřelých v dané lokalitě, poskytuje celkový pohled na vývoj farnosti Zdechovice v letech 1790–1899.

Ačkoliv celkový přirozený přírůstek byl 3490 osob, vyskytlo se 10 let, ve kterých počet úmrtí převýšil počet narozených. Nejvyšší přirozený úbytek nastal v roce 1806, kdy zemřelo o 76 osob více, než se narodilo. Dále to byl rok 1828, kdy rozdíl činil rovných 60 osob. Obě dvě uvedená léta byla zároveň roky s nejnižším počtem narozených. Zatímco vysvětlení úbytku v roce 1806 souvisí s nepříznivým vývojem během napoleonských válek a opakujícími se epidemiemi neštovic, pro rok 1828 jsme však uspokojivě vysvětlení nenalezli.

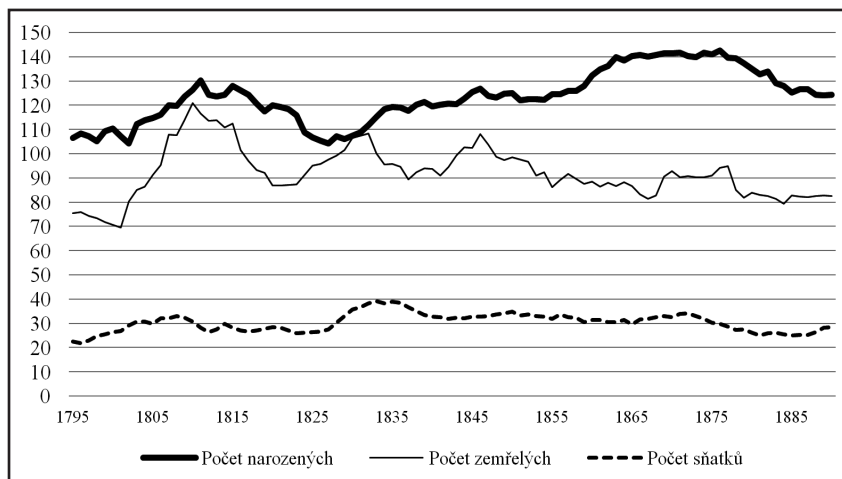
Ačkoliv v druhé polovině 19. století počet narozených stoupal (s výjimkou posledního desetiletí, které je však ovlivněno zakončením studia matrik sboru v Trnávce rokem 1895), počet zemřelých klesal. Z vývoje přirozeného přírůstku lze tedy usuzovat na rostoucí vystěhovalectví z oblasti, což potvrzuje skutečnost, že oblast patřila k emigračním.

TABULKA 24. PŘEHLED PŘIROZENÉ MĚNY OBYVATELSTVA VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899

Období	Počet narozených	Počet sňatků	Počet zemřelých	Přirozený přírůstek
1790–1799	1073	221	778	295
1800–1809	1141	288	900	241
1810–1819	1266	303	1105	161
1820–1829	1072	266	934	138
1830–1839	1171	385	953	218
1840–1849	1239	326	1006	233
1850–1859	1244	318	907	337
1860–1869	1381	319	879	502
1870–1879	1410	314	898	512
1880–1889	1264	252	824	440
1890–1899*	1156	307	743	413
Celkem	13417	3299	9927	3490

* Od roku 1896 bez záznamů za evangelický sbor v Trnávce.

GRAF 10. VÝVOJ POČTU NAROZENÝCH, ZEMŘELÝCH A SŇATKŮ VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1795–1890 (devítileté klouzavé průměry)

Od roku 1896 bez záznamů za evangelický sbor v Trnávce.

Závěr

Obyvatelstvo farnosti Zdechovice zůstávalo i v 19. století svou obživou závislé na zemědělství. Oblast v této době nezaznamenala větší hospodářský a kulturní rozmach. Zvláštností sledovaného území však byla náboženská skladba obyvatel. Ve třech sousedních vesnicích se nacházely farní kostely tří různých konfesí – kostel katolické církve ve Zdechovicích, modlitebna augsburské církve v Trnávce a modlitebna helvetské církve v Chvaleticích. Vzhledem k této ojedinělosti bylo možné některé aspekty studovat s ohledem na náboženské vyznání.

Matriky oddaných poskytly informace o věku snoubenců, četnosti druhých a dalších sňatků a samozřejmě počtu uzavřených manželství podle náboženské příslušnosti snoubenců. Až do 80. let 19. století se hrubá míra sňatečnosti ve farnosti Zdechovice pohybovala nad celozemským průměrem, poté byla nižší.

Výzkum porodnosti farnosti Zdechovice potvrdil známý poměr pohlaví při narození (v případě farnosti Zdechovice 51,5 % chlapců k 48,5 % dívek). Zajímavé výsledky přineslo sledování počtu narozených podle náboženství rodičů, kdy od 70. let 19. století se podíl dětí, které byly evidovány jako nekatolické, postupně snižoval. Do jaké míry byl tento stav ovlivněn záměrným omezováním plodnosti nebo odchodem příslušníků nekatolického vyznání ze zdejší farnosti však bez hlubšího studia není možné určit. Celkově lze říci, že hrubá míra porodnosti farnosti Zdechovice dosahovala vždy nižších hodnot, než bylo typické pro české země v dané době.

Zajímavé výsledky však poskytlo rozdělení dětí dle víry rodičů nemanželsky narozených dětí, kde se projevíly značné rozdíly. Mnohem více dětí se mimo manželství rodilo katolíkům, ve druhé polovině 19. století až o 10 procentních bodů více než nekatolíkům. Nelze však s jistotou určit, zda se jednalo o důsledek přísnějšího postoje k nemanželskému styku u nekatolíkům, tato otázka by si zasloužila rozsáhlejší studium.

Farnost byla velmi často ušetřena velkých epidemií, které zasáhly české země. Oblast přesto zasáhlo několik vln epidemie neštovic, i když nejsilnější z nich v letech 1799–1800 se jí vyhnula. Ani epidemie cholery se výrazněji neprojevila. Obyvatelé byli ušetřeni i epidemie tyfu, která se přehnala přes Čechy v roce 1847.

Průměrný věk zemřelých byl ovlivněn vysokou kojeneckou úmrtností. V závěru sledovaného období byl však zřetelný pokles počtu zemřelých kojenců, resp. dětí a zemřelých v produktivním věku, naopak se zvýšil počet zemřelých ve vyšším věku, což zcela odpovídá prodlužování lidského života v této době.

Největší pozornost při studiu úmrtnosti byla věnována příčinám úmrtí. Ačkoliv jejich záznamy byly především na konci 18. století velmi strohé, poskytly alespoň základní informace o chorobách obyvatel a zároveň o představách farářů, kteří často určovali příčinu úmrtí pouze podle popisu blízkých zemřelého. V druhé polovině 19. století byl již značný posun ve znalostech obyvatel o běžných nemocech, ale také o infekčních chorobách a ochraně proti nim.

Populační vývoj farnosti Zdechovice, která ležela na hranici tehdejšího Chrudimského a Čáslavského kraje, se ve sledované době nevymykal všeobecnému trendu. V zemědělsky orientované oblasti, která se významnějšího rozmachu nedočkala ani po výstavbě železnice, se v posledních dvou desetiletích 19. století projevil znatelný úbytek populace, který byl způsoben odchodem obyvatel do „zajímavějších“ a rozvinutějších lokalit. Zvláštností vybrané farnosti bylo „trojkonfesijní“ prostředí, které by si zasloužilo rozsáhlejší výzkum, zvláště pokud jde o přístup k záměrnému omezování plodnosti, smíšené sňatky či praktikování přestupů mezi jednotlivými vyznáními.

SUMMARY

The parish Zdechovice in East Bohemia belonged to agricultural regions that had not experienced a remarkable economic and cultural flourishing during the 19th century. There was, however, one specific feature of this region: namely, the religious composition of the inhabitants. In three neighbouring villages stood churches of three different religions: the Catholic Church in Zdechovice, the prayer house of the Augsburg confession in Trnávka and the prayer house of the Helvetic confession in Chvaletice. With the view of this fact it was possible to study certain population aspects with respect to the religion of the inhabitants.

The registers of marriages rendered data on the average age of the engaged couples, the frequency of second and subsequent marriages and also, of course, the number of marriages concluded within the specific churches.

The research of natality in the parish Zdechovice focused not only on the development of the numbers of children born and their sex, but also on the average number of children in family. The division of children according to the confession of parents was very interesting in case of illegitimate births, when considerable differences appeared; much more children were born out of wedlock to Catholics. The difference of illegitimate births between Catholics and non-Catholics was sometimes more than 10 %.

As for the mortality, we focused on the average age of death, the mortality of infants and the causes of deaths in the period under study. Even though the evidence was sparse especially at the end of the 18th century, it renders at least the basic information as for the common illnesses and the opinions of the parish priests about them. In the second half of the 19th century there has already been a considerable change as for the common knowledge of the inhabitants of the illnesses, but also on infectious diseases and the ways how to cope with them.

PŘÍLOHA 1.

PŘEHLED POČTU NAROZENÝCH, SŇATKŮ, ZEMŘELÝCH A PŘIROZENÉHO PŘÍRŮSTKU VE FARNOSTI ZDECHOVICE V LETECH 1790–1899

Rok	Počet narozených	Počet sňatků	Počet zemřelých	Přirozený přírůstek	Rok	Počet narozených	Počet sňatků	Počet zemřelých	Přirozený přírůstek
1790	115	19	98	17	1821	110	34	83	27
1791	91	25	75	16	1822	121	25	79	42
1792	110	19	71	39	1823	98	23	115	-17
1793	115	24	71	44	1824	132	24	64	68
1794	91	19	143	-52	1825	109	18	72	37
1795	107	23	63	44	1826	114	24	91	23
1796	131	24	73	58	1827	98	24	96	2
1797	102	20	55	47	1828	82	36	142	-60
1798	99	24	55	44	1829	96	30	114	-18
1799	112	24	74	38	1830	98	35	90	8
1800	109	19	79	30	1831	112	34	95	17
1801	99	29	56	43	1832	124	47	128	-4
1802	96	38	63	33	1833	121	50	86	35
1803	129	29	128	1	1834	121	42	116	5
1804	117	30	53	64	1835	127	31	99	28
1805	102	29	63	39	1836	124	39	105	19
1806	76	41	152	-76	1837	114	45	69	45
1807	169	37	97	72	1838	124	22	73	51
1808	128	24	86	42	1839	106	40	92	14
1809	116	12	123	-7	1840	110	31	84	26
1810	112	49	93	19	1841	112	31	81	31
1811	130	38	176	-46	1842	144	35	112	32
1812	128	38	125	3	1843	131	27	130	1
1813	152	22	111	41	1844	111	25	98	13
1814	127	16	125	2	1845	129	38	79	50
1815	110	17	112	-2	1846	120	37	101	19
1816	116	22	72	44	1847	120	27	115	5
1817	121	33	88	33	1848	128	38	124	4
1818	122	34	95	27	1849	134	37	82	52
1819	145	34	108	37	1850	124	31	131	-7
1820	115	28	78	37	1851	117	37	73	44

Rok	Počet narozených	Počet sňatků	Počet zemřelých	Přirozený přírůstek	Rok	Počet narozených	Počet sňatků	Počet zemřelých	Přirozený přírůstek
1852	125	34	85	40	1883	130	30	74	56
1853	127	28	86	41	1884	121	24	87	34
1854	131	45	89	42	1885	132	25	77	55
1855	92	23	93	-1	1886	138	31	82	56
1856	124	31	107	17	1887	107	27	75	32
1857	129	32	72	57	1888	126	20	69	57
1858	132	34	96	36	1889	112	23	109	3
1859	143	23	75	68	1890	138	25	84	54
1860	118	53	100	18	1891	135	26	82	53
1861	138	23	108	30	1892	110	37	77	33
1862	126	27	67	59	1893	119	40	90	29
1863	149	28	71	78	1894	134	27	75	59
1864	132	31	101	31	1895	127	35	104	23
1865	146	32	84	62	1896	106	29	64	42
1866	141	24	90	51	1897	98	25	51	47
1867	166	34	83	83	1898	86	27	54	32
1868	131	31	90	41	1899	103	36	62	41
1869	134	36	85	49	Celkem	13417	3299	9927	3490
1870	141	42	79	62	Od roku 1896 bez záznamů za evangelický sbor v Trnávce.				
1871	121	29	50	71					
1872	155	34	83	72					
1873	137	35	171	-34					
1874	147	29	104	43					
1875	143	35	67	76					
1876	153	36	87	66					
1877	127	22	86	41					
1878	151	25	85	66					
1879	135	27	86	49					
1880	136	26	79	57					
1881	127	24	88	39					
1882	135	22	84	51					

Výzva k podávání abstraktů do monotematického čísla etnologického časopisu Český lid: „Městská každodennost v období socialismu ve střední a východní Evropě“

Zkoumání každodennosti má v sociálních a historických vědách silnou pozici již po několik desetiletí. Z hlediska zkoumání urbánního prostředí se tematizují především běžné rutiny, praktiky a jednání jednotlivců i skupin, skrze které jsou re/produkovány významy městských prostorů. Výzkum každodennosti tak dovoluje poznávat smysl, jenž je urbánnímu prostředí přikládán na různých úrovních interpretace: privátní či osobní úhel pohledu jednotlivců a skupin se může lišit od interpretací veřejných či oficiálních. Cílem připravovaného čísla je zkoumat městskou každodennost v kontextu socialistického systému, který specifickým způsobem ovlivňoval každodenní praktiky lidí. Jeho politické, ale také ekonomické a socio-kulturní podmínky vytvářely zvláštní strukturální tlak na organizaci každodenního života, současně často ovlivňovaly hranici mezi „privátním“ a „oficiálním“, jež se mohla projevovat právě v reinterpetacích urbánního prostoru a událostí, které se v něm odehrávaly.

Přivítáme texty zaměřené teoreticky i konkrétní empirické studie. Mezi témata, která mohou navrhované studie zpracovávat, patří:

- Každodenní život ve veřejném či/a privátním prostoru
- Urbánní rytmy a rutiny, jejich přetrvávání a narušování
- Oslavy a svátky
- Práce a volný čas
- Spotřeba v urbánním prostředí
- Reprezentace socialistického domova – bydlení pro socialistickou rodinu

a další oblasti každodenního života ve městě v socialistickém kontextu.

Návrhy v češtině, slovenštině nebo angličtině v rozsahu do 1800 znaků zasílejte do 30. 6. 2012 na adresu redakce: jiri.woitsch@post.cz

O tom, zda byl námět vybrán k publikaci, budou autoři informováni do 31. srpna 2012. Hotové statě budeme očekávat do 31. prosince 2012, monotematické číslo Českého lidu vyjde na podzim roku 2013.

Na spolupráci se těší redakce Českého lidu a hostující editorky Jana Nosková, Slavomíra Ferenčuhová, Lucie Galčanová a Barbora Vacková.

KRONIKA

Zastavení nad významným životním jubileem PhDr. Pavly Horské, CSc.

Počátkem letošního roku se dožila významného životního jubilea přední představitelka a neúnavná organizátorka české historické demografie a také dlouholetá hlavní redaktorka našeho časopisu Dr. Pavla Horská, CSc. (* 5. února 1927). V našem časopise, stejně jako v revue *Demografie* byl již několikrát zhodnocen jubilentčin přínos pro naši historickou demografii a historickou vědu obecně a příslušné jubilejní příspěvky byly doplněny i její bibliografií.^[1] Dovolte mi tedy, abych k letošnímu jubileu přispěl spíše několika osobními vzpomínkami, které by dokreslily obraz vytvořený zmíněnými statěmi.

Absolventka oboru dějepis-francouzština na pražské filozofické fakultě Pavla Horská pracovala od roku 1953 v nově založeném Historickém ústavu ČSAV, kde se zprvu věnovala dějinám českého průmyslu v 19. století, a to v širokých sociálních souvislostech. Záhy si získala velmi dobré vědecké renomé. Historické demografii, která se v padesátých letech ustavila jako svébytný obor, zejména ve Francii a Velké Británii, a brzy zažila strmý vzestup, se tehdy v ústavu věnovala její mladá kolegyně Ludmila Kárníková, dcera předního českého jazykovědce Vladimíra Šmilauera a manželka historika Zdeňka Kárníka. Po její předčasné tragické smrti Pavlu Horskou ředitel ústavu Josef Macek pověřil, aby na historikodemografické problematice pracovala ona, neboť k ní měla svou odbornou orientaci nejbližší. Pavla Horská nejdříve připravila do tisku rukopis známé monografie své zesnulé kolegyně *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914* a poté se sama zabrala s velkou vervou do práce v novém oboru, který se stal hlavním předmětem jejího vědeckého zájmu na celý život. Uvědomovala si přitom, že práce v novém oboru nemůže být úspěšná bez navázání odborných kontaktů s předními představiteli nedávno konstituovaného nového oboru v zahraničí, zejména ve Francii, což v té době nebylo zcela snadné. Díky pochopení ze strany vedení ústavu (a také díky přátelským stykům navázaným s Francií ještě v době studií) mohla Pavla Horská několikrát vyjet do Paříže, účastnit se mezinárodních setkání historických demografů, navázat kontakty zejména s pařížským Národním institutem demografických studií (INED) a osobně zejména s nestorem francouzské historické demografie Louistem Henrym a předním představitelem oboru Jacquesem

---

[1] Redakční kolektiv, *Významné životní jubileum Dr. Pavly Horské, CSc.* In *Historická demografie* 11, 1987, s. 109–315 [s bibliografií do r. 1985]; Ludmila FIALOVÁ a kol., *K životnímu jubileu PhDr. Pavly Horské, CSc.* In *Historická demografie* 26, 2002, s. 191–195 [s bibliografií od r. 1985]; Eduard MAUR, *Významné životní jubileum PhDr. Pavly Horské, CSc.* *Demografie* 49, 2007, č. 2, s. 132–133.

Dupâquierem, ale i s významnými historickými demografy z dalších zemí, jako byla Irena Gieysztorowa z Varšavy nebo prof. Kovacsics z Budapešti. Pavla Horská s nimi udržovala systematický kontakt, čerpala od nich cenné metodické podněty a přivázela nebo dostávala u nás nedostupnou odbornou literaturu, kterou ochotně půjčovala všem zájemcům.

Další centra, kde se v té době začala u nás historická demografie – především díky iniciativě Václava Husy a Milana Myšky – rozvíjet, byla filozofická fakulta UK v Praze a pedagogická fakulta v Ostravě, výrazný historický zájem však projevili i někteří naši přední demografové v čele s Vladimírem Srbem a Zdeňkem Pavlíkem. Prof. Václav Husa založil na fakultě i pracovní skupinu orientovanou na tento obor, jejíž vedení jsem se po jeho nečekané smrti ujal já. Skupina po Husově smrti soustřeďovala především archiváře a regionální pracovníky zajímající se o dějiny obyvatelstva, jako byli Miloslav Bělohávek, Josef Hanzal, Jaroslav Honc, Emanuel Janoušek, Josef Křivka nebo Petr Jančárek. Nebyla soustředěna ke konkrétnímu společnému výzkumnému úkolu, ale spíše se zaměřila na produktování metodických záležitostí. Mezitím Josef Macek dospěl k závěru, že bude účelné vytvořit určité koordinační centrum oboru při HÚ ČSAV a jeho přípravou pověřil Pavlu Horskou. Tak se v březnu roku 1967 zrodila Komise pro historickou demografii při HÚ ČSAV. Její předsedkyní se stala Pavla Horská, zatímco já jsem v ní zaujal místo tajemníka. Tehdy začala naše úzká spolupráce, trvající dodnes. V komisi byla vedle několika českých pracovišť zastoupena Jánem Siráckým a později Antonem Špieszem i historiografie slovenská. Na samém počátku své činnosti začala Komise vydávat ročenku Historická demografie, která vychází (nově jako časopis) dodnes. Byla a zůstává jedním z mála specializovaných časopisů svého oboru na světě a brzy si získala i dobrý ohlas v zahraničí. Její hlavní redaktorkou byla od samého počátku Pavla Horská (i když v tiráži dlouho není redakce uvedena).

Nad nově založenou komisí se ovšem záhy začaly stahovat mraky „normalizace“. Nešlo jen o to, že její členové vesměs nepatřili k prověřeným kádrům, ale novému vedení Ústavu československých a světových dějin ČSAV (jak byl přejmenován HÚ) vadilo i jednoznačné zaměření historické demografie a zejména samotné Pavly Horské na kvantitativní metody historického výzkumu, jejichž monopolním reprezentantem u nás se tehdejší ředitel ústavu cítil být. K tomu přistupoval i fakt, že komise zvala na své akce proskribované jedince, jako byl například Bořivoj Lůžek. Výsledek na sebe nedal dlouho čekat. Roku 1975 byla komise kolegiem historie tzv. reorganizována, a to tak, že Pavla Horská z ní byla zcela vyloučena, já jsem byl zbaven místa tajemníka, do komise byli najmenováni noví členové, kteří s historickou demografií měli jen máloco společného, ročenka Historická demografie byla zastavena a činnost komise fakticky usnula. A poté, co dosáhla penzijního věku, byla Pavla Horská ústavem okamžitě poslána do důchodu. Vztah ústavu k ní v té době nabýval až absurdní podoby. Když například osmdesátých letech do ústavu přijela na oficiální návštěvu významná polská historická

demografka Irena Gieysztorová (jejíž manžel byl nejen ředitelem akademického ústavu, ale i předním činitelem Solidarity) a vyslovila přání se s Pavlou a se mnou setkat, ústav nás zapíral a paní Gieysztorové “předhazoval“ odborníky, o kterých jakživa neslyšela a o něž nijak nestála. Setkání se nakonec v tichosti uskutečnilo, ovšem mimo ústav.

I za těchto podmínek však Pavla Horská neztrácela chuť do práce a pokusila se najít pro koordinaci aktivity historických demografů novou institucionální základnu. V rámci zcela zideologizované historické vědy to ovšem nešlo, pomocnou ruku ale podali přírodovědci. A bylo to velmi šťastné řešení. Pavla Horská stála roku 1975 u zrodu Československé demografické společnosti při ČSAV, v jejímž čele působila od samého počátku výrazná osobnost Zdeňka Pavlíka. Založila při ní odbornou skupinu pro historickou demografii a posléze se stala na řadu let i členkou hlavního výboru společnosti, kde patřila vždy k neaktivnějším členům. Z titulu funkce vedoucího odborné skupiny, kterou jsem po ní převzal, jsem se pravidelně účastnil zasedání výboru a vzpomínám na ně jako na něco v tehdejší době zcela mimořádného. Na rozdíl od zcela oficiózní, zpolitizované a přísnému ideologickému dohledu podřízené Československé historické společnosti panoval nejen na schůzích výboru, ale do značné míry i na pravidelných konferencích a diskusních večerech pořádaných ČSDS duch otevřených diskusí a kritiky a nechyběla ani vůle k riskantním krokům. Zatímco prvním činem znormalizované ČSHS bylo vyloučení všech posrpnových emigrantů ze svých řad, demografická společnost například přijala za svou členku Jiřinu Šiklovou, a to okamžitě po jejím propuštění z vězení. Vyvrcholením činnosti společnosti pak bylo kritické memorandum o zdravotním stavu obyvatelstva ČSSR, zveřejněné na sklonku komunistické éry. Na tom všem měla Pavla Horská nemalý podíl.

Prostřednictvím Zdeňka Pavlíka se Pavle Horské také podařilo zařadit historikodemografickou problematiku do dvou vědeckovýzkumných projektů z oblasti demografie, a tím získat i institucionální zázemí pro další demografický výzkum. Nejdříve to byl projekt Základní problémy reprodukce lidských populací se zvláštním zřetelem k Československu, řešený v letech 1876–1980 na Přírodovědecké fakultě UK, a pak v letech 1981–1985 úkol nazvaný Vývoj sociálně třídni a demografické struktury, koordinovaný Ústavem pro filozofii a sociologii ČSAV. Základní kádr pracovníků na historikodemografickém úseku tohoto úkolu tvořili archiváři. Protože pracovní skupina na FF UK za normalizačního vedoucího Katedry československých dějin Václava Krále ztratila vhodné podmínky pro svou činnost, iniciovala Pavla Horská založení nové pracovní skupiny pro historickou demografii při Archivní správě MV, jejíž vedení se ujala její stará přítelkyně Eliška Čáňová. Do ní přešla nejen většina členů starší fakultní skupiny, ale přišli do ní i noví, většinou mladší kolegové, kteří pak významně obohatili rozvoj české historické demografie, jako například Ladislav Dušek nebo Petr Mužík. Spolu s Pavlou jsme se snažili zprostředkovat skupině nejnovější metodické podněty zahraniční, zejména francouzské demografie, a orientovat její práci ke dvěma způsobům studia

přirozené měny. Prvním byla excerpce základních demografických dat z matrik metodou anonymní excerpce, druhou studium populačního vývoje na základě rekonstrukce rodin z matričních údajů. Obojí přineslo cenné výsledky, které byly záhy zpřístupněny jednak v regionálním tisku, jednak v jednom z čísel sborníku *Acta demografica*.

Roku 1983 se však zlepšila situace historické demografie i v rámci historické vědy. Nové, mladé pracovnici ÚČSD Ludmile Fialové se podařilo obnovit vydávání ročenky *Historická demografie*, dokonce v podstatně větším rozsahu, než jaký měla její čísla před rokem 1975. Ludmila Fialová přitom navázala velmi plodnou, byť zcela neoficiální spolupráci s Pavlou Horskou, jež tak opět získala vliv na obsah revue, kterou kdysi založila. A po listopadu 1989 se Pavla Horská zaslouženě vrátila jak do obnoveného Historického ústavu, tak i do čela ročenky a setrvala v čele její redakce až do roku 2008, kdy jí zdravotní důvody zabránily v práci pokračovat. I poté však zůstává členkou redakční rady a poskytuje jí vydatnou pomoc zejména při posuzování jednotlivých zaslaných příspěvků. Když pak v Historickém ústavu přestala být historická demografie pěstována, přešla spolu s Ludmilou Fialovou do Sociologického ústavu, kde se jim podařilo vytvořit nové centrum historikodemografického výzkumu a zajistit tak další vycházení *Historické demografie*. Teprve odtud odešla na zasloužený odpočinek, ale její vědecké úsilí na poli historické demografie tím zdaleka neskončilo.

Až po roce 1989 se mohla tvůrčí i organizační činnost Pavly Horské naplno rozvinout. Teprve nyní totiž vyvstala možnost zúročit výsledky práce českých historických demografů uložené v desítkách studií publikovaných v *Historické demografii* i jinde, na jejichž vzniku měla Pavla lví podíl, i plody vlastního výzkumu. Pavla Horská iniciovala vydání hned několika cenných syntetizujících kolektivních monografií, kterým také dala základní osnovu: Roku 1990 vychází práce *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy* (přípravená do tisku už před revolucí), roku 1996 (a znovu 1998) *Dějiny obyvatelstva českých zemí* a roku 2002 *Zrod velkoměsta – Urbanizace českých zemí a Evropa*. S populační historií úzce souvisela i její další knížka z té doby, nazvaná *Naše prababičky feministky* (1999), reagující pohotově na nástup genderové problematiky v naší historiografii. Zahraničnímu publiku pak výsledky českého bádání Pavla Horská zpřístupnila jednak dlouholetou spoluprací na mezinárodní bibliografii historické demografie, jednak svou „středoevropskou“ kapitolou v druhém dílu známé syntézy *Histoire des populations de l'Europe* (Paris 1998). Kromě toho ovšem publikovala další cenné časopisecké stati, metodicky vždy velmi podnětné, a „zabrousila“ i do dalších oblastí historie, například do dějin česko-francouzských vztahů. I nadále zůstávala předním iniciátorem nejrůznějších odborných setkání, a to i mezinárodních, velmi intenzivní spolupráci navázala s pražským Francouzským centrem pro výzkum ve společenských vědách (CEFRES), které z její iniciativy pozvalo do Prahy k přednáškovým pobytům řadu francouzských odborníků. Její obětavost, iniciativnost, neutuchající elán a nevyčerpatelnou energii musel každý obdivovat. Teprve v posledních letech

zdravotní problémy její aktivity poněkud utlumily, Pavla však stále pečlivě sleduje vývoj oboru a pomáhá svými zkušenostmi a iniciativními nápady pokračovat v nastoupené cestě.

U příležitosti jejího životního jubilea jí redakční rada Historické demografie i všichni její přátelé upřímně přejí, aby překonala všechny zdravotní problémy, které ji v poslední době potkaly, aby ji neopouštěla její příslovečná aktivita a aby prožila ještě řadu hezkých let v plodné práci.

Eduard Maur

K jubileu univerzitního profesora PhDr. Eduarda Maura, CSc.

Dne 1. dubna 2012 oslavil své sedmdesáté páté narozeniny prof. PhDr. Eduard Maur, CSc. Podobně významné jubileum bývá obvykle příležitostí k bilancování. V tomto případě je však mnohem více na místě potěšující konstatování, že Eduard Maur netráví své současné dny odpočinkem, nýbrž nadále vede aktivní pedagogický a badatelský život jako před patnácti lety, kdy zde, na stránkách Historické demografie, vyšel medailónek k jeho tehdejšími šedesátinám. Historická demografie tehdy mimo jiné otiskla rovněž bibliografii Maurových prací za léta 1962–1996, z níž bylo a je patrné mimořádně široké spektrum jeho profesních zájmů, jejichž těžiště sice spočívá v dějinách raného novověku, nicméně přesahuje i do středověkých či moderních dějin. Hlavní oblasti, kterými se Eduard Maur zabývá, pak představil sborník příspěvků nazvaný *Historik zapomenutých dějin*, který byl vydán v roce 2003 u příležitosti Maurových šedesátých pátých narozenin.

Nebyli to však jen přátelé a žáci, kteří se v uplynulých letech rozhodli vyjádřit svůj vztah k Eduardu Maurovi i k jeho práci. Významných ocenění se Eduardu Maurovi dostalo i z jiných stran. V roce 2005 mu byl předsedou francouzské vlády udělen prestižní titul *rytíře řádu Akademických palem*, který je ve Francii nejvyšším oceněním pedagogické činnosti. Orientace na francouzskou historiografii je v dílech Eduarda Maura patrná již od počátku jeho vědecké kariéry. Díky tomuto svému zaměření Eduard Maur zprostředkovával české historické obci řadu poznatků a podnětů ze západoevropské historiografie, které by k nám bez jeho působení pronikaly pouze obtížně. V 90. letech Eduard Maur hostoval na univerzitách v Lille, Paříži či Montpellier, kde navázal řadu užitečných kontaktů. Uděleným titulem tak byly oceněny i zásluhy Eduarda Maura o rozvoj vztahů mezi oběma zeměmi. Poctu jeho odborné práci vyjádřila však i česká akademická obec. Stalo se tak v roce 2008, kdy prof. RNDr. Václav Hampl, DrSc. předal Eduardu Maurovi zlatou pamětní medaili Univerzity Karlovy, na jejíž půdě Eduard Maur působil téměř padesát let.

Svou pedagogickou činnost Eduard Maur neomezil pouze na Univerzitu Karlovu, v současné době působí na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice, kde

je již několik let členem Ústavu historických věd. Jeho výuka je důležitá právě z hlediska historické demografie, neboť v České republice není v současné době příliš mnoho vysokoškolských učitelů, kteří by se věnovali tomuto oboru, u jehož zrodu u nás stál právě Eduard Maur. Z této jeho dlouholeté praxe těží i časopis *Historická demografie*, jejímž spoluzakladatelem a šéfredaktorem Eduard Maur je. Od roku 1967, kdy tento časopis začal vycházet, publikovala na jeho stránkách celá řada autorů, které k tomuto odvětví přivedla často právě osobnost Eduarda Maura. Svým žákům se Eduard Maur věnoval a stále věnuje s maximálním možným nasazením. Je vždy ochoten pomoci a díky jeho obdivuhodnému rozhledu v oblasti sociálních a hospodářských dějin si studenti mohou být jisti, že se jim dostane skutečně erudované rady.

Výrazem jeho rozsáhlého přehledu po českých dějinách jsou i publikace, které Eduard Maur vydal v poslední době. Jde především o jeho zatím poslední monografii, která vyšla v roce 2006 pod názvem *Paměť hor. Šumava – Říp – Blaník – Hostýn – Radhošť*. Autor v ní ukazuje bájně hory jako místa paměti, jejichž prostřednictvím se vytvářela a stabilizovala historická paměť, která hrála důležitou roli v procesu formování českého národa v 19. století. Významný autorský podíl měl Eduard Maur i v kolektivní monografii z roku 2009 nazvané *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Šlo o první pokus české historiografie ukázat ženu a její místo v české historiografii, stejně jako proměnu jejich rolí i stereotypů, které jsou s postavením žen spjaty. Kromě těchto dvou nejvýznamnějších prací Eduard Maur v uplynulých letech uveřejnil i několik desítek odborných časopiseckých statí, zpráv a recenzí, jak je ostatně patrné z přiložené bibliografie jeho prací za léta 2003–2011. Věříme, že se z podobně aktivní činnosti profesora Eduarda Maura budeme těšit i v příštích letech, do nichž mu přejeme pevné zdraví, jakož i mnoho tvůrčího elánu i osobní spokojenosti.

Alice Velková

Výběrová bibliografie prací univ. prof. PhDr. Eduarda Maura, CSc. od roku 1999 (knižní publikace a statí)

- 1) Po stopách Tomáše Müntzera v Praze. In *Příspěvky k dějinám vzdělanosti v českých zemích*, I. Praha, Univerzita Karlova 1998, s. 87–94.
- 2) Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století. Praha, Sociologický ústav AV ČR 1999, 141 s. (spoluautoři Lumír Dokoupil – Ludmila Fialová – Ludmila Nesládková).
- 3) Čeleď a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651. In *Historická demografie* 23, 1999, s. 85–135.
- 4) Nepřátelská agitace mezi poddanými v Čechách za válek 17. a 18. století (Se zvláštním zřetelem k válce o dědictví rakouské). In Zdeněk Kárník – Jiří Štaif (edd.). *K novověkým sociálním dějinám českých zemí I, Čechy mezi tradicí a modernizací*. Praha, Karolinum 1999, s. 125–165, 334–335.

- 5) K postavení poddaných na českých komorních panstvích po válce třicetileté. *Acta Universitatis Carolinae* 1996, Philosophica et historica 5, Praha, Karolinum 1999, s. 143–153.
- 6) Počátky pivoňského kláštera – mýty, realita, otázky. In *Minulostí Západočeského kraje* 34, 1999, s. 7–34.
- 7) Dětství a mládí jako fáze životního cyklu v pojetí J. A. Komenského. In *Studia comeniana et historica* 62, *Museum Comenii Hunno Brodense* 29, 1999, s. 113–125.
- 8) Die wirtschaftliche, soziale und demographische Entwicklung Böhmens 1648–1740. In *Walter Leitsch – Stanislaw Trawkowski (edd.). Polen und Österreich im 17. Jahrhundert. Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag* 1999, s. 68–108.
- 9) Palackého koncepce českých agrárních dějin a její osudy. In *František Šmahel (ed.). František Palacký 1798–1998 – dějiny a dnešek. Praha HÚ AV ČR* 1999, s. 139–152.
- 10) Příspěvek k prosopografii duchovních tábořské orientace v počátcích husitské revoluce. In *Táborský archiv* 9, 1999, s. 49–89.
- 11) K některým aspektům novodobých sociálních dějin českých zemí a střední Evropy. *Acta Universitatis Carolinae* 1997, Philosophica et historica, vyšlo Praha 1999, s. 61–74.
- 12) Chody, Chodovy a Chodové. Pokus o vymezení středověkých sídel Chodů toponomastickou metodou. In *Západočeský historický sborník* 5, 1999, s. 5–23.
- 13) Historické vědomí dnes – kritická reflexe, zmatek nebo záměrná destrukce? In *Miroslav Šesták – Emil Vráček (edd.). Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty, Praha* 2000, s. 71–77.
- 14) Protipruský odboj v boleslavském kraji za první slezské války (1740–1742). In *Alena Pazderová – Jan Kahuda (edd.). Našim jubilantkám. Sborník příspěvků k poctě životního jubilea Věry Beránkové, prom. hist., PhDr. Dagmar Culkové a PhDr. Marie Liškové. Praha SÚA* 2000, s. 180–189.
- 15) Doba rudolfínská – období zásadního přelomu ve vývoji českého železářství. *Historický obzor* 11, 2000, Nr. 5–6, s. 125–129.
- 16) Selský rebel na českém jevišti. *Acta Universitatis Carolinae* 1998 – Philosophica et historica 1, Praha, Karolinum 2000, s. 125–134.
- 17) Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750. *Český časopis historický* 98, 2000, Nr. 4, s. 737–774 (spoluautor Markus Cerman).
- 18) Gutsherrschaft und „zweite Leibeigenschaft“ in Böhmen. *Studien zur Wirtschafts-, Sozial- und Bevölkerungsgeschichte (14.–18. Jahrhundert). Wien-München, Verlag für Geschichte und Politik – R. Oldenburg Verlag* 2001, 246 s.
- 19) Na návštěvě v rodné zemi. Ze vzpomínek Hanse Komendy (1716–1776), českého lokaje a muzikanta ve Vestfálsku. In *Pocta docentu Vladimíru Nálevkovi. K šedesátým narozeninám (= Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 2–1998, Studia historica IL), Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum* 2001, s. 57–66.
- 20) Ohlas napoleonských válek v českých zemích. In *Napoleonské války a české země, Praha, Nakladatelství Lidové noviny – HÚ AČR* 2001, s. 45–61, 281.
- 21) Smrt ve světle demografické statistiky. In *H. Lorenzová – T. Patrasová (edd.). Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Praha* 2001, s. 245–254.
- 22) Die Choden. In *Walter Koschmal – Marek Nekula – Joachim Rogall (edd.). Deutsche und Tschechen. Geschichte – Kultur – Politik. München, C. H. Beck Verlag* 2001, s. 603–610.
- 23) Chodové. In *Walter Koschmal – Marek Nekula – Joachim Rogall (edd.). Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika. Praha – Litomyšl, Paseka* 2001, s. 390–395.

- 24) Pojetí národa v díle českých pobělohorských emigrantů. In *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*. Michaela Hrubá (ed). Ústí nad Labem 2001, s. 174–183.
- 25) Urbanizace Čech v raném novověku. In *Historická demografie* 25, 2001, s. 5–64.
- 26) Kult hor v českém národním mýtu. In *Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí*. Studie Slováckého muzea 6, Uherské Hradiště 2001, s. 101–110.
- 27) Protitrobotní nepokoje v Polabí a Pojizeří za „krále Bavora“. Muzejní a vlastivědná práce 39 – *Časopis Společnosti přátel starožitností* 109, 2001, s. 151–164.
- 28) K problematice historické demografie. *Časopis Matice moravské* 120, 2001, s. 77–86.
- 29) Chval z Machovic, Břeněk z Dolan a Jan Valkún z Adlaru – vojenští velitelé táborů před založením Tábora. *Táborský archiv* 10, 2000–2001. s. 25–71.
- 30) Řezenská cesta a zemské stezky na Domažlicku. In *Západočeský historický sborník* 7, 2001, s. 9–40.
- 31) Urbanizace před urbanizací. In Pavla Horská – Eduard Maur – Jiří Musil, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha 2002, s. 54–120.
- 32) František Kutnar (1903–1983): La voie tchèque vers le structuralisme historiographique et vers l'histoire des mentalités. In *Une passion de l'Histoire. Histoire(s), Mémoire(s) et Europe. Hommage au professeur Charles-Olivier Carbonell*. Toulous, Éditions Privat, 2002, S. 291–296. Reprint: *Prager Wirtschafts- und Sozialhistorische Mitteilungen* 2001/2002, s. 215–220.
- 33) Wirtschaft, Sozialstruktur und Besitztransfer in frühneuzeitlichen gutsherrschaftlichen Gesellschaften in vergleichender Perspektive: Ergebnisse des Projekts „Soziale Strukturen in Böhmen“. In M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.). *Soziale Strukturen in Böhmen*, Wien-München 2002, s. 265–285 (spoluautoři Markus Cerman – Hermann Zeitlhofer).
- 34) Das Gesinde in Böhmen nach dem Soupis poddaných podle víry aus dem Jahre 1651. In M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.). *Soziale Strukturen in Böhmen*, Wien-München 2002, s. 11–125.
- 35) Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung im frühneuzeitlichen Böhmen aus mikro- und makrohistorischer Sicht. In M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.). *Soziale Strukturen in Böhmen*, Wien-München 2002, s. 101–110 (spoluautor Markus Cerman).
- 36) K demografii české šlechty v 16. století (Hynek Krabice z Weitmile a jeho pět manželek). *Historická demografie* 26, 2002, s. 5–27 (spoluautor Václav Štorek).
- 37) 12.5.1743. Marie Terezie, Korunovace na usmířenou. 1. vydání, Praha, Havran 2003, 187 s.
- 38) Poddanské spory na českých komorních panstvích po Třicetileté válce. In *Poceta Elišce Čáňové, Sborník k životnímu jubileu*, vyd. A. Pazderová, Praha, SÚA 2003, s. 109–124.
- 39) La Révolution française et les nationalités de l'Empire des Habsbourg: L'exemple tchèque. In *Terminer la Révolution? Actes du colloque organisé par le Musée de l'Armée les 4 et 5 décembre 2001 avec le concours de la Fondation Napoléon*. Paris, Economica 2003, s. 297–313.
- 40) K česko-francouzským vědeckým stykům na Filozofické fakultě UK v 50. a 60. letech (obor historie). In: *Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích*. Cahiers du CEFRES, No. 29, Praha, červen 2003, s. 27–43.
- 41) Od hory Tábor k svatoludmilskému srazu. K historii poutí na hory v roce 1419. In *Táborský archiv* 11, 2002 (vyšlo 2003), s. 5–37.

- 42) Hospodářské a sociální souvislosti barokní kultury v Čechách. In Baroko v Itálii – baroko v Čechách. Sborník příspěvků z italsko-českého symposia Barocco in Italia, Barocco in Bohemia, uomini, idee, forme d'arte a confronto. Praha, Karolinum a vila Lanna 19. – 21. dubna 1999. Uspořádal Vilém Herold a Jaroslav Pánek. Praha, Filosofia 2003, s. 131–144.
- 43) Correlazioni economiche e sociali della cultura barocca in Bohemia. In Sante Graciotti e Jitka Křesálková (eds.), Barocco in Italia – Barocco in Bohemia, Uomini, idee e forme d'arte a confronto. Roma, Editrice „il Calamo“ 2003, s. 91–106.
- 44) Královská města v Čechách a tržní produkce pobělohorského velkostatku. In Pocta profesoru Zdeňku Jindrovi (Acta Universitatis Carolinae – Phil. et hist. 1998, 3), Praha, Karolinum 2003, s. 29–37.
- 45) K ideovým aspektům diskusí o plánovaném rodičovství v první třetině 20. století. In Pocta profesoru Zdeňku Kárníkovi (Acta Universitatis Carolinae – Phil. et hist. 1999, Praha, Karolinum 2003, s. 151–159.
- 46) Der Begriff der Nation in der böhmischen Historiographie der Aufklärung. In Otto Dann – Miroslav Hroch – Johannes Koll, Patriotismus und Nationsbildung am Ende des Heiligen Römischen Reiches, Köln, SH-Verlag 2003, s. 171–189.
- 47) „Chodsko, Chodové“ a „Králováci“. In Richard Jeřábek aj. Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV. Etnografický ústav AV ČR 2004, s. 16–20, 23–25.
- 48) Les relations scientifiques franco-tchèques dans le domaine de l'histoire à la Faculté des lettres de l'université Charles (1950–1960). In Cahiers du CEFRES n° 29f, Prague, CEFRES 2004, s. 33–59.
- 49) Ještě k Petru Záhorkovi ze Záhorčí. In Seminář a jeho hosté II. Sborník příspěvků k nedožitým 70. narozeninám Doc. PhDr. Rostislava Nového. Documenta Pragensia XXIII, Praha, Skriptorium 2004, s. 51–70.
- 50) Ve službě u rytíře Dohalského. Ze vzpomínek jihočeského lokaje Hansla Komendy (1716–1776). In Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi. HÚ AV ČR, Praha 2004, s. 607–620.
- 51) Rytíři z Němčic a Vlhav: Nepotismus, mnohoobročnictví a mecenát jihočeské drobné šlechty. In Tábořský archiv 12, 2003/2004, s. 61–75.
- 52) Nový hlas Francouze o Čechách (Popis Prahy a mravů jejích obyvatel z roku 1742). Folia historica Bohemica 21, 2005, s. 235–264 (spoluautor Tomáš Chrobák).
- 53) Populační a sociální vývoj provensálské vsi v raném novověku (Rognonas 1582–1789). In Profesoru Lumíru Dokoupilovi k sedmdesátým narozeninám. Historie, Historica (= Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity) 219, 2005, č. 1–2, s. 15–24.
- 54) Staat und (lokale) Gutsherrschaft in Böhmen 1650–1750. In Markus Cerman – Robert Luft (edd.). Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“. Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit. München 2005 (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd 99), s. 31–50.
- 55) Geneze „osvobozovacího patentu“ Karla VII. z 5. července 1742. In Michal Svatoš – Luboš Velek – Alice Velková (edd.). Magister noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc. Praha 2005, s. 445–455.
- 56) Matriky a další prameny pro historicko-demografický výzkum v centrálních a církevních knihovnách. In Historická demografie 29, 2005, s. 201–206.
- 57) Paměť hor. Šumava–Říp–Blaník–Hostýn–Radhošť. Praha, Havran 2006, 375 s.

- 58) Úvahy o moru roku 1680 v Kutné Hoře a okolí. In Vojtěch Vaněk – Jiří K. Kroupa (edd.). Kutná Hora v době baroka (Antiqua Cuthna 1), Praha, SOA Praha – Soka Kutná Hora a Koniasch Latin Press 2005 (vyšlo 2006), s. 110–124.
- 59) Die Minderstädte in Böhmen und Mähren, besonders in der frühen Neuzeit. In Herbert Knittler (ed.), Minderstädte – Kümmerformen – gefreite Dörfer. Studien zur Urbanität und das Marktproblem. Linz, Österreichischer Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung 2006, s. 159–180.
- 60) Der Staat und die lokalen Obrigkeiten. Das Beispiel Böhmen und Mähren. In Petr Maťa – Thomas Winkelbauer, Die Habsburgermonarchie 1620–1740, Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas. Stuttgart 2006, s. 443–453.
- 61) Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku. In Eduard Maur – Josef Grulich (edd.). Dějiny migrací v českých zemích v novověku (=Historická demografie 30, 2006, Supplementum), s. 7–18.
- 62) Wo liegt eigentlich der Schlachtort vom Jahre 1040? Historischer Verein Furth im Wald und Umgebung, Jahrbuch 12, 2006, s. 28–40.
- 63) A země horami obložena a nad jinými výše položena... Vize pohraničních hor jako obranného valu Čech v české historiografii od Kosmy k Palackému. In Ve znamení Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám Prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc., Praha 2006, p. 623–636.
- 64) Kronikářské záznamy lidové proveniencie jako historický pramen. In Historická dílna, I, Plzeň 2006, s. 75–96.
- 65) Vlast, národ a stát v Čechách v očích lidového kronikáře na sklonku existence tradiční společnosti (1740–1830). In K. Malý – L. Soukup (edd.). Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918, Praha 2006, s. 250–287.
- 66) Počátky demografického přechodu v Evropě. In Svatava Raková – Charles Lesquenes (edd.). Jakou Evropu ohlašovala bitva u Slavkova? Praha, Historický ústav AV ČR 2006, s. 125–137.
- 67) Tachovský urbář asi z let 1366–1368, vzácný pramen k historické topografii Českého lesa. In Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická, Dějepis XXIII. Plzeň, Západočeská univerzita 2006, s. 104–113.
- 68) K autoru Země dobré. In Acta universitatis Carolinae 2002 – Philosophica et historica 1–2, Z pomocných věd historických XVI, Praha, Karolinum 2007, s. 491–500.
- 69) Šlechtic a jeho sluha v barokní Praze. Několik poznámek na okraj opomíjené problematiky. In V komnatách paláců, v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám. Praha, Skriptorium 2007, s. 259–271.
- 70) „Lidé, kteří se nechtějí řídit rozumem a poučením, musejí být přinuceni k morálnímu řádu železnou metlou.“ In Zdeněk Machýř – Ondřej Slačálek – Milan Znoj (edd.). Nezapomenuté historie, Sborník k 70. narozeninám Františka Svátka, Brno, Doplněk 2007, s. 23–32.
- 71) Vilemitská epizoda v Čechách. In: Od knížat ke králům, Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, Praha, LN 2007, s. 237 – 253.
- 72) Maršál Charles Louis August de Belle-Isle v Praze a jeho Paměti (1740–1743). In Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (edd.). Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka, Sv. 2, Praha 2007, s. 542–551.
- 73) Stanislav Brouček – Richard Jeřábek (edd.). Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska, sv. 2 a 3, Praha 2007 (spoluautor).

- 74) La mémoire des montagnes tchèques. In Sarah Flocaj. (edd.). Les Tchèques et les Belges: Une histoire en miroir, Prague 2008, s.46–64.
- 75) Příspěvek k biografii Petra Chelčického. In Pavel B. Kůrka – Jaroslav Pánek – Miroslav Polívka (edd.). Angelus pacis, Sborník prací k počtě Noemi Rejchrtové. Praha, Historický ústav 2008, s. 209–226.
- 76) Farní klérus za válek o dědictví rakouské a za války sedmileté. In Pavla Stuchlá (ed.). Antonín Jan Vokoun (1691–1757) a církevní správa jeho doby v Čechách. Sborník příspěvků z odborného semináře, konaného dne 11. září 2007 v Městské galerii ve Vodňanech. Vodňany, Městské muzeum a galerie 2008, s. 57–65.
- 77) Historik českého venkova Emanuel Janoušek. In Emanuel Janoušek: Z legend zemědělsko-lesnického archivnictví a agrární historiografie, Praha, Spolek zemědělského muzea/ Národní zemědělské muzeum 2008, s. 13–22.
- 78) Přehled vývoje české historické demografie. Demografie, Revue pro výzkum populačního vývoje, 50, 2008, s. 268–275.
- 79) Vražda a zabití vrchnosti poddanými jako vyústění sociálních konfliktů v raně novověkých Čechách. In Jan Štemberk – Miroslava Manová a kol., Historie a cestovní ruch – perspektivní a podnětné spojení. Pocta profesorů Vratislavu Čapkovi k 85. narozeninám, Praha, Vysoká škola obchodní 2008, s. 21–33.
- 80) Královská trilogie: Ženy a milenky českých králů, Muži a milenci českých královen, Děti a levobočci českých králů, 2. souborné vydání, Praha 2008 (Spoluautoři Jaroslav Čechura – Milan Hlavačka – Jiří Mikulec).
- 81) Voltaire jako historik českých dějin. In Acta Universitatis Carolinae 2002, Philosophica et historica 3, Studia historica LIV, Praha, Karolinum 2008 (vyšlo 2009), s. 9–44.
- 82) La mémoire des montagnes. In Antoine Marès, Lieux de mémoire en Europe centrale, Paris, Institut d'études slaves 2009, s. 19–34.
- 83) Myšlenkový svět osvěcenských historiků. In Jaroslav Lorman – Daniela Tinková (edd.). Post tenebras spero lucem, Duchovní tvář českého a moravského osvícenství, Praha, Casablanca 2009, s. 164–173.
- 84) Poznámky k provenienci Palackého koncepce českých dějin. In Hana Ambrožová aj. (edd.). Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám. Brno, Matice moravská 2009, s. 121–138.
- 85) Slovo na závěr. In Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru, Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru, Ústí nad Orlicí, Oftis 2008, s. 300–301.
- 86) Zamyšlení na 31 svazky ročenky Historická demografie. In Sborník příspěvků XXXVIII. konference České demografické společnosti „Padesát let časopisu Demografie“, Praha 21. – 22. května 2008, s. 115–119. (CD-ROM, příloha čas. Demografie, 51, 2009, č. 1).
- 87) Informations-Sedimente: Ursprung und Wandel von politischen Informationen in böhmischen Chronikern um 1800. In Johannes Frimmel – Michael Wögerbauer (edd.), Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie. Wiesbaden, Harrassowitz 2009, s. 281–290.
- 88) Hrst vzpomínek na katedru československých dějin a archivního studia v šedesátých letech. In Antonín Kostlán, Semináře a studie z dějin vědy (Práce z dějin vědy 21), Praha 2009, s. 241–260.

- 89) Žena v českých zemích od středověku do 20. Století. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2009. 853 s. Editor (spolueditoři Milena Lenderová – Božena Kopičková – Jana Burešová).
- 90) Brief Outline of the Development of Czech Historical Demography. *Czech Demography* 2009, Vol. 3, p. 80–88.
- 91) Historical Memory at the Time of Peasant Rebellions and Rebellng Yeomen in Historical Memory. In *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen – Prague Economic and Social History Papers*, 10, 2009, s. 143–165.
- 92) Wirtschaftliche Stadt-Land-Beziehungen in den böhmischen Ländern an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. In Markus Zerman – Erich Landsteiner (edd.). *Zwischen Land und Stadt. Wirtschaftsverflechtungen von ländlichen und städtischen Räumen in Europa 1300–1600 (=Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes 2009)*, Innsbruck-Wien-Bozen, StudienVerlag 2010, s. 58–77.
- 93) Dějiny rodiny v české historiografii. In Eduard Maur – Alice Velková (eds.). *Rodina a domácnost v 16. – 20. století (=Acta Univrsitatis Carolinae – Philosophica et historica 2, 2006)*, Praha, Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum 2010, s. 9–22.
- 94) Katastry 18. století (tereziánský katastr český a moravský, karolínská katastr slezský, josefský katastr). In Milan Myška – Aleš Zářícký a kol., *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 2*, Ostrava, Ostravská univerzita 2010, s. 38–57.
- 95) Lhoty na Klatovsku jako toponomastický problém. In *Sborník k poctě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů*, Plzeň, Marie Wasková 2011, s. 57–63.
- 96) Některé aspekty obchodních vztahů mezi Prahou a Norimberkem v 16. – 17. století. In Václav Ledvinka (ed.). *Ztracená blízkost, Praha – Norimberk v proměnách staletí (Documenta Pragensia XXIX)*, Praha, Scriptorium 2010, s. 241–252.
- 97) Wirtschaftliche Stadt-Land Beziehungen in den Böhmischen Ländern an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. In Markus Cerman – Erich Landsteiner (eds.). *Zwischen Land und Stadt, Wirtschaftsverflechtungen von ländlichen und städtischen Räumen in Europa 1300–1600 (Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes 2009)*, Innsbruck-Wien-Bozen, Studien Verlag 2010, s. 58–77.
- 98) Premiers pas vers une nation des Tchèques. In Harald Heppner, Peter Urbanitsch, Renate Zedinger (eds.). *Social Change in the Habsburg Monarchy. Les transformation de la société dans la monarchie des Habsbourg: l' époque des Lumières*, (Das Achzehnte Jahrhundert und Österreich. (Internationale Beihefte, Bd. 3, Vol. 3), Bochum, Verlag Dr. Dieter Winkler 2011, s. 117–133.
- 99) Racek Chlévec z Malšína. Zapomenutý válečník 15. století. In Robert Novotný – Petr Šámal a kol. *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K poctě Petra Čorneje*. Praha-litomyšl. Paseka 2001, s. 105–118.
- 100) K účasti žen v Čechách na veřejném životě v raném novověku. In Jiří Hasil – Milan Hrdlička (eds.). *Psáno do oblak. Sborník k nedožitému sedmdesátinám prof. Jana Kuklíka*. Praha, Univerzita Karlova v Praze – Karolinum 2011, s. 237–244.
- 101) Kubata dal hlavu za Blata. In Dagmar Hájková – Luboš Velek a kol. *Historik nad šachovnicí dějin. K pětasedmdesátým narozeninám Jana Galandauera*. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011, s. 41–54.
- 102) Porážka křížáků u Domažlic roku 1431 jako místo paměti. In Milan Hlavačka, Antoine Marès, Magdaléna Pokorná a kol. *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha, Historický ústav 2011, s. 424–441.

RECENZE A ZPRÁVY

UN/DISZIPLINIERT?

Methoden, Theorien und Positionen der Frauen- und Geschlechtergeschichte. Internationale DissertantInnentagung, 27. – 29. února 2012, Wien

Ve dnech 27. až 29. února 2012 pořádal spolek „Fernetzt – Verein zur Förderung junger Forschung zur Frauen- und Geschlechtergeschichte“ mezinárodní doktorské shromáždění „UN/DISZIPLINIERT? Methoden, Theorien und Positionen der Frauen- und Geschlechtergeschichte“. Konference byla pořádána za podpory vědecké platformy „Neuverortung der Frauen- und Geschlechtergeschichte“ a konala se v prostorách Universität Wien (Aula am Campus a Alte Kapelle am Campus).

Kritické nároky na dějiny žen a gender history si vyžadují nejen tázat se stále znovu po vlastních teoriích a metodách, ale i po hledání nových, resp. staronových pramenů. A právě tyto nároky a různé možnosti realizací se staly centrální otázkou této konference. Snahou bylo vytvořit mezinárodní publikum, které by ukázalo na širí a mnohostrannost evropských dějin žen a gender history, a v neposlední řadě i podpořit vytváření mezinárodních vědeckých sítí. Konference, která kladla své hlavní těžiště na metodické a teoretické otázky, se snažila oslovit nejen zájemce všech směrů dějin žen a gender history, ale i zájemce z dalších příbuzných disciplín.

Konference byla slavnostně zahájena v podvečerních hodinách prvního dne. Představení hlavních cílů shromáždění bylo obsahem zahajovacích proslavů hlavních pořadatelů a zároveň i členů „fernetzt“ (Alexia Bumbaris, Veronika Helfert, Jessica Richter, Brigitte Semanek, Karolina Sigmund). Zvláště bylo upozorňováno na nutnost výměny názorů na odborném a programovém poli. Úvodní slavnostní zdravice se ujaly *Gabriella Hauch* a *Johanna Gehmacher*, zástupkyně Frauen- und Geschlechtergeschichte na vídeňské univerzitě. Poukázaly na dlouholetou tradici tohoto vědeckého směru na vídeňské univerzitě a na velký význam tohoto setkání, které může posloužit k vytváření nových sítí, převážně mezi mladými vědci. Hlavním lákadlem prvního dne byla úvodní přednáška *Barbary Duden* z Leibnitz Universität Hannover „Sehepunkte in der Frauen- und Geschlechtergeschichte diesseits und jenseits der 1990er Jahre“. B. Duden se pokusila porovnat stav bádání a základní otázky v 70. letech a v 90. letech. Upozornila nejen na významnou roli ženských hnutí a na vliv politických dějin na dějiny žen v 70. letech, ale sledovala i vztahy mezi politikou, společností a feministickou vědou v současné době na základě příkladů z německé sociální politiky. Nutno dodat, že po této přednášce následovala dosti živá jednohodinová diskuze.

Dopolední panel druhého dne zahájila *Karolina Sigmund* (Wien) svou přednáškou věnovanou repolitizaci dějin a gender history, ve které mj. poukázala na neustálý politický vliv, či na stoupající institucionalizaci a profesionalizaci zkoumaného oboru.

Judith Götz (Wien) se zaměřila na dějiny a vývoj sociálně-historické analýzy žen v organizované (extrémní) pravici v německy mluvícím prostoru od 90. let 20. století. *Elife Biçer-Deveci* a *Edith Siegenthaler* (Bern) se pokusily aplikovat na dějiny žen tzv. entangled history, neboli dějiny mezikulturních vztahů. *Biçer-Deveci* zkoumala propojování mezinárodních a osmanských ženských hnutí; *Siegenthaler* sledovala vznik mezinárodních norem pro obchodování se ženami a dětmi v rámci Společnosti národů. *Selin Cagatay* (Budapešť) se ve svém příspěvku zabývala ženským hnutím v Turecku. Svou pozornost zaměřila na současnou aktivitu kemalistických žen, konkrétně na vztahy k feminizmu, tureckému státu a mezinárodním aktérkám.

První mužský zástupce, *Ruben Marc Hackler* (Zürich), otevřel další panel, věnovaný teorii a praxi, a sice příspěvkem o kritice ideologie v dějinách žen a gender history. *Maritxell Simon-Martin* (Winchester) se pokusila představit svůj projekt věnovaný dopisům *Barbary Leigh Smith Bodichon*, ve kterém se snaží použít epistemologický přístup.

V závěrečném panelu druhého dne, který byl zaměřený na intersekcionalitu, se představila *Heike Mauer* (Lucembursko) se dvěma teoretickými aspekty své disertační práce o prostituci v Lucembursku na začátku 20. století a *Irene Mesinger* (Wien), která se zaměřila na rakouskou migrační politiku, převážně na problematiku tzv. falešných manželství.

V rámci druhého konferenčního dne byl dán prostor doktorandce z Berlína, *Anně-Lin Karl*. V rámci tohoto doprovodného programu vytvořila pro zájemce skupinové diskuze se zaměřením na dějiny žen a gender history.

Třetí den konference zahájila *Irene Somà* (Bologna), která se zabývá starými dějinami. V centru jejího zájmu stojí epigrafické a numismatické prameny, které dávají jedinečnou možnost získat náhled do privátního a hospodářského světa žen v antice. *Dominik Schuh* (Mainz) se věnoval problematice mužství na prahu raného novověku, a sice za použití autobiografických materiálů.

Čtvrtý panel, věnovaný „pohledu do dílny“, zakončovala *Maria Gross* (Hamburg). Svou pozornost zaměřila na osobní svědectví umělkyně kolem roku 1900. Na základě autobiografických textů ruské umělkyně *Eleny Luksch-Makowskaja* se pokusila rekonstruovat představy umělkyně o své profesi.

Jitka Gelnarová (Praha) zahájila předposlední blok zaměřený na diskurs. Ve svém příspěvku představila svou disertační práci, ve které sleduje volební právo žen v českých zemích. Problematice sebevražd v Rakousku od roku 1870 se věnovala další přednášející, *Michaela Maria Hintermayr* (Wien). Převážně se zaměřila na rozdíly v pohlaví a poukázala na rozdílnou interpretaci sebevražedného chování žen. Zajímavý příspěvek nazvaný „Gender a digitální historie“ měla *Alina*

Bothe (Berlin), která se pokusila zaměřit na dějiny internetu a dějiny v internetu, a to hlavně z genderového hlediska. Jako přechod k závěrečné diskuzi posloužil příspěvek *Alexie Bumbaris* (Wien). Vycházející ze svých osobních zkušeností doktorandky na vídeňské univerzitě mluvila o těžkostech, na které naráží každý doktorand v průběhu psaní své disertační práce (např. deficit teorií a metod, který vládne v historických vědách).

Konference měla strukturu odlišnou o těch, na kterou jsme zvyklí u nás v České republice. Každý aktér měl na svůj příspěvek 20 minut, během kterých představil svou disertační práci (metody, teorie, prameny atd.). Většinou se jednalo o dosud studující doktorandy, ale vyskytlo se zde i pár již úspěšných držitelů doktorského titulu. Následoval přibližně stejně dlouhý komentář odborníka na dané téma. Až na dvě výjimky (Barbara Duden a Regina Becker-Schmidt, obě z Hannoveru) jimi byli historikové, sociologové a antropologové z Vídně. Následovaly reakce hlavního řečníka a dotazy z publika. Docházelo tak k vzájemné diskuzi mezi mladými vědci a experty. Tento systém by jistě přivítalo i mnoho českých doktorandů, neboť touto cestou lze dostat rychlou zpětnou vazbu. A v několika případech se dokonce stalo, že po komentářích se doktorandi rozhodli směřovat svou disertační práci trochu odlišným směrem, než kterým dosud kráčeli.

Organizátoři se snažili oslovit zájemce z různých zemí. Celkem se zde představilo 16 přednášejících z 8 zemí (Rakousko, Německo, Švýcarsko, Česká republika, Itálie, Maďarsko, Velká Británie a Lucembursko). Jednacím jazykem konference byla němčina a angličtina; pro zájemce byli k dispozici dva tlumočníci. Z genderového hlediska převažovaly ženy; přesto se zde vyskytli alespoň dva mužští aktéři. I v publiku byla jasná převaha ženského osazenstva.

Příspěvky byly rozděleny do šesti panelů – ženská hnutí a teorie, teorie a praxe, intersekcionalita, pohled do dílny, diskurs, perspektivy. Přednášející se pokusili zaměřit na několik základních otázek:

1. Jaké metody se hodí k jednotlivým otázkám v rámci dějiny žen a gender history.
2. Jakým způsobem a byly používány a jakými metodami analyzovány (nové) prameny.
3. Jakou roli hraje interdisciplinarita v gender history. Do jaké míry jsou používány metody jiných disciplín a jakým způsobem jsou upravovány požadavkům gender history.
4. Jak je ovlivňováno toto bádání národní tradicí historiografie a jaké důsledky to má pro vlastní výzkum. Jak dalece se můžeme poučit jinými výzkumnými tradicemi a kde se objevují překážky.
5. Jak mění tato bádání feministické teorie.
6. Jak lze začlenit do těchto prací proplétání pohlaví s dalšími faktory (jako např. rasismus, třídy, sociální vrstvy, stáří, náboženství).

Úvodnímu dni přihlížela přeplněná aula, přibližně 150 lidí. V následujících dnech byla účast posluchačů o poznání nižší, ale nelze to spojovat s poklesem úrovně jednotlivých příspěvků. Po všech přednáškách a následujících komentářích se vždy rozpoutala živá a plodná diskuze. A organizátorům lze jen vzdát hold, že vše udrželi ve vymezeném čase.

Se zájmem se jistě můžeme těšit na další akce „fernetzt“, mladého, ale velice ambiciózního spolku sdružujícího převážně doktorandy se zaměřením na dějiny žen a gender history. Spolek byl oficiálně založen na začátku roku 2011 a název si dali podle začátečních písmen Frauen- und Geschlechtergeschichte, Feminismus a Forschung.

Alexandra Šikulová

Neuverortung der Frauen- und Geschlechtergeschichte im veränderten europäischen Kontext

Vernetzung – Ressourcen – Projekte (Wien): Projekt „Aushandeln von Ehe. Heiratsverträge, europäische Rechtsräume und sozialen Kontexte im Vergleich“.

Záměrem této zprávy je informovat o jednom z mnoha projektů vídeňské vědecké platformy „Neuverortung der Frauen- und Geschlechtergeschichte im veränderten europäischen Kontext. Vernetzung – Ressourcen – Projekte“. Jedná se o dva roky starý projekt „Aushandeln von Ehe. Heiratsverträge, europäische Rechtsräume und sozialen Kontexte im Vergleich“, který vyústil ve vydání rozsáhlé publikace.

Tato vědecká platforma byla založena v roce 2006 na univerzitě ve Vídni, a sice na zdrojích a zřízeních, které úspěšně iniciovaly historičky se zaměřením na dějiny žen a gender history na Institut für Geschichte der Universität Wien. Mezi nejdůležitější úkoly patří nejen vytváření intenzivní mezifakultní a interdisciplinární spolupráce, ale i posilování institucionalizované mezinárodní sítě. K hlavním cílům lze dále přičíst soustředění se na metodicky zajištěné evropské dějiny žen a gender history. Do března 2011 stála v čele Edith Saurer, po její smrti na začátku dubna 2011 převzala vedoucí funkci Christa Hämmerle. „Neuverortung der Frauen- und Geschlechtergeschichte“ tvoří tři základní pilíře: „L'HOMME (evropský odborný časopis pro feministickou historickou vědu vydávaný od roku 1990 jako první německy psaný časopis tohoto druhu a její dvě řady, ve kterých jsou prezentovány nejnovější výsledky výzkumu), „Sammlung Frauennachlässe“ (sbírka založená roku 1991, která se snaží systematicky zdokumentovat soukromé písemnosti a fotografie žen) s dvěma projekty – „Sprache und Erinnerung in Frauentagebüchern des 20. Jahrhunderts“ (o ženských denících) a „Liebe in Paarkorrespondenzen“ – a „Salon 21“ (internetové forum). V současné době se L'HOMME a Sammlung Frauennachlässe potýkají s existenční hrozbou. V letech

2006–2011 byly tyto oba pilíře financovány univerzitou ve Vídni; tato finanční podpora ale byla letošním rokem ukončena. Ve vědeckém prostředí se rozjela záchranná akce (např. petice, šíření informací o významnosti tohoto časopisu a této sbírky). Ale jenom budoucnost ukáže, zda budou tyto dva „unikáty“ zachráněny či ne.

Do projektu „Aushandeln von Ehe. Heiratsverträge, europäische Rechtsräume und sozialen Kontexte im Vergleich“ byly zapojeny čtyři historičky – Margareth Lanzinger (Institut für Geschichte, Universität Wien), Gunda Barth-Scalmani (Institut für Geschichte und Ethnologie, Universität Innsbruck), Ellinor Forster (Institut für Geschichte und Ethnologie, Universität Innsbruck) a Gertrude Langer-Ostrawsky (Niederösterreichisches Landesarchiv, St. Pölten). V rámci tohoto projektu bylo nutné zpracovat velké množství pramenů, resp. satebních smluv. Výsledky byly publikovány ve čtyřech podrobných studiích, které byly vydány v rozsáhlé publikaci: Margareth LANZINGER – Gunda BARTH-SCALMANI – Ellinor FORSTER – Gertrude LANGER-OSTRAWSKY, *Aushandeln von Ehe. Heiratsverträge der Neuzeit im europäischen Vergleich*. Wien – Köln – Weimar 2010 (= *L'Homme Archiv* 3), 530 S.

Institut manželství nebyl vždy jenom osobní dohodou dvou lidí. V novověkých dějinách představovalo manželství ústřední společensko-ekonomický regulační model. Majetkové transfery byly doposud zkoumány především z hlediska dědického práva a dědické praxe. Přesto však je potřeba podívat se i na majetkové právo manželů. Nejen držba majetku, který byl přinesen do manželství a který se během manželství rozrostl, ale i nároky vdov a vdovců se značně lišily, prostorově, časově, dle sociálního postavení, právních tradic a nařízení. Manželské smlouvy dokumentují hmotný a nehmotný majetek, který žena a muž přinášeli do manželství, určují pravomoci nad jednotlivým majetkem během manželství, ale i po smrti jednoho z manželů, nastiňují dědická práva a zaopatření nejen pozůstalého partnera, ale i potomků. Svatební smlouva tedy byla dokumentem upravujícím manželské majetkové právo, byla oboustranně závazným dokumentem.

Úvodní příspěvek M. Lanzinger pojednává obecně o svatebních smlouvách v evropském právním prostředí a o dosavadním stavu bádání. Mj. zde také nastínila tematiku a strukturu předkládaného svazku, zamyslela se nad otázkou odděleného majetku a společného majetku.

Hlavní část tvoří následující čtyři detailní studie. G. Langer-Ostrawsky zaměřila svoji pozornost na rolnické svatební smlouvy v Dolním Rakousku, G. Barth-Scalmani se věnovala městským svatebním smlouvám na příkladu města Salzburg v 18. století, M. Lanzinger rozebrala svatební smlouvy ve Welsberg a Innichen v jižním Tyrolsku v letech 1750–1850 a E. Forster se zabývala svatebními smlouvami v Innsbrucku v letech 1767–1842. Ve svých studiích se pokusily podívat na svatební smlouvy z různých hledisek. Prameny rozebraly z formálního i obsahového hlediska. Zaměřily se na vývoj nejen manželského majetkového práva, ale i dědického práva. Sledovaly transfery majetku, otázku nástupnictví,

zajištění vdov, vdovců a potomků v případě smrti jednoho či obou manželů, resp. rodičů.

V závěru, kterého se opět ujala M. Lanzinger, byly stručně shrnuty nejdůležitější výsledky předchozích čtyř rozsáhlých studií. Pozornost zaměřila převážně na modely manželského majetku. Na úplný konec byla přidána krátká kapitola M. Lanzinger o různých variantách systému věna, kde se pokusila hledat rozdíly mezi systémem v německy mluvícím prostoru a italským systémem. Svůj pohled se snažila rozšířit i na celé evropské prostředí.

Přestože je v podtitulu „im europäischen Vergleich“, příspěvky představují mikrohistorické náhledy v určitých částech Habsburské monarchie a bližší evropské shrnutí chybí. I přesto se jedná o velice důležitý a přínosný projekt, jehož výsledky poslouží nejen historikům, ale i dalším badatelům, kteří se zabývají minulým a současným vývojem vztahových modelů, a to převážně z feministické perspektivy.

Alexandra Šikulová

Markus Cerman – Franz X. Eder – Peter Eigner – Andrea Komlosy – Erich Landsteiner (eds.)

Wirtschaft und Gesellschaft. Europa 1000–2000. VGS Studien, Bd. 2. Innsbruck – Wien – Bozen, Studienverlag 2011, ISBN 978–3–7065–5023–9, 438 s.

Ediční řada VGV Studententexte, kterou vydává vídeňský Verein für Geschichte und Sozialkunde (VDS) v kooperaci s Institutem für Wirtschafts- und Sozialgeschichte vídeňské univerzity, slouží k publikaci učebních textů určených pro vysokoškolské studenty historie i příbuzných společenskovědních disciplin i pro širší publikum zajímající se o problematiku hospodářských a sociálních dějin. Druhý svazek, který vyšel v roce 2011, je věnován přehledu hospodářských a sociálních dějin Evropy v posledních tisíci letech a uvedení čtenářů do nejdůležitějších badatelských problémů a debat na tomto poli. Je v něm publikováno celkem 21 statí, na jejichž napsání se podílelo šestnáct autorů. Jsou to převážně pracovníci IWS UW, případně dalších vídeňských odborných pracovišť (Wiener Stadt- und Landesarchiv, Technisches Museum Wien), po jednom pracovníku jsou zastoupena i badatelská centra v Salcburku, Amsterdamu a Budapešti.

Soubor shromážděných příspěvků se rozpadá do několika skupin. První je věnována teoretickým otázkám. Čtenáři jsou tu seznámeni se základními koncepcemi prostoru a času v evropském historickém myšlení (A. Komlosy), Markus Cerman tu pojednává o vývoji ekonomických teorií se zvláštním zaměřením na spor malthusiánsko-riccardovské koncepce s koncepcí smithovskou a s jejich aplikací v hospodářských dějinách, David Mayer seznamuje s Marxovou teorií kapitalismu

a s jejím odrazem v historické vědě a Andreas Resch s podněty soudobé nové institucionální ekonomie pro hospodářské dějiny. Významným pendantem k těmto příspěvkům je pak obsáhlé pojednání Reinharda Siedera o teoriích sociálních systémů. Všechny příspěvky jsou vysoce fundované a tvoří dobrý úvod k dalším statím, věnovaným již dílčím (ovšem podstatným) problémům hospodářského a sociálního vývoje Evropy od roku 1000 po naši dobu. V každém z nich je spojeno shrnutí nejdůležitější faktografie s rozбором teoretických diskusí, interpretačních konceptů a metodologických přístupů relevantní literatury. Peter Vries tu pojednává o problému ekonomického růstu, Peter Eigner ve dvou příspěvcích o industrializaci, Josef Ehmer o dějinách obyvatelstva a historické demografii, Hubert Weitensfelder o technologickém vývoji, Erich Landsteiner o zemědělství a agrární společnosti, Markus Cerman o předindustriálním řemesle a protoindustrializaci, Andrea Komlosy o pracovních poměrech a společenských formacích, Sylvia Hahn o pracovních migracích, Franz X. Eder o konzumu, Andres Weigel o hospodářské a sociální politice, Reinhard Sieder o domu, manželství, rodině a příbuzenství, Hannes Steckel o stavovské a třídní společnosti, Susan Zimmermann o genderu a Marcel von der Linden o sociálním protestu. Sborník pak uzavírá studie Peera Vriese o místě Evropy ve světovém vývoji.

Pořadatelé sborníku nezakrývají, že sborník nevyčerpává danou problematiku beze zbytku, že tu chybí například téma formování států a národů, oblast služeb, obchod, peněžnictví, problematika mládeže a další. Uvědomují si rovněž, že v důsledku dosavadního zaměření výzkumu na západoevropskou oblast není dostatečně přihlédnuto k vývoji ve východní a jihovýchodní Evropě a jeho specifikům. K tomu je ovšem třeba dodat, že to není způsobeno jen jednostranností dosavadního výzkumu, ale také jazykovou roztržičností Evropy a z ní plynoucí nepřístupností výsledků historiografie zemí východní a jihovýchodní Evropy. Znalost vývoje v těchto zemích se pak v západní literatuře často opírá o anglicky, francouzsky, případně německy psané práce, které někdy odrážejí již dávno překonaný stav bádání; novější výsledky jsou ovšem z jazykových důvodů západoevropskému historiku z velké části nepřístupné. Sporné formulace tohoto typu najdeme i v recenzované práci, například ve výkladu o husitství v příspěvku M. von der Lindena. Podle autora radikální křídlo husitů chtělo okamžitě nastolit království boží v duchu sociální rovnosti, realizovalo své snahy založením Táboru, bylo však poraženo v bitvě u Lipan. Táborské zkušenosti přitom měly ovlivnit vznik novokřtění ve Švýcarsku. Vzhledem k tomu, že v němčině jsou k dispozici práce Seibtovy i Šmahelovy, takový výklad dosti udiví. Nerovnoměrnost ve výkladu se však objevuje i na jiných místech Lindenova textu. Zatímco středověké rolnické vzpoury v západní Evropě jsou tu líčeny velmi podrobně, z východní Evropy jsou zmíněny, a to dosti stručně, jen ruské rolnické vzpoury od Bolotnikova po Pugačeva, ale chybí například velká hnutí v Uhrách 1514 nebo 1831, v Haliči 1846 ad. Ale i v německé selské válce se zmiňují jen události v jižním Německu, zcela však chybí stejně významné hnutí středoněmecké, v teoretickém výkladu pak marně

čtenář hledá např. koncepci historiků NDR o německé raně buržoazní revoluci (nemluvě již o husitství jako revoluci), rovněž antisemitismus v sociálním protestu nelze redukovat jen na flagelanty, jak je tomu zde. Je pochopitelné, že při nesmírné heterogenitě evropských dějin nelze zachytit vše, ale snad se autor přece jen měl snažit o větší rovnoměrnost výkladu.

Pokud jde o historickou demografii, zaujmou odborníka v tomto oboru zejména příspěvky J. Ehmera, M. Cermana, S. Hahnové a R. Siedera. Josef Ehmer podává systematický a přitom neobyčejně zasvěcený a instruktivní přehled vývoje Evropy od počátků středověku až do současnosti s důrazem na raný novověk a zejména 19. a 20. stol., v němž jsou podána jak základní fakta, tak nastíněny i nejrůznější výkladové modely a podána jejich kritika. Značná pozornost je věnována i demografickým teoriím. Při mnohokrát zmíněné heterogenitě evropského vývoje se samozřejmě autor nemohl ubránit určitým zjednodušením, například jeho výklad růstu fertility v 19. století snížením sňatkového věku pro české země rozhodně neplatí. Určitému zjednodušení se ale takto komprimovaný výklad vyhnout nedá. Zajímavý je Ehmerův politicky aktuální poukaz na to, že populační otázka byla po staletí chápána jako problém katastrofického vývoje (obavy z vymírání nebo naopak přelidnění, dnes obavy z narůstání počtu lidí v postproduktivním věku) a že tyto konstrukty vždy vedly k nepřátelskému vymezování vůči některým skupinám obyvatelstva. V Cermanově příspěvku o protoindustrializaci je na základě bádání posledních 20 let kriticky revidován koncept protoindustrializace v původní podobě, zejména pokud jde o dopad protoindustrializace na rodinu a na demografické chování, ale je tu zdůrazněno i to, že starší bádání nebralo dostatečně v potaz úlohu cechů a manufaktur ve střední Evropě. Reinhard Sieder se snad jako nikdo z dalších autorů snaží podat diferencovaný obraz raně novověkého vývoje v jednotlivých částech Evropy, když podává typologii rolnické rodiny, a to zvláště pro rodinu v Byzanci, v Rusku, na Balkáně, na Sicilii a v Andaluzii, v Toskáně, na Iberském poloostrově a v jižní Francii, v severní, západní a střední Evropě. Vypořádává se přitom kriticky s teorií celého domu a s představami o striktní závaznosti regionálních dědických norem. V dalším výkladu pak charakterizuje vývoj v 19. a 20. století s důrazem na měšťanskou a dělnickou rodinu. Pokud jde o cenný přehled o migracích z pera Sylvie Hahnové, je třeba jen litovat, že se autorka omezila jen na pracovní migrace a neuchopila migrace jako celek.

Celkový dojem z recenzované příručky je velmi dobrý. Autoři a autorky prokazují – až na výjimky – pozoruhodný vhled do současného stavu bádání, soustřeďují se na nejdůležitější problémy, jejich výklad je vesměs velmi instruktivní. Cenná je i bibliografie u jednotlivých statí. Vyrovnat se s kulturní rozmanitostí Evropy se ovšem vždy nepodařilo, takový úkol však zřejmě přesahuje síly jedince. Českého autora poněkud zamrzí, že česká literatura je zmíněna jen okrajově, avšak lze to (sebekriticky) pochopit. Zároveň ho zaujme, že se autoři zcela vyhýbají některým konceptům, které u nás po roce 1989 zcela ovládly historiografický diskurs, jako je konfesionalizace nebo sociální disciplinace, a naopak nastolují problémy,

o kterých se v české historiografii prakticky nemluví. Uvědomí si totiž, že názorové spektrum a metodologická východiska evropské historiografie jsou mnohem bohatší, než se některým našim autorům zdá, a že náš přístup k nim je značně segmentární. Českého autora však nutně musí napadnout ještě jedna myšlenka. Jak bylo uvedeno výše, recenzovaná příručka je určena především studentům bakalářského a magisterského studia historie. Obávám se, že bohužel stojí nad hranicí ochoty a možnosti vnímání většiny našich studentů obou zmíněných stupňů vysokoškolského studia. Toto smutné konstatování však nic nemění na faktu, že pro tu schopnější část našich vysokoškolských posluchačů se příručka může stát neobvykle cenným úvodem do dané problematiky.

Eduard Maur

Územie historického Gemera a Malohontu z pohľadu etnickej a konfesionálnej štruktúry

Poznanie reprodukčného správania a demografických štruktúr obyvateľstva obývajúceho dnešné územie Slovenska pred 1. svetovou vojnou je výrazne obmedzené veľmi malým množstvom kvalitných historicko-demografických prác. Určitú svetlú výnimku predstavujú v posledných rokoch niektoré časovo a priestorovo obmedzené mikroštúdie. Môžeme preto povedať, že v porovnaní s okolitými stredoeurópskymi krajinami je súčasný stav poznania populačného vývoja veľmi obmedzený. Do budúcnosti tak historicko-demografický výskum čaká ešte veľké množstvo mravenčej práce, aby sme mohli povedať, že tento neuspokojivý stav sa podarilo aspoň ako tak zvrátiť a už vieme čo to povedať bližšie k reprodukcii a zloženiu obyvateľstva Slovenska v minulosti. Jednou z relatívne nových regionálne orientovaných historicko-demografických prác je štúdia Pavla Tišliara.^[2]

Celkovo tvoria prácu podľa autora tri ucelené základné kapitoly, no podľa nášho názoru už samotný úvod predstavuje neoddeliteľnú súčasť rovnocennú s nasledujúcimi. V úvode sú detailnejšie popísané dostupné zdroje údajov úradnej i súkromnej povahy, ktoré autor vo svojej práci použil. Súčasne sa čitateľ oboznamuje s ich kritickým zhodnotením z pohľadu využitia pre sledovaný cieľ. Úvod preto predstavuje integrálnu a súčasne dôležitú časť práce, bez ktorej by analýza získaných výsledkov nebola kompletná a najmä zmysluplná.

V prvej kapitole sa autor zameral predovšetkým na vývoj administratívneho usporiadania sledovaného územia a zmeny jeho administratívnych hraníc, a to zvlášť do 18. st. a od 18. do 1. pol. 20. storočia. Okrem toho hodnotí vývoj

---

[2] Pavol Tišliar, *Etnická a konfesionálna štruktúra Gemera a Malohontu (prehľad stavu podľa vybraných statických prameňov v 18. – 1. pol. 20. storočia)*. Brno: Tribun EU, 2009, 220 s., ISBN 978-80-7399-673-4.

a charakter sídelnej sústavy v spojitosti s geografickými podmienkami historického územia Gemera a Malohontu. ďalšou nemenej dôležitou problematikou, ktorú autor v tejto časti práce uchopuje je počet obyvateľov podľa jednotlivých zdrojov údajov. V skutočnosti okrem pohľadu na samotný vývoj početnej veľkosti populácie obývajúcej sledované územie, veľký prínos prináša aj kritické zhodnotenie výpovednej hodnoty týchto údajov v kontexte charakteru a spôsobu ich získania.

Druhá kapitola si za cieľ zobrala hodnotenie etnického zloženia obyvateľstva Gemera a Malohontu. V súvislosti so spôsobom akým bolo možné danú problematiku uchopiť je rozdelená do troch časových etáp.

V prvej sa čitateľ oboznamuje predovšetkým s etnickými hranicami a etnickými ostrovmi, ktoré vznikli na sledovanom území pomocou ukazovateľa prevládajúcej reči. Vzhľadom na charakter použitých údajov je potrebné povedať, na čo upozorňuje aj sám autor, že tieto informácie majú skôr orientačný charakter.

V druhej etape je etnická štruktúra už hodnotená prostredníctvom materinskej reči. Údaje zo sčítaní 1880 – 1910 umožňujú sa venovať zvlášť slovenskej, maďarskej, nemeckej, rusínskej a inej materinskej reči až na obecnú úroveň.

Po prvej svetovej vojne je etnické zloženie obyvateľstva Gemera a Malohontu analyzované na základe informácií získaných zo sčítaní 1919, 1921, 1930 a 1940 a teda pomocou znaku národnosti. Autor sa špeciálne venuje československej, maďarskej, nemeckej, rusínskej a židovskej národnosti.

Dôležitú súčasť druhej kapitoly predstavuje snaha popísať a analyzovať vývoj maďarsko-slovenského rozhrania v čase a priestore vo vyššie spomínaných etapách.

V poslednej kapitole je podrobne zmapovaná náboženská štruktúra obyvateľstva Gemera a Malohontu. Podobne ako v predchádzajúcej časti aj tu bol autor nútený vzhľadom na charakter dostupných údajov pracovať s dvomi časovými etapami. Prvú predstavoval znak prevládajúceho vierovyznania a v druhej sa už autor mohol oprieť o údaje priamo zisťovanej konfesionalnej príslušnosti každej osoby.

Populácia Gemera a Malohontu nebola heterogénna len z pohľadu etnického zloženia, ale autorove výsledky poukázali aj na konfesionalnú rôznorodosť. Aj preto sa autor zamerával zvlášť na výskyt a priestorové rozloženie niektorých konfesií. Predovšetkým išlo o prítomnosť rímskokatolíkov, grékokatolíkov, evanjelikov augsburského vyznania, reformovaných a izraelitov. Podobne ako v predchádzajúcej kapitole, aj časť o konfesiách je doplnená o veľké množstvo kvalitne spracovaných kartogramov, ktoré významnou mierou obohacujú samotný text a zároveň spolu s ním tvoria kompaktný celok.

Ako je už zrejme z predchádzajúcich riadkov, pri zostavení svojej práce autor pracoval s veľkým množstvom kvalitatívne rôznorodých štatistických prameňov stacionárnej povahy, ktoré vznikali v odlišných historických dobách, mali rozdielny obsah, spôsob jeho získania a tiež účel, pre ktorý boli vypracované. Túto na prvý pohľad ťažkú úlohu, sklbiť tak pestrú paletu vstupných údajov, autor dokázal

veľmi podareným spôsobom, výsledkom čoho je nadmieru prínosná a na slovenské pomery ojedinelá monografia.

Práca Pavla Tišliara prináša predovšetkým z regionálneho hľadiska erudovaný pohľad na dva základné štruktúralne znaky obyvateľstva historického územia Gemera a Malohontu, pričom sa neobmedzuje len na priestorový aspekt, ale dôraz kladie aj na ich historický vývoj. Aj keď sám autor v úvode upozorňuje, že publikácia predstavuje len základnú sondáž do problematiky populačného vývoja Gemersko-malohontského regiónu z pohľadu etnicity a konfesionálnej štruktúry zaujme svojou komplexnosťou a sofistikovaným prepracovaním. Monografia tak predstavuje historicko-demografickú štúdiu s vysoko hodnotným obsahom a informačným záberom, čím zaujíma v slovenských pomeroch dôležité miesto pri poznávaní histórie obyvateľstva v minulosti.

Branislav Šprocha

Michael Mitterauer

Sozialgeschichte der Familie: Kulturvergleich und Entwicklungsperspektiven. Wien: Braumüller 2009, 155 s., ISBN 978-3-7003-1717-3.

Práce významného vídeňského historika Michaela Mitterauera vychází v řadě Basistexte zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte a řadí se k základním příručkám, které čtenáři nabídnou vzhled do dané problematiky. Autor se zaměřuje na šest hlavních témat, která reflektují formy rodiny v mezikulturním srovnání, dělbu práce dle genderových specifíků, čelední službu, proměny rodiny, individualizaci a důsledky společenských změn pro rodinu.

V úvodu se Michael Mitterauer vrací k počátkům studia dějin rodiny, tedy do 60. let minulého století, zdůrazňuje nutnost interdisciplinarity při výzkumu této problematiky a důležitost mezikulturního srovnání.

Prvním okruhem, kterým se autor zabývá, je rodina v mezikulturním srovnání. Poukazuje nejen na rodinu a příbuzenství v křesťanské Evropě, ale také na její reflexi v judaismu či východním náboženství. Upozorňuje nejen na známou Lasletovu typologii rodin, ale také na ekonomické předpoklady, volbu partnera a postavení mužů, žen a dětí, tedy na nejdůležitější problémy výzkumu dějin rodiny. Podrobně se zabývá změnami, které v průběhu 19. a 20. století vedly k modernizaci společnosti, ať už se jedná o tzv. demografickou revoluci či proměny domácnosti.

Druhým problémem, na který se Michael Mitterauer zaměřil, je dělba práce dle genderových specifíků v předindustriální éře. Zabývá se především vymezením ženské a dětské práce, která spolu úzce souvisí, a charakteristikou společnosti předindustriální epochy, tedy agrární společnosti, která ještě nebyla ovlivněna procesem industrializace. Autor zde poukazuje na nutnost mezioborového zkoumání,

avšak konstatuje i jistá úskalí této spolupráce, která některé historicko-etnologické výzkumy navracela k evolučním teoriím, charakteristickým pro konec 19. století. Kapitola je zaměřena především na sociální podmínky při dělbě práce, vyřazení žen z pracovního procesu během těhotenství a šestinedělí, rozdíly mezi ženskou a mužskou prací, sjednocení domácí a výdělečné práce a povolání žen v předindustriální epoše.

Následující část reflektuje čelední službu a fázi dospívání. V prvé řadě se věnuje problematice pojmů, s nimiž se historik setkává při studiu sloužících děvčat a chlapců, dále rozdílům při pojmenování svobodných a provdaných sloužících osob. Zdůrazňuje také etymologický výzkum jednotlivých pojmů, které mají společné kořeny převážně v germánských a románských jazycích. V českém prostředí se problematice pojmenování jednotlivých kategorií sloužících v různých jazykových oblastech na základě Soupisu obyvatel podle víry z roku 1651 věnoval Eduard Maur.^[3] Michael Mitterauer doplnil tuto část množstvím statistických dat pro Rakousko, které dokládají zastoupení čeledi v jednotlivých rakouských městech, a tedy dokresluje vývoj počtu sloužících a proměnu věkové skladby. Čelední služba je chápána nejen jako specifikum evropského utváření rodiny, ale také jako životní fáze, která ovlivňovala dobu dospívání.

V další části práce se autor zabývá společenskými proměnami a vlivy, které vedly k modernizaci společnosti a změně rodinné struktury. Detailněji se poté věnuje proměnám velikosti rodiny a novým typům, které většinou přineslo až dvacáté století. Ve vyspělých státech je velmi vysoká rozvodovost, je tedy samozřejmé, že vznikají „netradiční“ typy rodin, navíc se v dnešní době stále oblíbenějším životním stylem stává tzv. single. Krize rodiny je neustále prohlubována.

Poslední dvě části knihy se zabývají individualizací, vlastní identitou, ale také urychlením společenských tendencí, které vedly ke všem změnám. Na základě výše uvedeného, si autor pokládá otázku, která se přímo nabízí. Jak přizpůsobivá je rodina? Jednoduchá otázka, na kterou nelze jednoznačně odpovědět. Změny, které se ve funkci rodiny začaly nejvíce projevovat v průběhu 20. století, se výrazným způsobem dotkly „rodinného života“. Doba, kdy se rodinní příslušníci scházeli u stolu a společná konzumace jídla sloužila jako socializační prvek, je dnes takřka nemožná. Pracovní tempo dospělých a školní docházka dětí prakticky znemožňuje setkání rodinných příslušníků během dne a i naplánování volného času, který by všichni trávili společně, je vzhledem k zájmům a povinnostem každého jedince velmi problematické. Ačkoliv je rodina velmi flexibilním prvkem, její funkce jako jednotlicího prvku společnosti je v dnešní době prakticky nemožná.

Recenzovaná publikace vídeňského historika Michaela Mitterauera se dá považovat za základní příručku k dané problematice, která poskytne čtenáři primární informace o tématu a díky soupisu další literatury, který je uveden místo závěru

---

[3] Eduard MAUR, *Čeď a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651.*, Historická demografie 23, 1999, s. 85–135.

a kde jsou citace jednotlivých děl doplněny krátkou charakteristikou díla, se jedná o vhodný rozcestník k dalšímu studiu. Práce si neklade za cíl detailně rozebírat jednotlivá témata, ale uvést čtenáře v krátkosti do problematiky, která je autorovým dlouhodobým badatelským zájmem.^[4]

Šárka Jirásková

BERNÁT, Libor

Obyvatelstvo dubnickej farnosti v 17.–19. storočí vo svetle matrik. Kežmarok, ViViT s.r.o., 2009, 124 s. + 12 obr. príl.

Monografia Libora Bernáta otvára v slovenskej historiografii priestor, ktorý už dlho nejaví aktivitu. Od sformovania historickej demografie v 60. rokoch minulého storočia nevznikla na Slovensku monografia, ktorá by na základe výskumu cirkevných matrik skúmala prirodzenú zmenu obyvateľstva v období demografického prechodu.

Bernátova kniha nie je prvou prácou demografického charakteru z autorovho pera. Viacero prác publikoval na stránkach odborných slovenských časopisov (*Slovenská štatistika a demografia*). Preto Bernátovu monografiu otvára slovenská historická obec s očakávaním, že prinesie nové poznatky o obyvateľoch Horného Uhorska a snáď i inšpiráciu pre ďalšie podobné výskumy.

L. Bernát skúmal matričné knihy dubnickej katolíckej farnosti od roku 1667 do konca 19. storočia. Začiatok jeho výskumu ovplyvnila možnosť štúdia zachovaných matrik, avšak koniec výskumu autor vyčlenil dosť „necitlivo“ okrúhlym rokom 1900, a tak pretrhol súvis obdobia, ktoré popisuje v závere. Žiadalo by sa vyčleniť koniec obdobia primeranejšie k spoločenským dobám, teda napr. ku koncu „dlhého storočia“, t. j. k roku 1914 či 1918.

Cirkevné matriky autor analyzoval základnou agregatívnou metódou, popri ktorej využíval cieľený výber príkladov ojedinelých výnimiek. Takmer dvestopäťdesiatročné obdobie prezentoval v úvodných piatich kapitolách po polstoročných etapách. Práve toto umelé rozdelenie obdobia autora paralyzovalo z možnosti predstavovať populačné zmeny v celom období, a tak kontinuálne demonštrovať vývin a premenu dubnického obyvateľstva. Týmto spôsobom Bernát stratil možnosť zachytiť premenu demografického správania, ktoré sa prejavilo v čase umelých prestávok, a rovnako stratil možnosť zachytiť dôsledky premien v celkovom výše

[4] Michael MITTERAUER, *Historisch-anthropologische Familienforschung. Fragestellungen und Zugangsweisen*. Wien 1990; Týž, *Familie und Arbeitsteilung. Historisch vergleichende Studien*. Wien 1992; Týž, *Sozialgeschichte der Jugend*. Frankfurt a. M. 1986; Michale MITTERAUER – Norbert ORTMAYR (Hg.), *Familie in 20 Jahrhundert. Traditionen, Probleme, Perspektiven*. Frankfurt a. M. 1997; Andreas GESTRICH – Jens-Uwe KRAUSE – Michael MITERRAUER, *Geschichte der Familie*. Stuttgart 2003.

dvestoročnom období. V ďalších kapitolách predstavil L. Bernát ukážky birmovních zoznamov z rokov 1730 a 1797 a prezentoval zoznam všetkých vyskytujúcich sa priezvisk v dubnických matrikách v 18. storočí.

Autor každú z úvodných piatich kapitol, pojednávajúcich o demografických premenách Dubnice, rozdelil na podkapitoly „Natalita“, „Sobášnosť“ a „Mortalita“. Týmto spôsobom sa dopustil zásadných chýb v používaní odbornej terminológie. Počty pokrstených, sobášených a pochovaných neinterpretoval na pozadí veľkosti populačnej vzorky Dubnice. Keďže zistené údaje nekonfrontuje s celkovým počtom obyvateľov (ktoré zväčša neuvádza), nemôže hovoriť o natalite, ale iba o narodených. Okrem tejto neadekvátnej terminológie autor nesprávne používa aj „katoľickú reštauráciu“ namiesto rekatolizačného procesu či rekatolizácie a rovnako aj „Tovaryšstvo Ježišovo“ namiesto Spoločnosti Ježišovej.

V práci sa opakovane objavovali viaceré autorove hypotézy a závery, ktoré si na inom mieste sám vyvrátil. Napríklad na s. 14 uvádza poveru, podľa ktorej mal vysvetliť neochotu uzatvárať manželské zväzky v mesiaci máj – „v máji máry“. V nasledujúcej vete však vyvrátil túto hypotézu tým, že sa spomínaná povera rozšírila až v 40. rokoch 20. storočia, zatiaľ čo autor popisuje stav z obdobia rokov 1667–1770. V tejto kapitole v častiach venovaných najmä 18. storočiu Bernát zabúdal na možnosti nedôsledného vedenia matrik, a tým sa dopúšťal viacerých nepravdepodobných záverov. V práci sa objavujú aj niektoré štatistické nepresnosti, napríklad na strane 21 pri počte narodených dvojčiek uvádza, že najčastejšie sa rodili zmiešané páry dvojčiat v počte 17 a menej často páry dievčat v počte 18. Čitateľovi tiež neunikne nesprávne udávanie indexu maskulinity. Na strane 29 autor pri počte narodených chlapcov 2933 a dievčat 2613 uvádza zarážajúcu hodnotu udávanú v tisícoch 1001 a na strane 56 nepresne uviedol aj súčty sobášov (tabuľka č. 23, za roky 1852–1855).

L. Bernát sa niekedy zbytočne sústreďoval na štatistické ukazovatele, ktoré veľa nehovorili o stave a premenách obyvateľstva. V každej hodnotenej etape pravidelne uvádzal roky či dokonca mesiace, kedy sa vo farnosti nikto nenarodil, nebol sobášený či pochovaný. Pri populačných zmenách za obdobie päťdesiatich rokov, ktoré autor hodnotil, tieto údaje pôsobia irelevantne a nič podstatné či prevratné o skúmanej vzorke nehovoria. Rovnako postupoval aj napr. pri uvádzaní konkrétnych rokov, kedy sa vo farnosti nenarodili dvojčiky (napr. s. 31), čo pokladáme za ďalší nepodstatný údaj. Na s. 58 sa čitateľ napríklad dozvedá, že v novembri 1857 sa konali vo farnosti „za sebou pohreby troch vdov“ či v apríli 1869 bolo „pochovaných za sebou šesť mužov a ani jedna žena.“ Tieto a podobné informácie autor opäť uviedol zbytočne. V prípade, ak im chcel venovať pozornosť, mohol ich analyzovať podrobnejšie a sledovať, prečo tomu tak bolo, či existovalo nejaké pádne odôvodnenie alebo išlo iba o zhodu okolností.

Autor často ťažiskovo odvodzuje väčšie či menšie štatistické výkyvy udalosťami nadregionálneho významu (prechod vojsk Jána III. Sobieskeho, Tököliho povstanie a pod.). Nebral do úvahy nielen práce Michaela Mitteraura (*The European*

Family: Patriarchy to Partnership from the Middle Ages to Present, 1984), ktorý prezentoval, že takéto a podobné vplyvy zriedkavo vyvolávali dôsledky na populačné zmeny v malých farnostiach. Autor nesprávne používal aj odborný slovník, namiesto zmiešaných manželstiev hovorí o „krížnych“ manželstvách. Nikde v známych prameňoch sa základ pre toto pomenovanie nevyskytuje, preto je otázne, odkiaľ ho autor prebral, alebo či ho definoval sám. L. Bernát ďalej uvádzal detskú úmrtnosť v percentách namiesto zaužívaných promile a tiež nesprávne uvádzal predmanželské počatia už z obdobia šiestich mesiacov po svadbe. Odborná literatúra pritom zásadne tvrdí, že ak hovoríme o predmanželských počatiach, hovoríme prinajmenej o siedmych či už skôr deviatich mesiacoch, ktoré uplynuli od uzavretia sobáša. Autor vo všeobecnosti popisoval absolútne počty, ktoré mohol skôr prepočítať na percentá, a tak ich interpretovať v meniacich sa trendoch. Nie celkom zrozumiteľne uvádza na začiatku nových kapitol, pri popise plodnosti populácie, prepočet narodených detí na počet obyvateľov, ale len vo vybranom roku. Pre obdobie 1667–1700 je to rok 1681, pre obdobie 1701–1750 je to 1738, 1751–1800 rok 1767 a pod. Pri tom sa čitateľ z práce nedozvie z akého prameňa počty obyvateľov pochádzajú. Tento prepočet publikoval v percentách, čo by však mohol prepočítať na tisíc, uviesť v promile, a tým uviesť hrubú mieru natality.

V práci L. Bernáta sa stretávame s nedostatočnou kontextualizáciou skúmanej témy v širšom, než len lokálnom, resp. regionálnom priestore. Autor sa opakovane odvoláva na práce E. Čáňovej, P. Horskej a J. Albertyho, pričom často až príliš nútene komparuje ich závery. V monografii spravidla cituje staršie práce, ktoré pre výskum dubnickej populácie nepredstavujú vhodnú alternatívu porovnávania. Prijateľnejšia by bola komparácia podobného mikroregiónu z neďaleka, teda farnosť z českých krajín, najlepšie z Moravy a citlivý prístup k interpretácii komparovaných záverov. Koniec koncov autorovi chýbajú v použitej literatúre novšie tituly. Keďže sa sústreďoval na diela českej proveniencie historickej demografie, určite mal použiť prácu Josefa Grulichy *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvateľstva na jihu Čech v 16. až 18. stoločí*. Autorovi v metodológii práce určite chýbalo viacero nosných titulov, z ktorých by si osvojil terminológiu a základné pravidlá pri vyvodzovaní záverov.

L. Bernát sa týmto a ďalším problémom mohol vyvarovať vhodnejším výberom recenzentov. Požiadať odborníkov, ktorí sa venujú problematike historickej demografii už roky a poznajú špecifiká slovenského obyvateľstva v skúmanom období. Určite by bolo pre prácu prínosné jej výsledky konzultovať s bádateľmi aj zo zahraničia, teda najmä z Českej republiky či z Poľska, ktorí podobné výskumné problémy riešia už mnohé roky.

Monografia po agregatívnej analýze cirkevných matrík priniesla exkurz do birmovných zoznamov farností z rokov 1730 a 1797. Autor sa snažil využiť potenciál tohto prameňa, avšak podarilo sa mu to len čiastočne. Kompletné zoznamy sprádzala len skromná analýza veku, regionálnej mobility a niekoľkých zaujímavostí. Autor sa mohol venovať závislosti výberu birmovného mena, a teda patróna, od

regionálnych kultov svätých alebo prípadnej inšpirácie podľa mena birmovného rodiča. Hlbšie sa mohol venovať analýze osôb a motívácii, ktorou boli prizvaní do duchovného príbuzenstva v pozícii birmovného rodiča viacerým birmovaným, a sledovať medzi nimi prípadné prepojenia.

Kapitola venujúca sa analýze a skladbe priezvisk dubnickej farnosti z 19. storočia prináša základné poznatky o tvorbe a premennách rodných mien na Slovensku. V kapitole je uvedený index priezvisk dubnickej farnosti z 18. storočia, čo pri názve kapitoly (Priezviská v Dubnici nad Váhom v 19. storočí) vyznieva prinajmenej zavádzajúco. Priezviskám, pri ktorých uvádzal aj vyskytujúce sa ekvivalenty, venoval autor takmer 30 strán monografie. Niektoré mená rovnakého základu uvádzal ako rôzne priezviská, napr. Štefanec, Štefanek, Štefánik. Uvedením spoločných základov by sa rozsah zoznamu výrazne skrátil.

V monografii L. Bernáta vidieť neodškriepiteľnú prácu a precíznu excerptiu skúmaných matrik. Pri výskume prechádzal do detailov, čo je viditeľné v uvádzaní konkrétnych prípadov a zaujímavostí. Zaujímavou časťou je publikovanie chýb matrikára (s. 46) či podrobné spracovanie cholerovej epidémie z roku 1866. V práci chronologicky uvádzal ukážky zo študovaných matrik, čím čitateľovi poskytol náčrt zmien vo forme, spôsobe a jazyku vedenia evidencie veriacich.

Práca Libora Bernáta predstavuje jednu z prvých brázd na neoranom poli slovenskej historickej demografie. Hoci môžeme hodnotiť túto brázdú ako trochu krivú, určite je dobre, že vznikla. Ukázala smer, akým sa slovenská historická demografia môže uberať a v základe aké otázky si môže klásť. Prácami podobného zamerania sa slovenská historická demografia musí snažiť „dobehnúť vlak, ktorý jej pred rokmi utiekol.“

Ján Golian

DEMOGRAFIE

Revue pro výzkum populačního vývoje
ARCHIV 1959–2010

Review for Population Research
ARCHIVE 1959–2010

Český statistický úřad vydává v elektronické podobě (DVD se soubory formátu *.pdf*) kompletní texty časopisu Demografie ročníků 1959–2010 včetně autorského rejstříku. Elektronická publikace obsahuje rovněž čtyři ročníky periodika Czech Demography (2007–2010) a sborníky příspěvků na konferencích pořádaných Českou demografickou společností v letech 2007–2010.

DVD bude přílohou časopisu Demografie **3/2012**, případně je bude možné objednat v informačním servisu ČSÚ na adrese Na padesátém 81, Praha 10 - Strašnice (tel.: 274 052 304, 274 052 648, 274 052 451, e-mail: infoservis@czso.cz) nebo zakoupit přímo v prodejně publikací ČSÚ na stejné adrese.

Pro více informací sledujte www.czso.cz.

Historická demografie

2012/36 [1]

Medicína v české provincii dominikánského řádu v letech 1650–1720 KAREL ČERNÝ.	1
Horní vrstva měšťanské společnosti v domácí historiografii pozdního středověku a raného novověku. Nástin vývoje terminologie a dalších směrů bádání JOSEF KADERÁBEK	25
Třináct nešťastných let – případ manželů Houškových Příspěvek ke každodennosti manželství na venkově v 19. století ZUZANA ČEVELOVÁ.	41
Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice v letech 1790–1899 ŠÁRKA JIRÁSKOVÁ.	65
Kronika.	115
Recenze a zprávy.	127